

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER
ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DEĞİŞEN DIŞ
POLİTİKA ALGILAMASI**

M.SERKAN TAFLIOĞLU

Ankara, 2005

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER
ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DEĞİŞEN DIŞ
POLİTİKA ALGILAMASI**

M.SERKAN TAFLIOĞLU

**Tez Danışmanı
Yrd.Doç. Dr. Bahar Hurmi**

**Ankara, 2005
(Fotokopi ile çoğaltılamaz)**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

.....ait.....
.....adlı çalışma,
jürimiz tarafından.....Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....
(Danışman)

Üye.....

ÖZET

DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKA ALGILAMASI

İslam devrimi sonrası, ana görüşler devrim ihracı ve tüm dünyadaki Müslümanların hamisi olmaktı. İdealistler jeo-stratejiye ters olan islami bir dış politika uygulamak istiyorlardı. Onlar bir İslam ülkesinin dış siyasetini adalet, iyi niyet ve islami esasların yönlendirmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu görüşün taraftarları, uluslar arası alanda, büyük güçlerin hakimiyetini reddedip, kendilerinde gerçekleşen devrim gibi, devrimlerin gerçekleşmesi için islami özgürlük hareketlerine ve ezilmiş halk hareketlerine maddi ve siyasi destek verilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Diğer taraftan realistler, diğer ülkelerle özellikle büyük güçlerle barışçıl ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesini vurgulamaktaydılar. Uluslar arası seviyeden daha çok ulusal seviyede yoğunlaşmaktaydılar.

Bu araştırmanın ilk bölümünde, İslam devriminin tarihsel gelişimi ve ilk dönem liberaller ve ruhaniler arasında ki çatışma incelenecektir. Mehdi Bazargan hükümeti devrim ihracı felsefesine ve büyük güçlere meydan okumaya inanmıyordu. Amerika Birleşik Devletleri de dahil batı ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Fakat Ayetullah Humeyni taraftarlarının Amerikan Elçiliği'ni işgal etmesiyle, Bazargan hükümeti istifa etmiş ve ruhaniler İran'da hakim olmuşlardır.

Yine bu bölümde, İran anayasal yapısı ve dış politika üzerinde etkili kurumlar hakkında bazı bilgiler verilmiştir. İran-Irak arasındaki toprak sorununun tarihsel geçmişi hakkında bazı bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, devrim sonrası ilk on yılda “ne doğu ne batı” ve “ümme” siyasetinin dış politikada uygulanması süreci değerlendirilmiştir. Bu dönemde iki farklı grup olsa da, esas mücadele coğrafi sınırlar yerine ideolojik sınırın islami ideolojinin yayılması ve devrim ihracı söylemleri üzerinde gerçekleşmekteydi. Ayetullah Humeyni'nin vefatıyla Rafsancani iktidara gelmiş, savaşın bitimiyle dış tehditler azalmıştır. Sovyetler birliği'nin çöküşüyle, İran'ın çevre koşulları değişmiştir. Bu bölümde İran'ın Avrupa Birliği, Türkiye ve arap devletleri ile olan ilişkileri de değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Hatemi'nin sivil toplum ve çoğulculuk söylemi ile iktidara gelmesiyle, dış politikada yeni etkenler girmesi incelenmiştir. 11 Eylül saldırıları sonucu İran'ın uluslar arası politikada ki konumu ve bunun dış politikasına etkisi değerlendirilmiştir. İran'ın Avrupa Birliği ile olan ekonomik siyasi ilişkileri ve İran nükleer enerji siyaseti de bu bölümde incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, İran'ın iç politikada ki gelişmeleri ve bunun İran dış politikasına ve bölgeye muhtemel etkileri değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

THE CHANGE OF UNDERSTANDING IN THE FOREIGN POLICY OF IRAN AFTER THE REVOLUTION

In the aftermath of the Islamic revolution of Iran, the main approaches are exporting the revolution and being the representative and the protector of the all Muslims in the world. Idealists assign greater priority to implementing the Islamic foreign policy as opposed to geostrategy. They believe the foreign policy of an Islamic country must depend on justice, goodwill and Islamic standards guide the foreign policy. The proponents of this idea of thinking reject the superiority of international powers, instead they mention that the Islamic republic could organize and set in motion revolutions similar to what it experienced and thus give material help and political support to Islamic freedom movements that defend the initiatives of the oppressed people of the world. On the other part, the realists stress the maintenance of peaceful and diplomatic and economic relations with other countries and especially with their neighbors and with the great powers. They focus more on the national level instead of the international level.

In the first part of this research, some historical background of the Islamic revolution is given and examined the power struggle between clerics and the liberals. The interim government of Mehdi Bazargan did not believe the theory of exporting the revolution and challenging the great powers. He wanted to establish good relations with the western countries included United States of America. But supporters of the Ayatollah Khomeini invaded the U.S. embassy and after the Bazargan government assigned, clerics and supporters took power in Iran.

In this part, some basic knowledge of the constitutional structure and the institutions that has power on the foreign policy of Iran are given. Historical background of the disputes between Iran and Iraq is also given and some basic information is given about the territorial disputes between the two countries.

In the second part, the first decade after the revolution is evaluated and the efforts of adopting main policy of this term "neither east, nor west" and "Ummah". In this term, despite the difference between the two groups, the main stream of the struggle the spread of the Islamic ideology and the export of the revolution together with its slogans and the replacement of geographic borders with ideological borders. Hashemi Rafsanjani took power after the death of Ayatollah Khomeini, with the end of war external threats minimized. After the collapse of the Soviet Union, the environmental condition of Iran was changed. The independent states in the central Asia entered Iran's geo-economic and geo-political zones. The relations of Iran with these states, EU, Turkey and Arab states also examined in this part.

In the third part, with the election of Khatami, slogans such as the civil society and pluralism were put to the force in the domestic politics, introducing the new elements to the foreign policy is evaluated. In this term international cooperation increased in the context of kindly relations and mutual trust. The theme of dialogue of civilizations in multilateral context and the Khatami's slogan of political and cultural pluralism in the domestic politics resulted in the development of a positive outlook Iran in the international politics.

In conclusion, we evaluate today's domestic politics of Iran and its probable effects to her foreign policy and to the region.

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Dünya'da ortaya çıkan Jeo-stratejik değişim bir çok ülkenin dış siyasetinin değişmesine sebep olmuştur. İran, Devrim sonrası yaşadığı kırılmadan sonra, 1990' lardan sonra ilki kadar olmasa da Dış politikasında bir değişim süreci daha yaşamaktadır. 1990 öncesi büyük bir askeri güçle komşu olan İran bu devletin yıkılmasıyla birkaç devlet ile komşu olmak durumunda kalmıştır. Özellikle kendi ulusal güvenliğini yakından ilgilendiren Azerbaycan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanması ilk zamanlar sıkıntılı ve gergin durumlar yaratmıştır. Hazar Denizinin paylaşımı ve Hukuki statusu bugün bile hala net olarak ortaya konamamıştır. Çünkü daha önce bir tek Sovyetler Birliği ile Hazarı paylaşan İran, bugün 4 Devletle paylaşmak zorunda kalmıştır. Hazar bölgesinde bulunan zengin petrol ve Doğal gaz kaynakları İran ile komşu ülkeler arasında sıkıntılara sebep olmaktadır. İran nüfusunun nerdeyse yarıya yakını Azeri Türk nüfus oluşturmaktadır. Bu komşu Azerbaycan ile olan ilişkilerine olumlu yada olumsuz etki etmektedir. İran konum itibarı ile birkaç önemli Jeo-Politik havzaya komşu bulunmaktadır. Basra Körfezi Havzası, Hazar Havzası ve Orta Asya Havası gibi önemli bölgeler içerisinde yer almaktadır. Basra Körfezi Havzası İran, Irak ve 6 Arap devletinden oluşmaktadır. Bu bölge Dünya belirlenmiş Petrol rezerv'inin yüzde 65'ine sahip bulunmaktadır. Aynı şekilde yüksek miktarlarda Doğal gaz bulunmaktadır. Öyle ki sadece İran Rusya'dan sonra Dünya'da Doğal gaz rezervlerinde ikinci sıradadır. Kuveyt, Katar, Yemen, Suudi Arabistan'da belli oranlarda Şii nüfus bulunmakta Bahreyn'in ise yarısından fazlasını Şii nüfusu teşkil etmektedir. Devrim sonrası Dünya'da ki tüm Şii'lerin hamiliğine soyunan İran'ın bölgedeki Şii nüfus üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz süreçte kritik bir konumda bulunan Irak'ın yarısından fazlasının Şii nüfustan oluşması İran'ın bölgede ki önemini ve etkisini daha da arttırmaktadır.

Basra Körfezinde en uzun sahile sahip olan İran aynı zaman bu körfezde irili ufaklı 15 adası bulunmaktadır. İran'a ait Keşm adası Bahreyn'in 2.5 katıdır. Bu doğrudan körfez güvenliğinde İran'ın etkisi ve konumunu arttırmaktadır. Suudi Arabistan'da ki en verimli Petrol kuyuları Şii bölgelerde bulunmaktadır. bu bölgelerde ki devletlerin iç ve dış güvenliği İran'ın izleyeceği dış politikadan doğrudan etkilenebilmektedir. Bölgede ki gelişmeler ışığında Türkiye'nin son yıllarda İran ile yaptığı güvenlik ve istihbarat anlaşmaları bu değerlendirme ve gelişmelerin bir neticesidir. Uzun bir devlet geleneğine sahip olan İran ve Şiilik uluslar arası alanda gün geçtikçe ön plana çıkmaktadır. Bunda ki en önemli sebeplerden biri Basra körfezinde ki Arap ülkelerinde bulunan Şii nüfus ve bunların İran ile olan ilişkisidir. Her ne kadar Şii aleminde Kum ve Necef okulları arasında bir rekabet olsa da İran'ın bu bölgelerde ki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Örneğin Irak'ta bugün en yüksek merci taklid konumunda bulunan Ayetullah Sistani İran asıllıdır. Ayrıca Şii İslam felsefesi anlayışı çerçevesinde İran'da bulunan bir Ayetullah Dünya'nın her hangi bir yerinde yaşayan bir Şii'nin siyasi ve ibadet konularında tek otoritesi olabiliyor. İran bir İslam Cumhuriyeti olması sebebiyle , Devlet siyasetinde ki bir değişiklik doğrudan bölge ülkelerinde yaşayan Şiiler üzerinde etkili olabilmektedir. Bu

bağlamda İran Dış Politikasında ki değişiklik diğer ülkelerle olan ilişkilerini olumlu yada olumsuz olarak etkilemektedir.

Bu çalışma İran'ın bölgede artan etkisi doğrultusunda, İran'da bulunduğum yaklaşık 2 yıl süre zarfında hazırlanmış ve mümkün olduğunca asli kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır. İran siyasetinde geçmişte olduğu gibi bugünde İran'da bulunan Azeri Türkler etkin bir role sahiptirler. İran'ın Anayasal olarak da en üst makamında bulunan dini lider Ayetullah Hamaney'in Türk kökenli olduğu düşünülürse durum daha iyi anlaşılacaktır. Son yıllarda Türkiye'nin ulusal güvenlik algılamaları bölgeye artan dış müdahale sonucu İran ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın bu konuda çalışmak isteyen kişilere yardımcı olacağını ümit ediyorum.

Bu zamana kadar üzerimde emeği olan tüm hocalarıma Tez danışmanım Yrd.Doç.Dr. Hamit Ersoy'un şahsında teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

BİRİNCİ BÖLÜM : GİRİŞ

1.1. Konusu	1
1.2. Önemi	1
1.3. Yöntem.....	2
1.4. Karşılaşılan Sorun ve Zorluklar	2
1.5. Tezin Genel Planı	2

İKİNCİ BÖLÜM: DEVRİM SÜRECİ VE ANAYASAL YAPILANMA 4

2.1. İSLÂM DEVRİMİ	4
2.1.1. Devrimin Tarihsel Gelişimi	4
2.1.2. Amerikan Karşıtı Söylemin Hâkim Olması	6
2.2. ARAŞTIRMA DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ	7
2.3. DEVRİM SONRASI GEÇİCİ HÜKÜMET DÖNEMİ.....	8
2.3.1. Devrim Güçleri Arasında Çatışma	8
2.3.1.1. Mehdi Bazargan Hükümeti.....	10
2.4. SEFARET İŞGALİ VE DIŞ SİYASETTE GÖRÜŞ AYRILIĞI	11
2.4.1. Sefaretin İşgalinden Sonra.....	11
2.4.2. Ana Hedef İslâm mı? İran mı?	12
2.4.3. Devrim İhracı.....	13
2.4.4. Amerikan Sefareti İşgali ve Rehine Krizi	16
2.4.5. Geçici Hükümetin İstifası.....	18
2.5. İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ DIŞ SİYASETİNDE KARAR ALMA SÜRECİ.....	19
2.5.1. Velayet-i Fakih	19

2.5.2. Cumhurbaşkanı.....	19
2.5.3. Meclis-i Şûra-yı İslâm	20
2.5.4. Millî Güvenlik Yüksek Kurulu.....	21
2.5.5. Koruma Konseyi.....	21
2.5.6. Dış İşleri Bakanlığı.....	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAVAŞ VE YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ.....	24
3.1. IRAK-İRAN SAVAŞI	24
3.1.1. Irak ve İran Arasındaki Sorunun Tarihî Temelleri	24
3.1.2. BM Güvenlik Konseyi'nin 348 Sayılı Kararı	25
3.1.3. 1975 Anlaşması	25
3.1.4. Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Etkisi.....	26
3.1.5. 598 Sayılı Kararın Kabulü ve Savaşın Bitişi	30
3.2. 1979-1989 İDEALİZM DÖNEMİ	33
3.2.1. Dünyada Ümmet Birliğinin Sağlanması ve Ezilenlerin Desteklenmesi	34
3.2.2. Bağımsızlık ve Toprak Bütünlüğünün Korunması	35
3.2.3. Müslümanların Korunması ve Desteklenmesi	35
3.2.4. Davet	35
3.3. RAFSANCANI VE YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ	38
3.3.1. AYETULLAH HUMEYİNİ'NİN VEFATI	38
3.3.1.1. İktisadî Yapılanma Dönemi	38
3.3.1.2. Damato Yasaları	39
3.3.1.3. İran ve Avrupa Birliği İlişkileri	42
3.3.1.4. Ummul Kur'a Yeni Dış Siyaset Stratejisi.....	44
3.3.2. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI	45
3.3.2.1. 1991 Irak ve Amerika Önderliğindeki Müttefikler Savaşı	45
3.3.2.2. Kafkasya ve Orta Asya Siyaseti	47
3.3.2.3. Çeçen Sorunu	53
3.3.2.4. Tacikistan sorunu	53

3.3.2.5. Bosna Meselesi ve Yugoslavya'nın Dağılışı	54
3.3.2.6. İran ve Türkiye İlişkileri	55
3.3.2.7. Basra Körfezi'ndeki Üç Adalar Meselesi ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin İddiası	56
3.3.2.8. İran ve Suudi Arabistan İlişkileri	57
3.3.2.9. İran ve AB Görüşmeleri	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İDEALİZMDEN REALİZME GEÇİŞİN BELİRGİNLEŞMESİ..... 62

4.1. HATEMİ DÖNEMİ (1997-2001)	62
4.1.1. Hatemi'nin Söylemleri	62
4.1.2. Medeniyetler Diyalogu Söylemi	64
4.1.3. Bu Dönem AB-İran İlişkileri	65
4.2. SON REALİST DALGA: 11 EYLÜL SONRASI İRAN DIŞ SİYASETİ ALGILAMASI	67
4.2.1. Afganistan İşgali ve El-Kaide	67
4.2.2. Amerika'nın Irak'ı İşgali	70
4.2.3. NPT Protokolü (93+2) ve İran	71
4.2.4. Amerika ve İran Arasındaki Görüşmeler	76
4.2.5. Bu Dönem AB-İran İlişkileri	81

BEŞİNCİ BÖLÜM: SONUÇ 87

KAYNAKÇA	94
Makaleler	94
Kitaplar	96
İnternet Erişim Kaynakları	98

KISALTMALAR

- A.B.** = Avrupa Birliği
A.B.D. = Amerika Birleşik Devletleri
B.M. = Birleşmiş Milletler
C.E.N.T.O. = Central Treaty Organization
U.A.E. = Uluslar arası Atom Enerji

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ

1.1. KONUSU

İran devrim sonrası radikal söylemler ile ortaya çıkmış fakat savaş, ekonomik sıkıntılar ve uluslar arası ilişkiler alanındaki bazı gereklilikler bu söylemlerin yumuşamasına hatta bazı konularda değişmesine sebep olmuştur. Bu sebeple tezin başlığı “Devrim Sonrası İran’ın Değişen Dış Politika Algılaması” olarak belirlenmiştir.

1.2. ÖNEMİ

İran konum itibarı ile birkaç önemli Jeo-Politik havzaya komşu bulunmaktadır. Basra Körfezi Havzası, Hazar Havzası ve Orta Asya Havası gibi önemli bölgeler içerisinde yer almaktadır. Basra Körfezi Havzası İran, Irak ve 6 Arap devletinden oluşmaktadır. Bu bölge Dünya belirlenmiş Petrol rezervinin yüzde 65’ine sahip bulunmaktadır. Aynı şekilde yüksek miktarlarda Doğal gaz bulunmaktadır. Öyle ki sadece İran Rusya’dan sonra Dünya’da Doğal gaz rezervlerinde ikinci sıradadır. Kuveyt, Katar, Yemen, Suudi Arabistan’da belli oranlarda Şii nüfus bulunmakta Bahreyn’in ise yarısından fazlasını Şii nüfusu teşkil etmektedir. Devrim sonrası Dünya’da ki tüm Şii’lerin hamiliğine soyunan İran’ın bölgedeki Şii nüfus üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz süreçte kritik bir konumda bulunan Irak’ın yarısından fazlasının Şii nüfustan oluşması İran’ın bölgede ki önemini ve etkisini daha da arttırmaktadır. Bu incelemenin amacı; İran Devleti’nin İslâm Devrimi sonrası ortaya koyduğu söylemlerden, zaman içerisinde nasıl ve hangi şartlarda saptığını ortaya koymaya çalışmaktır. Konunun hedefi çerçevesinde, iç dinamiklerin etkilerinden daha çok İran’ın dış politikasında değişime sebep olan, dışardan gelen baskılar ve uluslararası alanda meydana gelen değişimler üzerinde durulacaktır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Dünyada tek süper güç konumuna gelen Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu’ya doğrudan müdahale etmesi, İran ile aralarında olan siyasi gerginliğin askeri bir çatışmaya dönüşme ihtimali konunun seçilmesindeki önemli sebeplerden birisidir. İran’a sınır olan Türkiye her şekilde böyle bir çatışmadan

etkilenecektir. Bu bağlamda İran'ın dış politikadaki karar alma süreci ve devrim sonrası değişimin incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

1.3. YÖNTEM

Yapılanma döneminden başlayarak İran İslâm Cumhuriyeti'nin dış siyaseti; idealizmden realizme kaymaktadır ve bu süreç devam etmektedir. Esas sorun, bu değişime sebep olan iç ve dış etkenler nelerdir, neden İran artık gerçekçi politikalar izlemek zorunda kalmıştır? Bu çalışma bu sorunun cevaplarını ortaya koymaya çalışacaktır. Henüz İran İslâm Cumhuriyeti, dış siyaseti tam olarak realist bir çerçeveye oturmamıştır; uygulamada ideolojik unsurlar hâlâ devam etmektedir. Bu değişim de bölgesel ve uluslararası alanda ortaya çıkan değişimlerden etkilenmiş ve etkilenmektedir.

Bu çalışmada; aynı zamanda bu değişimin belirli dönemler içerisinde, İran'ın jeopolitik ve ekonomik gereklilikleri sonucu devrimin ortaya attığı felsefeden taviz vermek zorunda kalması ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada mümkün olduğunca Farsça ve İngilizce kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır.

1.4. KARŞILAŞILAN SORUN VE ZORLUKLAR

İran'da bulunduğum süre içerisinde Tahran Üniversitesi kütüphanesinde araştırmalar yaparak ve bazı uluslar arası ilişkiler ve Siyaset bilimi derslerine girerek çalışmamı hazırladım. Bu bağlamda tezimi hazırlarken Farsça bilmem sebebi ile pek kaynak sıkıntısı çekmedim. Bu süre zarfında Tahran Üniversite yurdunda kalmam bana bir çok akademik usul ve yöntemi öğrenmemde yardımcı oldu.

1.5. TEZİN GENEL PLANI

Birinci bölümde Tezin konusu, konunun önemi, yöntemi, karşılaşılan sorunlar ve tezin genel planı yer almaktadır.

İkinci bölümde, devrim sonrası kurulan geçici hükümet ile Ayetullah Humeyni önderliğinde ki Ruhanî kesim ve taraftarları arasında yaşanan fikir ayrılıkları üzerinde durulmuştur. Bu dönemde siyasî çatışmalar yaşanmış, bir çok suikastlar gerçekleştirilmiş ve tam anlamıyla bir istikrar sağlanamamıştır.

Üçüncü bölümde ise, 1989-1997 yılları arasında Savaş sonrası 8 yıllık dönemde, ülkenin savaş sonrası sıkıntılarını gidermek için yapılanma sürecine girmesi, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olmasının İran dış politikasına etkileri

değerlendirilmiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan maddî ve manevî yıkımları içeren bu dönem; İran'ın komşuları ile ilişkiye girdiği ve dış politika söyleminin yanında, iş birliği söyleminin de hâkim olması gerektiği ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüne rastlayan bu dönemde, İran'ın orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan devletler ile olan ilişkileri ve İran'ın bu dönemdeki bölge siyaseti incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, 1997 yılında insan haklarının geliştirilmesi, siyasî ve kültürel çoğulculuk söylemi ile iktidara gelen Hatemi dönemi incelenmiştir. Hatemi, hem içerde hem de uluslararası alanda İran'ın görünüşüne olumlu bir hava getirmiş bu dönemde komşu ülkelerle ilişkiler son derece geliştirilmiştir. Özellikle bu bölümde İran'ın AB ile gelişen ilişkileri ele alınmış, bunun, İran dış siyasetine yansımaları değerlendirilmiştir.

11 Eylül 2001 saldırıları, İran İslâm Cumhuriyeti'nin dünyanın en büyük ekonomik, siyasî ve askerî gücü olan ABD tarafından hedef gösterilmesine sebep olmuştur. Bu bölümde İran'ın uzun süredir Rusya ile beraber devam etmekte olan nükleer çalışmaları da değerlendirilecektir. İran, her fırsatta nükleer enerjiye ihtiyacı olduğunu vurgulayarak, barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalarının devam edeceğini açıklamaktadır. İran, bu dönemde Avrupa Birliği ile siyasî ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Amerikan Yönetimi'nin, İran'ın nükleer çalışmalarına karşı tutumu ve bu tavrın İran dış politikalarına yansımaları da bu bölümde incelenecektir. Esas itibari ile Devrim sonrasında Amerika'nın Irak'ı işgali ve geçici hükümetin kurulmasına kadar ki olan dönem araştırmamızın sınırlarını çizmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVİRİM SÜRECİ VE ANAYASAL YAPILANMA

İran İslam Devrimi, ortaya çıkardığı söylem ve etkileri açısından bölgede önemli sonuçlar doğurmuştur. Esas itibari ile Şii'liğin İslam anlayışı gereği Din adamlarının konumu toplum ve fertler için çok büyük bir önem taşımaktadır. Kişiler ferdi olarak kendisine siyasi ve dini konularda bağlı olmak için bir din adamı seçmek durumundadırlar. İran'da Şah döneminde de Din adamları önemli bir konuma sahip idiler. Fakat Ayetullah Humeyni'nin ortaya attığı Velayeti Fakih kavramı ile İran'da bir çok taş yerinden oynamıştır. Ayetullah Humeyni klasik Şii anlayışındaki Din adamlarının konumunu farklı yorumlayarak, Din adamlarının devleti bizzat yönetmek gerektiğini belirtmiştir. 1970'li yıllarda artan muhalefet, ülkede Sol, Liberal ve Ruhanelerin Şah'a karşı birleşmesi ile Devrim'e giden süreç başlamıştır. Devrim sonrası ilk yıllarda bu ittifak bozulmuş Sol ve Liberal görüşlü kesim, İslam Cumhuriyeti taraftarları ile çatışmaya başlamıştır. İran, Irak savaşının başlamasıyla Ayetullah Humeyni ülkede mutlak hakimiyetini pekiştirmiştir. İran İslam Anayasası, Şii İslam anlayışına göre oluşturulmuş, Devletin dini ve mezhebi Anayasanın 12. Maddesinde yazılmıştır. Özellikle Fransız Anayasasından etkilenilmiş, Velayeti Fakih, Cumhurbaşkanlığı, Meclis, Milli Güvenlik Yüksek Kurulu, Koruma Konseyi gibi kurumlar oluşturulmuştur.

2.1. İSLÂM DEVRİMİ

2.1.1. Devrimin Tarihsel Gelişimi

Dünya Şif'lerinin merci-i taklidi olan Ayetullah Berucerdi'nin Hicri 1340 (1962) yılında vefatıyla, ki kendisi siyasetin ve dinin ayrı olması gerektiğine inanıyordu, aynı şekilde İran petrolünün millileşmesinde önemli etkisi bulunan Ayetullah Kaşani'nin de vefat etmesiyle, Ayetullah Humeyni merci-i taklid makamına gelmiştir. Ayetullah Humeyni, dinin ve siyasetin ayrı olmasına karşı olan bir din adamı idi. Bu bağlamda merci-i taklid makamı olur olmaz, istibdat rejimi olarak gördüğü Şah Muhammad Rıza Pehlevi rejimi ile mücadeleye başlamıştır. Şah, Amerikan Devleti'nin de desteklediği, İran'daki geleneksel İslâm kültürü yerine Batı kültürünü yerleştirmeye çalışıyordu. Halk, 1953 yılında halkın da desteklediği

İran petrolünün millileştirme sürecinde, Musaddık Hükümetine karşı Amerika ve İngiltere'nin birlikte yaptıkları darbe yüzünden, Amerika ve İngiltere'ye karşı bir soğukluk içindeydi.

Şah rejiminin, Amerika ve İsrail ile olan yakınlığı, zaman içerisinde ruhanî kesimle rejim arasındaki düzeni bozmaya başlamıştı. Ayetullah, merci-i taklit olduktan sonra ise bu çatışma net bir şekilde ortaya çıkmıştı. İran'ın sol görüşlü aydınları ise Amerika ve İsrail ile olan bu yakınlıktan en az ruhanî kesim kadar rahatsızlardı. Ülkede ki ruhanî kesimin, geleneksel İslâm kültürüne karşı söylemler ve uygulamalar karşısında, rejimle araları gün geçtikçe açılmakta, İsrail'in Filistin'deki işgalin devamı ve oradaki halka karşı uygulananlar, din adamları için her fırsatta Şah rejimi ile İsrail arasındaki ilişkiyi şiddetle eleştirmelerine imkân sağlıyordu. İsrail'in işgal sırasındaki katliamlarına devam etmesi, Ayetullah Humeyni'nin İsrail'e 1963 yılında açıkça meydan okumasına imkân vermiş, 1963 yılında Şah ile Ayetullah Humeyni açıkça çatışmış ve İran siyasî tarihinde bu vaka 15 Hordad hadisesi olarak anılmıştır. Ayetullah Humeyni, İsrail ve Amerika'yı içerdeki istibdat rejiminin koruyucusu ilan etmiş, Savak tarafından gözaltına alındığında Amerika, İsrail ve Şah aleyhine konuşmazsa serbest bırakılacağı söylenmiş, O ise zaten kendisinin bunlardan başka bir sorunu olmadığını beyan etmiştir. Bu durumdan sonra Ayetullah Humeyni, önce Türkiye'ye, ardından da Irak'a sürgün edilmiştir. Sürgün yıllarında, kendisinin İslâmî hükümet anlayışını ve düşüncelerini içeren Velayeti Fakih adlı kitabını yayımlamıştır. Şah rejimi, Ayetullah Humeyni'nin taraftarları olan dinî gruplar ile olan mücadelesine hız vermiş; İsrail tarafından Mescid-i Aksa'nın yakılması, İran İslâmî kesiminin, İsrail ile sıkı ilişkiler içinde olan Şah rejimine karşı muhalefetinin daha da şiddetlenmesine sebep olmuştur. Kum Dinî Medreseleri'nde Şah rejimine karşı cihat ilan eden, İntikam Dergisi gizli olarak yayımlanmaya başlamıştır. Şah Muhammed Rıza'nın, İran'ın İslâm öncesi tarihini sık sık vurgulaması, ülkedeki ruhanîleri son derece rahatsız etmeye başlamıştır. Şah, Amerika ve İsrail den aldığı siyasî destek sayesinde, baskı ve şiddeti arttırmış, dışarıdaki bu siyasî desteğin kendisini koruyacağını düşünmüştür.

1961 de başlayan toprak reformuyla, aşiret ve toprak ağalığı düzenini kaldırmaya çalışmış, bu da Ruhanî ve Pehlevi rejimi arasındaki çatışmalardan birini teşkil etmiştir. Tarımda mekanizasyona geçilmesi, köylerde işsizliğe sebep olmuş, buna ilaveten şehirlerde fabrikaların açılması, köyden şehre büyük bir göç dalgası oluşmasına sebep olmuştur. 1960 ve 70'li yıllarda geleneksel İslâm kültürüne sahip olan halk kitleleri, şehirlerdeki sanayileşme ile buralara göç etmişler, bu yolla İslâm kültürü şehirlere yerleşmeye başlamıştır. Ayetullah Humeyni, bu şehirlerdeki geleneksel İslâm kültürüne sahip halk kitlelerine dayanarak, 70'li yılların ortasında muhalefeti sertleştirmiştir. Şah rejimine muhalif tüm grupların sözcüsü durumunda, Pehlevi rejimine meydan okuyarak, İslâm Cumhuriyeti'ni 1979 yılında Tahran'da ilan etmiştir. Devrimin son günlerindeki İsrail ve Batı karşıtı sokak gösterileri ve çatışmaları, İran'ın yeni dış siyasetinin bu yönde olacağını gösteriyordu. Anayasada İslâmî esaslar temel alınarak, klâsik batı kültürü reddedilmiş; bağımsızlık doğu ve Batıya bağlı olmamak olarak algılanmış, Amerikan Yönetimi ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler kesilme noktasına gelmiştir. Artık iki kutuplu dünyayı kabul etmeyen İslâmî Cumhuriyet söylemi ortaya çıkmıştır. İran dış siyasetinde ne Doğu ne Batı sadece İslâm Cumhuriyeti sloganları seslendirilmeye başlanmıştır. İlk olarak İsrail sefaretini kapamış, yeri ise Filistin kurtuluş hareketi'ne devredilmiş, İran İslâm Cumhuriyeti artık İsrail'i resmen tanımadığını ilân etmiştir.

2.1.2. Amerikan Karşıtı Söylemin Hâkim Olması

Anayasanın değişmesiyle, artık iki kutuplu dünyada tüm istibdat rejimlerine karşı özgürlük ve İslâmî hareketlerin desteklenmesi ve İslâm birliğinin sağlanması için çalışılacağı, İran İslâm Cumhuriyeti tarafından vurgulanmıştır. Bu bağlamda, devrimden sonra ki İran'ın ilk savunma bakanı olan Mustafa Çemran, yanında eğitimli bir uzman grubuyla ve Ayetullah Musa Sadr ile Kum'dan gelen tavsiye üzerine, Lübnan'da İslâmî direniş hareketlerini, özellikle Lübnan Şîî hareketlerini siyasî ve askerî olarak desteklemeye gitmiştir. Devrimin ilk yılları, İran'dan bir çok askerî uzman bu bölgelerde kamplar kurmuş ve askerî eğitim vermişlerdir. Devrimin ilk yıllarında Lübnan'daki Şîî direniş hareketlerine doğrudan askerî ve istihbarat eğitimi vermesi; bölgeye kendi subaylarını göndermesi, iki kutuplu dünya düzenini reddedip özellikle Amerikan yönetimine açıkça meydan okuması, İran İslâm

Cumhuriyeti'nin dış siyasetini idealist bir çerçevede uygulamaya koyduğunun göstergeleridir. Aynı zamanda İran Hükümeti, bir çok Müslüman devletini dış sömürge güçlerinin temsilcisi olarak nitelendiriyor ve bu Müslüman ülkelerde faaliyet gösteren tüm devrimci hareketlere destek verileceği vurgulanıyordu. Bu ülkelerin basında Krallıkla yönetilen Suudi Arabistan ve Körfezdeki Arap emirlikleri geliyordu. İran Hükümeti, Tudeh Partisi'nin faaliyetlerini ve ülkede devrimden sonra faaliyet gösteren sol hareketleri, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girmesini ve içerdeki bazı terör hareketlerini sebep göstererek bastırmaya başlamış, böylece Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler de soğumaya yüz tutmuştur. Amerikan elçiliğinin 1980 yılında, İmam'ın Yolunda Öğrenciler Grubu taraftarlarınca işgal edilmesi ve elçilik çalışanlarının 444 gün rehin alınması; Amerikan Yönetimi'nin elçilik çalışanlarını kurtarmak için yaptığı başarısızlıkla sonuçlanan Tabas Operasyonu sonrası, Amerikan ve İran ilişkileri resmî olarak kesilmiştir. Ülkede bu olay sonrası radikal İslâmcı gruplar, Bazargan Hükümetini baskı altına alıp görevden uzaklaşmasını sağlamışlardır. Lübnan ve Suriye'ye, İsrail'e karşı mücadele için subay gönderilmeye devam edilmiştir ve bundan sonra İran Dış Siyaseti, Amerikan ve İsrail karşıtı çizgiye oturmuştur. Buna rağmen devrimin ilk yılları İslâmî söylem içeren Batı karşıtlığı ile Batı karşıtı olmayan liberal söylem sahibi gruplarla çatışma içerisinde geçmiştir. Bu bağlamda geçici hükümet dönemi ile beraber bu çatışma süreci incelenecektir.

2.2. ARAŞTIRMA DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1980 sonrası dünya hızla devletçilikten kurtulup özelleştirmeye doğru ilerlerken, İran, yaşadığı devrim sonucu ülkede bulunan tüm tesis ve şirketleri devletleştirmiştir. Sovyetler Birliği, Afganistan sonrası yaşadığı maddî ve manevî sıkıntıları atlatabilmiş, Batı devletleri ile girdiği iktisadî ve siyasî yarışını kaybetmiştir. Nikson doktrini çerçevesinde Amerika, Basra Körfezi güvenliğini kendi ulusal güvenliği ile eş değer tutmuş, bu dönemde bu bölgede Amerika'nın güvenlik ayaklarından biri çökmüştür. Öyle ki 1979 öncesi, Amerika'nın Basra körfezindeki en önemli müttefiki devrim sonrası en önemli düşmanı olmuştur. Amerika, bunun neticesinde ağırlık merkezini Suudi Arabistan ve Irak'a kaydırmış, bunun sonucunda, devrim sonrası söylemlerin de etkisiyle, Irak, İran'ı işgale başlamıştır. Bölgede

İran'ın siyasî söylemlerinden rahatsız olan Arap ülkeleri tüm güçleriyle Irak'ın yanında yer almış, bu da İran'a telafisi bugün bile giderilememiş zararlar vermiştir. İran, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali süresince bölgede ki Şîi direniş gruplarına destek vermiş bu da dönemin diğer bir büyük gücü ile ilişkilerinin kötüleşmesine sebep olmuştur.

Dünya Avrupa Birliği, NAFTA, NATO VE G-8 gibi bölgesel ve küresel yapılanmalar içerisine girerken, İran kendi kendisini uyguladığı dış siyaset ile izole etmiştir. İran yönetimi de savaş sonrası, Rusya ve Çin'e askerî ve teknolojik ihtiyaçlarından dolayı yakınlaşmış, Avrupa Birliği ile ilk zamanlarda bazı siyasî sorunlar nedeniyle tam anlamıyla ilişkiye geçilememiştir. Fakat İran'ın Batı'ya olan ihtiyacı günden güne artmış, Avrupa Birliği ile siyasî ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali buna güzel bir imkân sağlamış, İran BM güvenlik Konseyi kararlarını desteklemiştir. İran, bu dönemde tüm hızıyla uluslararası camiaya uyum sağlamaya çalışmış, radikal saldırgan söylemlerinden vazgeçmiştir. Bu dönem içerisinde bir çok uluslararası kuruluşların toplantısına katılmış, özellikle 1995 yılındaki Nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasına imza atmıştır. Bu dönemde kapalı ekonomiye sahip olan İran bir çok kez Dünya Ticaret Örgütüne üye olmak için başvurmuş fakat başvurusu reddedilmiştir. Günümüzde de devletçi ekonomiye sahip olan İran, özelleştirme hamlesini başlatmış ama var olan rejimin yapısı gereği özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş çok zor ilerlemektedir. İran ekonomisi, ağırlıklı olarak ham petrol ihracatına dayanmaktadır. Bu, rejimi petrol fiyatlarına bir nevi bağımlı hâle getirmektedir.

11 Eylül 2001 de New York'ta ki Dünya Ticaret Merkezi saldırılarından sonra, İran kendini süper gücün karşısında hedef konumunda buldu. Bu bağlamda İran, Afganistan ve Irak'a Amerikan işgallerine karşı fazla diplomatik faaliyette bulunmadı.

2.3. DEVRİM SONRASI GEÇİCİ HÜKÜMET DÖNEMİ

2.3.1. Devrim Güçleri Arasında Çatışma

Ayetullah Humeyni, Devrimden sonraki ilk meclis açılışında “Ne Doğu ne Batı siyasetini, içerde ve dışarıda, her zeminde koruyunuz” açıklamasında bulunmuştur.

Bir ülkenin söylemleri, o ülkenin dış siyasetini anlama ve değerlendirmede önemli unsurlardandır. İran İslâm Cumhuriyeti de, devrimden sonraki 25 yılda değişik olay ve durumlar karşısında söylemlerini değiştirmiştir.

Devrimden sonraki geçici hükümetin kurulduğu, Mehdi Bazargan'ın Başbakan olduğu 9 aylık dönem, dış siyasette gerçekçi olduğu bu dönem, İmamın Yolundaki Öğrenciler Grubu tarafından Amerikan sefaretinin işgali ile son bulmuştur. Mehdi Bazargan dış siyasette A.B.D. yönetimi ile ilişkilerin geliştirilmesi taraftarı idi. İki kutuplu bir dünya düzeninde hem Sovyetler Birliğine hem A.B.D. ile çatışmanın mantıklı bir yol olmadığını savunuyordu. Sefaret işgalinden sonra, İran dış siyaseti tamamen ideolojik bir çerçeveye oturmuş ve artık söylemler bir çok komşu ülke için tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Mehdi Gazargan'ın dış siyaseti, realist çerçevede bulunmakta, Ayetullah Humeyni gibi İran'ı, İslâm için bir araç görmemekte, İslâm'ı İran için bir hizmet aracı olarak görmekteydi¹. Ayetullah Humeyni'nin tayin ettiği Mehdi Bazargani geçici hükümetinin ilk işi, Şah yönetimi ve ABD ile olan birlik antlaşmalarına son vermiş, bundan sonra iki ülke arasındaki işbirliğinin, eşitlik çerçevesinde devam edeceğini açıklamıştır. Mehdi Bazargan, İran dış siyasetini, geçmişte Mirza Takihan Emir Kebir'in (H. 1230-1227) kısa süren başbakanlık döneminde uyguladığı güç dengesi siyasetini uygulamak istemiştir. Bu siyasetle İran, üzerinde etkili olan ve etki kuran, rakip iki güç olan Rusya ve İngiltere karşısında bağımsızlığını korumaktadır. Bazargan Hükümeti, tarafsız kalarak bu siyaseti uygulamak istemiştir.

Mehdi Bazargan, Ayetullah Humeyni tarafından, İslâm'ın kutsal okuluna bağlı olarak nitelendirilse de, fikri açıdan millî değerleri ön plânda tutan ulusalcı bir yönü bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Bazargan "Siyasetin Musaddık siyaseti gibi olmalı" sözünü vurgulamaktaydı. Bu 9 aylık kısa dönemde, Bazargan Hükümeti Bağlantısızlar Grubu'na girerek, eski rejimin siyasetini ortadan kaldırmış bulunmaktaydı. Geçici hükümet, devrim sonrası, İran'ın uluslararası alanda oluşan belirsizliğini bir an önce ortadan kaldırmak ve uluslararası camiada bir an önce yerini alması için çalışıyordu. Bu şekilde, Bazargan Geçici Hükümeti, ne Doğu en Batı siyasetini, karşılıklı menfaat dengesi şeklinde yorumlayıp uygulamak istiyordu.

¹ Mehdi Bazargan, **İnkılabı İran der do hareket**, 4. Baskı, Tahran, İntişaratı Mazahir, 1363, s. 93.

Siyaseti, Doğu ve Batı ile ilişkilerin kesilmesi ve karşı olunması şeklinde algılamıyordu.

Mehdi Bazargan bunu şu şekilde ifade ediyordu:

Ne Doğu ne Batı siyaseti, tamamen ulusal ve savunma anlamında idi, anlamı büyük ve yabancı güçler karşısında bağımsızlığımızı korumaktı ve gerek siyasî gerek iktisadî ve askerî açıdan doğu bloğuna ve batıya karşı bağımsız olmamaktı ve Marksizm ve Kapitalizm öğretisinden, ideolojik alıntı yapmamaktı”.²

Devrimden sonra ve geçici hükümetin sonuna doğru, bu söylem anlam ve içerik bakımından tahrif oldu ve siyasî çatışmaya ek olarak Batı yanlısı bir durum aldı. Bu bağlamda, geçici hükümet dış siyaseti zamanla, doğu bloğunun nüfuz etmesine karşı, Batıya kaymış özellikle ABD ile ilişkileri iyileştirmeye çalışmıştır. Fakat Ayetullah Humeyni, ABD’yi, Şah rejiminin en büyük hamisi görüyor ve düşman olarak nitelendiriyordu.

Geçici hükümet, İran’ın gelişmesi için Batı’nın teknoloji ve bilgisine ihtiyacı olduğunun farkındaydı. Dönemin başbakan yardımcısı İbrahim Yezdi, bu durumu şu şekilde ortaya koyuyor: “Geçmiş, geçmişte kalmıştır, İran halkı çalışkan insanlardır ve işbirliği için bir çok alan bulunmaktadır. İran belli bir süre daha Amerika’nın teknolojisine ihtiyacı olacaktır.”³ İran devrim hükümeti, Amerika ile ilişkilerini baştan ele almaya isteklidir. Ruznameyi İttılâa Gazetesinde, 30 Behmen 1357 tarihinde Bazargan’ın, Amerika’nın Ulusal Güvenlik Danışmanı ile yaptığı görüşmenin ortaya çıkmasıyla, Mehdi Bazargan resmen siyasetten çekilmek durumunda kalmıştır. Ruhâniler ile Liberaller arasındaki dış siyasetteki farklı anlayışlar bu dönem içerisinde net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

2.3.1.1. Mehdi Bazargan Hükümeti

1357/11/11 günü, devrimden bir hafta önce, Ayetullah Humeyni tarafından, İran Özgürlük Hareketi Genel Sekreteri Mühendis Mehdi Bazargani, Geçici Hükümet Başbakanı olarak atanmıştır.

Bu belli vazifeleri içeren bir atama niteliğindedir:

— Ülkenin işlerini düzene sokmak

² Ibid.

³ **İsnad-ı lane-i Casusi**, Danuşçuyan-ı Peyru hat-ı İmam, Cilt 24, Tahran, s. 62.

— Referandum yaparak, ülkenin rejimini İslâm Cumhuriyetine çevirmek için milletin oyuna başvurmak.

— Yeni Anayasa'yı onaylayacak, kurucu meclisi oluşturmak

— Yeni Anayasa'ya göre, millet meclisi seçimini gerçekleştirmek.

Devrim sonrası oluşan ilk kabine, ruhanî kesimden değil aksine liberal fikirli insanlardan oluşuyordu. Devrim hareketinin lideri, bir ruhanî olmasına rağmen, ne ilk cumhurbaşkanı ne de ilk başbakan ruhanî değildi. Bu bağlamda, 9 ay süren geçici hükümet döneminde, dış siyaset uygulamalarında bir takım anlayış farkı ve sıkıntılar olmuştur. Bu dönem Amerika Birleşik Devletleri sefaretinin işgali ile bitmiştir.

2.4. SEFARET İŞGALİ VE DIŞ SİYASETTE GÖRÜŞ AYRILIĞI

2.4.1. Sefaretin İşgalinden Sonra

Geçici Hükümetin düşmesiyle, siyaset sahnesinden liberaller çekilmiş oldu. Devrimin gidişatı tekrar radikalleşme sürecine girmişti. Özellikle sefaret işgalinden sonra gizli belgelerde Amerika ile liberallerin yakınlığını gösteren bilgilerin açığa çıkması, liberalleri iyice halkın gözünden düşürmüştür. Geçici hükümetin Amerika-İran ilişkilerini düzeltme çabalarına karşın bu olaydan sonra Amerika-İran ilişkileri kopmuştur. Jimmy Carter, Amerikalıların bu duruma düşmeleri karşısında, içerde çok eleştirilere muhatap olmuş ve seçimleri kaybetmiştir. Amerikalılar, üçüncü derece bir milletten kendi vatandaşlarının kurtarılamayışını, Amerika'nın güçsüzlüğünü gösterdiğini düşünüyorlardı.⁴ Bazıları ise Ay'a gidebilen bir Amerika'nın vatandaşlarının, Tahran'da nasıl mahsur kaldığını ve Amerika'nın, Tahran ile her türlü irtibatının nasıl kesildiğine hayret ediyorlardı.⁵

Amerikan yönetimi, sefaretin işgalini devrim liderinin de desteklediğini anlayınca, İran devletini iktisadî baskı altına almayı plânlamıştı. Amerika Başkanı Carter, işgalin 9. gününde İran'da petrol ihracını durdurarak, İran'ın Amerikan bankalarındaki tüm resmî varlığına el koydu. Her ne kadar BM Güvenlik Konseyinden, İran için genel bir ambargo kararı çıkarmak istese de, Sovyetler

⁴ C.P. Ioannides, **America Iran, Injury and Catharsis.**, University Press of America, Lanham, December 1984, s.139.

⁵ Menuçehr Muhammedi, **Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran, Usul ve Mesail**, Tahran, 1377, s. 115.

Birliği'nin muhalefeti nedeni ile bunda başarılı olamamıştır. Amerika, içerisinde, Yaser Arafat'ın, Papanın özel temsilcisinin, İslâm Konferansı Genel Sekreteri Habib Şati'nin, BM Genel Sekreterinin de bulunduğu bir çok arabulucuyu Tahran'a göndermesine rağmen, rehin alma krizini çözemedi.

Siyasî ve iktisadî çabalar netice vermeyince, Amerika, askerî rehineleri kurtarmak için bir operasyon gerçekleştirmiştir. Tabas olarak da anılan bu askerî operasyon büyük bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Amerika Başkanı, Genel Kurmay Başkanı'na rehineleri kurtarmak için, askerî bir operasyonun düzenlenmesi talimatı vermiştir. Aynı anda birkaç yerde başlayan olaylarla, Amerika kendi yandaşlarını da kullanarak Tahran'da değişik yerlerde çatışmalar çıkarmış, bu çatışmalarda onlarca insan ölmüş ve yaralanmış fakat bu faaliyetler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra, İran rehinelerin bırakılması için pazarlığa başlamıştı. İran Devrim Hükümeti, rehineleri bırakmak için birkaç şart öne sürüyordu:

- Şah'ın İran'a gönderilmesi.
- Şah ve ailesinin aldığı tüm mal ve servetin iadesi.
- Amerika'da dondurulan İran'ın malvarlığının geri verilmesi.
- Amerikalıların geçmişte İran'ın İçişlerine karışmasından dolayı ve ayrıca

ülkede bir çok cinayete karıştığını kabul edip özür dilemesi isteniyordu. İran'da ilk Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Amerika'da demokratların seçimi kaybetmesi ve Irak'ın İran'a saldırmasıyla, İran artık kendi ulusal güvenliğini doğrudan tehdit eden bir savaşla yüz yüze kalmış, Ayetullah Humeyni, görüşmeleri yürütmesi için Başbakan Recai Hükümetini görevlendirmiştir. Amerika ile görüşmelerde arabuluculuk yapan ülke olan Cezayir'in adını taşıyan Cezayir Beyannamesi, 444 gün süren Amerikan sefaret çalışanlarının rehin alma olayını sona erdirmiştir.

2.4.2. Ana Hedef İslâm mı? İran mı?

İran İslâm Devrimi, İslâm'ın evrenselliği üzerine kurulmuş ve İslâm devletinin aslî hedefinin, İslâm hükümleri üzerine bir dış siyaset uygulanması temeline dayandırılmıştı. Geçici hükümet Başbakanı Mehdi Bazargan ise ulusalcı ve İslâmî İran'a bir hizmet aracı olarak görmekteydi. Mühendis Bazargan, kendi hatıralarında Geçici Hükümet Başbakanı olurken devrim lideri ilk heyeti arasındaki bu farkı nasıl anladığını şu şekilde açıklıyor:

O hassas, zarif görünmeyen ihtilaf şuradaydı ki; Devrimin lideri, insanların şahadet ve sıkıntıları İslâm ve İslâm Devleti için kabul ediyordu, oysa ki onun atadığı Başbakanı, zahmet ve görevi yüce İran Milleti yolunda olarak kabul ediyordu⁶

Açıklamaların devamında, ilk dönem dış siyasetindeki uygulamaları daha açık bir şekilde ortaya koyuyordu. “İki bakımdan ya da iki düşünür tarzında devrim ihracını engelleyici görüyoruz.

— İmamın seçtiği Başbakanın ve devrimi yapan milyonların aklında, İran’a hizmet; İmam ve onun peşindeki ruhanîlerin aklında ise İslâm’a hizmet vardı.

— Benim için, hizmetin hedefi İslâm verileri ile İran’a hizmet etmektir, İmam için devrimin amacı, İslâm’a İran aracılığıyla hizmet etmektir, yani ülke ve millet menfaati için istifade etmektir.⁷

Ruhanî bakış açısıyla kendi görüşleri arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedir:

Şöyle olması çok doğaldır ki, halkın arasında bulunan ve hizmet mercilerinde bulunmuş ve mesleği mühendislik, yani yapım ve müdüriyet olan birinin görevden anlayışı ve hedefi ülkeye hizmet etmek olmalıdır ve o kimse ki hayatı İslâm’ın hükümlerini uygulamak ve tebliğ etmekle geçmiş kişinin fikri ve söylediği İslâm’dan başka bir şey olamazdı.⁸

Bu ifadelerle Mehdi Bazargan, kendisi ile Ayetullah Humeyni arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koymaktır. İslâmî devrimin en temel söylemi olan devrim ihracı söylemi bile, ilk yıllarda üzerinde tam olarak anlaşılan bir söylem değildi.

2.4.3. Devrim İhracı

Geçici hükümet ve ruhanî devrim güçleri arasındaki diğer önemli bir sorun da, devrim ihracı meselesiydi. Ruhanî devrimci güçler, içerde olduğu gibi, uluslararası alanda da şer’i bir devletin amacının, İslâm’ın emir ve yasaklarını tebliğ etmek ve uygulamak olduğunu savunuyordu. Geçici hükümet ise bunun tam tersi, uluslararası kabul edilmiş örf ve kurallara saygılı olunması, ülkeyi çok iyi bir hâle getirerek, bu yolla diğer devletlere bu şekilde örnek yapılması gerektiğine

⁶ Mühendis Mehdi Bazargan, **Bazyabi Erzeşhi**, Cilt 2, Çapı devvom, 1362, Tahran, s. 116.

⁷ Ibid, s. 119.

⁸ Ibid.

inanıyordu. Geçici Hükümet dış işleri bakanı açıkça devrim ihracı niyetinde olmadıklarını ilân ediyordu:

“Bizim devrim ihracı niyetimiz yoktur.”⁹

Bunun aksine devrimin Ruhanî lideri şu şekilde sesleniyordu: “Biz devrimimizi tüm dünyaya yayacağız.”¹⁰

Mehdi Bazargani ise devrim ihracı hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade ediyordu:

Bu ihraç kelimesi ticarî bir kelimedir, gerçekte istediler ki, devrimi bir mal gibi farz edip, o malı sahibi, yapıcısı ve satıcısı ülke dışına ihraç etsinler. Şu deyişte olduğu gibi güzel koku, satanın dediği değil, kendisi kokandır. Bu bağlamda, devrimimiz, bizim görüşümüze göre buna ihtiyacı yoktur ki attar (koku Satıcısı), bağırsın milletin yakasına yapışsın ve desin ki benim güzel kokularım, gül suyum var. Bu yüzden devrim ihracı hem gerçek bir güzel koku gibi ve hem değerli bir ticarî mal gibi olsun ve kendisi güzel koksun eğer devrimimiz gerçekten İslâmî ise ki öyledir (yani niyet öyledir.) ... nasıl ki geri kalmış milletler zafere ulaşmadan önce devrimimizi desteklediler.

Devrim ihracı ve devrimin bekası için demeliyiz ki, şu şekilde ihracı doğru buluyorum, sonuçta bir devrimdir bu, ezilenlerin, halkın ve dünyanın yanında olduğu zaman, ihraç olacak ve baki kalacaktır.¹¹

Oysa ruhanî devrim güçlerinin siyaseti, devrimi fiilî mücadele ve gruplarla destekleyip yaymaktı. Özellikle, dışarıda halk ve özgürlük hareketlerinin fiilî olarak desteklenmesi, bilhassa Filistin Kurtuluş Örgütü’ne ve bölgeye yapılacak fiilî yardımlar büyük güçleri tahrik edecekti. Geçici hükümet bu desteklemelerin fiilî olarak yapılmasına karşıydı.

Geçici hükümet ruhanî devrim güçlerinin sahip olduğu emperyalizm ve dünyadaki baskı rejimleri ile mücadele gibi bir hedefleri yoktu. Halbuki, ruhanîler, dünyadaki baskı rejimleri ile mücadele etmeden, emperyalizm ile mücadelenin anlamı olmayacağını düşünüyorlardı. Sömürü ile mücadele ve “Amerika’ya ölüm” gibi sloganlara karşı idiler.

Geçici hükümet ve liberaller, İslâm devriminden sonra Ayetullah Humeyni’nin ortaya attığı “Ne doğu ne batı sloganını” doğru bir siyaset olarak

⁹ Nohzedi Zenan-ı Müselmanan, **Nohzedi Azadi der beraberî İngilabi İslâmî**, Tahran, 1361, s.27,.

¹⁰ **Sahife-i Nur**, Cilt 12, ss. 255-284.

¹¹ Bazargan, **İngilab İran der do hareket**, s. 114.

görmüyorlardı. Bu siyasetin, yani iki kutuplu bir dünyada iki büyük gücü de görmezlikten gelme ve karşılarına almalarının, menfaat dengelerini bozacağını düşünmekteydiler. Mehdi Bazargan, bu siyasetle ilgili şu şekilde ifade ediyor:

Ne Doğu ne Batı sloganı, devrimden önce İslâm Cumhuriyetinin arkasında geliyordu, bunu isteyen ve söyleyenlerin düşüncesi tamamen millî ve savunmaya yönelik bir kavram idi, bundaki amaç her yönden yabancı güçler ve büyük güçler karşısında bağımsız olmak doğu ve batılı bloklarına bağlı olmamaktı.¹²

Geçici Hükümet ve liberaller, Şah yönetimi yıkıldıktan sonra tarafsız kalarak ve büyük güçler ile çatışma içine girmeyerek, İran'ın Ulusal Güvenliğini koruyacaklarını düşünüyorlardı. Oysa ruhanî devrim güçleri zaten İslâm Devrimi aleyhine dışarıda ve içerde imansız bir savaş başlatıldığını, bunu geçici hükümet yanlılarının anlamadıklarını vurgulamaktaydılar.¹³

Bu bağlamda, devrim öncesi kararlaştırılan F-14 savunma uçaklarının verilmemesi ve askerî ve iktisadî bir çok anlaşmanın iptal edilmesini, zaten dış güçlerin İslâm devrimine karşı düşmanlığa önceden başladıklarının bir göstergesi olarak telakkî etmektedirler.¹⁴

İki kutuplu bir dünya düzeninin hâkim olduğu bir dünyada gerçekleşen İran İslâm Devrimi bu iki kutba da meydan okuyarak, kendi uluslararası alandaki varlığını oldukça büyük bir sıkıntıya sokmuştu. Geçici hükümet, Sovyetler Birliği baskısına karşı, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin iyi bir şekilde devam etmesi yanlısıydı. Halbuki devrimin Ruhanî lideri Ayetullah Humeyni, ikamet ettiği Kum Şehrinde şu şekilde uyarılarda bulunuyordu:

“Eğer gerçek bağımsızlık elde etmek istiyorsak, gerek iktisadî, gerek siyasî, gerek askerî, gerekse kültürel Amerika'nın tüm nüfusunu ortadan kaldıralım. Ben ümitliyim ki, İran milleti bir an önce buna ulaşsın.”¹⁵

Başbakan Mehdi Bazargan, Amerika düşmanlığının ülkedeki, Marksistler tarafından desteklendiğini düşünüyordu. Ayetullah Humeyni, Amerika'yı büyük

¹² Ibid, s. 104.

¹³ Muhammedi, **Siyaseti Harici Cumhuri İslâmî İran, Usul ve Mesail**, s.109.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ **Sahife-i Nur**, Cilt 5, s. 119.

şeytan ilan etmişti. Bazargan Marksizmi daha büyük bir şeytan olarak nitelemekteydi.

Ayetullah Humeyni ise, Amerika düşmanlığının unutulmayacağını şu şekilde ortaya koyuyordu:

Yol şuydu ki Amerika unutulsun, bir avuç kişi plânlıyordu ki Amerika unutulsun, amaç şuydu ki Amerika'ya ölüm unutulsun ve gördünüz ki uyanmış aziz gençlerimiz casus yuvasını ele geçirdiler ve bu şeytanların elleri ayakları tutuştu ve biri dedi ki bunlar şeytanın yolundalar¹⁶.

Ruhanîlerle arası açılan Mehdi Bazargan'ın Cezayir seferinde, Amerika Başkanının Ulusal Güvenlik danışmanı Brezinski ile görüşmesinin ortaya çıkması, Bazargan geçici hükümetinin düşmesine sebep olmuştur. İslâm devrimi taraftarları ve ruhanîler, ülke siyasetinde Batı'ya doğru kayma olduğunun farkına varmışlardı. Bunun üzerine siyasete farklı yönlerden müdahale edip yeni kurulan rejimi liberal batı yanlısı gruba vermek istemiyorlardı.

2.4.4. Amerikan Sefareti İşgali ve Rehine Krizi

Şahın Amerika'ya gitmesiyle Encümen-i İslâmi üyesi, Üniversite öğrencileri tarafından yaklaşık 65 sefaret çalışanı 444 gün süreyle rehin alınmışlardır. Amerika Sefareti İşgali, Irak'ın, İran topraklarına girişine kadar ki dönemdeki İran dış siyasetindeki en önemli olaydır.

23 Ekim 1979 tarihinde Amerikan Sefareti'nin önünde toplanıp Amerika aleyhine slogan atmaya başladılar. Ertesi gün bir grup öğrenci, Amerika'nın Şah'ı kabul edişini protesto etmek için sefaret etrafında toplanmaya başladı. Amaçları, geçen sene Tahran Üniversitesi'ne Şah'ın emriyle askerler tarafından yapılan saldırının olduğu 13 Aban'a kadar bu protestoları devam ettirmektir.

23 Ekim 1979 günü saat 10.30'da Talagani caddesi her zaman ki hâlindeydi. Sefarete yürüyen 400 kişilik bir grup, Sefaretin etrafını sardıktan sonra, Sefaretin duvarlarından farklı yerlerden aynı anda girmeye başladılar. Sokaklara girişi kapattılar, Sefarete giren öğrencilerin yüzleri maskeli ve giydikleri elbisenin üzerinde Ayetullah Humeyni'nin resmi vardı. Bu olayların ardından ilk resmî açıklama, öğleden sonra saat 1'de radyolardan yapıldı.

¹⁶Muhammedi, *Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran, Usul ve Mesail*, s. 110.

Sefareti işgal eden öğrencilerin, İmamın Yolundaki Müslüman Öğrenciler Grubu'ndan oldukları açıklanıyordu. Öğrenciler, Amerika'nın kesin olarak İmamın (Ayetullah Humeyni) karşısında tavır almasını ve Sefareti bir casus yuvası olarak gördüklerini ve bunu tüm dünyanın duyması için bu eylemi yaptıklarını ilan ediyorlardı.¹⁷ Bu olay duyulduktan sonra Üniversite öğrencileri Sefaretin etrafına akın etmişlerdi. Ayetullah Humeyni, sefaret işgalini “ilk devrimden daha büyük bir devrim ortaya çıktı” sözleri ile değerlendiriyordu.¹⁸ İmamın yolundaki öğrencilerin önemli bir ismi Abbas Abdi, Ayetullah Humeyni'nin işgalden önceki malumatı hakkında şunları açıklıyordu:

Huini ile görüşmemizde (sefaret işgalinden önce) o ana kadar gelişen olayları ve plânının bir özetini yaptıktan sonra, kendileri de hiç duraksamadan olan durum hakkında onaylamışlar ki, yuva işgal edildikten sonra telefonu gelmiş ve olay yerine teşrif etmiştir. O Üniversite öğrencilerinin, Hazret-i İmamın (Ayetullah Humeyni'nin) görüşünün alınmasını istemesi üzerine buna muhalefet etti, bu olayı İmamın (Ayetullah Humeyni) onayladığını, fakat eğer bu durum ona arz edilirse, onaylamasına rağmen, bu hareketten önce görüşünü açıklamayabilir, sonra anlaşıldı ki Huini, hiçbir zaman bu meseleyi İmama (Ayetullah Humeyni) arz etmemiş.¹⁹

Geçici Hükümet, bu olay karşısında üzüntülerini ilân etti. Amerika'nın, çalışanlarının mal ve can emniyetinden kuşku duyduklarını açıklaması üzerine, dönemin Dış İşleri Bakanı İbrahim Yezdi şu açıklamayı yapmıştır:

Biz, hükümet olarak böyle bir olayın olmasından üzüntülerimizi bildiririz ve bu olayı iyi bir şekilde bitirmek için elimizden geleni yapacağız. Fakat bu durumda sorumluluğu doğrudan Amerika'dan biliyoruz.²⁰

İşgalden sonra, İmamın Yolundaki Müslüman Öğrenciler Grubunun temsilcisi bir öğrenci yaptığı bir röportajda şu açıklamayı yapıyordu:

Biz halkımızın, yani devrimcilerin, kitlelerin kıyamının peşinden silahsız olarak, gösterilerin ardından Ayetullah Talagani caddesine gittik bu olayı gerçekleştirdik. Sefarete girerken Amerikalıların direnişi ile karşılaştık ve onlar teslim olmuyorlardı. Biz kan dökülmesini istemediğimiz için 3 saat bir şey yapmadan bekledik ve sadece konuşarak uyardık. Bu süreden sonra

¹⁷ Ibid, s. 112.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid, s. 113.

²⁰ Ibid.

dostlar alt katın camlarını sökmeye başladılar. Bir süre sonra bir kişiyi rehin almayı başardık. O, diğerlerinden ağlayarak ve bağırarak teslim olmalarını istedi ve onlar can güvenliği garantisini karşılığında bize teslim oldular.²¹

2.4.5. Geçici Hükümetin İstifası

Sefaretin işgalinden birkaç gün önce, geçici hükümet başbakanı, Cezayir'in bağımsızlık yıldönümü kutlamaları için, üst düzey bir heyet ile Cezayir'e gitmiştir. Orada, Amerika başkanı Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı ile görüştüğü haberleri İran'da duyulunca, bu, ruhanî devrim güçleri için tahrik edici bir unsur olmuştu. Bu olaydan sonra hükümet şu şekilde bir açıklamayla istifa etmiştir:

Biz en baştan muhalefet ve zorluklarla karşı karşıyaydık. Bu mesele ki, neden Amerikan Başkanının bakanıyla görüştüğümüzde bu itirazlar olmamıştır? Veya İmam'ın (Ayetullah Humeyni) iznine neden sunulmamıştır? Bu görüş çok yersizdir. Tek yapılacak iş bizim istifamızdı, ülkeyi düşünmemiz, devrim ve Cumhuriyetin ileri gitmesine izin vermek için, çünkü öyle bir yere geldik ki, görüyorduk bu çıkmaz bir yoldu, önümüzde duvarlar vardı ve ileri gidemiyorduk, yol her taraftan kapalı idi. Arkadaşlarımızın ardından benim istifam gelmekteydi.²²

Geçici Hükümet, Sefaret işgalinden 1 gün sonra (14 Aban 1357) günü istifasını verdi, Ayetullah Humeyni bu istifayı kabul ederek yeni devrim konseyini atadı.

2.5. İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ DIŞ SİYASETİNDE KARAR ALMA SÜRECİ

2.5.1. Velayet-i Fakih

Velayet-i Fakih, Rehber, İran İslâm Cumhuriyeti'nin en üst makamıdır (İran Anayasası 57, 107, 112 inci maddeler). Velayet-i Fakih için hiçbir kanunî bir sınırlama yoktur.* Her türlü dış siyaset kararını alıp uygulayabilir. (Ayetullah Humeynî, Mısır'ın Camp David anlaşmasından sonra, Mısır ile ilişkilerin kesilmesi kararı almıştı). Anayasanın 57. maddesi açıkça, Yasama, Yürütme, Yargının Velayet-i Fakih makamı görüşü altında görev yaptığını vurgulamaktadır. Aynı

²¹Ibid.

²²Muhammedi, *Siyaseti Harici Cumhuri İslâmî İran, Usul ve Mesail*, s. 114.

* Şii İslam anlayışına dayanan bu görüş, İmamların masum olduğu ve Müslümanlar üzerindeki egemenliğinin tartışılmaz olmasından kaynaklanmaktadır.

şekilde anayasanın 110 uncu maddesi, Velayet-i Fakih makamının İran İslâm Cumhuriyeti üzerinde ki yetkilerini şu şekilde ortaya koymaktadır.

— Düzeni Koruma Konseyi ile yapılan meşveret sonrası ülkenin genel siyaset ve stratejisini belirler.

— Rehber, bütün kuvvetlerin başı olarak, Savaş, barış ve seferberlik ilân yetkisine sahiptir.

— Diğer taraftan ulusal Güvenlik konseyinde dış siyaset hakkında bilgi almak, savaş zamanı askerî yönetim için, bir temsilci bulundurur.

— Ulusal Güvenlik Konseyinde alınan tüm kararlar, rehber tarafından onaylanmak zorundadır.

2.5.2. Cumhurbaşkanı

Rehberden sonra, Resmî olarak Cumhurbaşkanlığı ülkenin en yüksek makamıdır. Anayasanın 113 üncü maddesi ile, Cumhurbaşkanı, ülkedeki 3 erk'in arasındaki ilişkiyi düzenlemekle sorumlu ve yürütmenin başı konumundadır. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı, ülkenin dış siyasetinin uygulanmasında önemli bir konuma sahiptir. Anayasanın 124 ve 133 üncü maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı, dış işleri bakanı da dahilki, dış siyaseti uygulamakla sorumlu kişidir, bakanları tayin eder. Anayasanın 125 inci maddesine göre, Cumhurbaşkanı, uluslararası antlaşmaları, sözleşmeleri ya kendisi ya da tayin edeceği bir yasal temsilcisi aracılığıyla, meclis onayından sonra, imza yetkisine sahiptir.

İran İslâm Cumhuriyetinin diğer ülkelerdeki sefirlerini atar, aynı şekilde diğer ülkelerin İran'daki büyükelçilerini kabul eder (128 inci madde).

Ülkenin dış siyasetini resmî olarak belirleyen ve uygulayan kurum, Bakanlar Kuruludur. Anayasanın 138 inci maddesi uyarınca, meclis onayladığı ve çıkardığı kanunlar çerçevesinde, diğer ülkeler ile ilişkileri yürütür. Eğer Meclis özel bir kısıtlama getirmemişse, diğer ülkelerle ilişkiler geliştirilir ya da kesilir.

2.5.3. Meclis-i Şûra-yı İslâm

Anayasaya ve Şer'i esaslara uyum içinde kalmak kaydıyla ülkenin tek yasa yapma merciî, Meclis-i Şûra-yı İslâm'dır.²³ Dış siyaset ile ilgili temel konuları

²³ Anayasanın 171 ve 182. Maddesi.

belirleme açısından, dış siyaset açısından önemli bir kurumdur. Meclis birkaç yoldan, dolaylı ve doğrudan, dış siyaset üzerinde etkilidir.

— Anayasanın 77 inci maddesi uyarınca, tüm uluslararası antlaşma ve sözleşmeler meclisin onayından geçmek zorundadır.

— Anayasanın 78 inci maddesi uyarınca, ülke bütünlüğünü korumak ve karşılıklı olmak kaydıyla, her türlü sınır değişikliği, Meclisin 4/5 i tarafından onaylanmalıdır.

— Özellikle yurtdışından alınacak ya da verilecek her türlü borç, mecliste onaylanmak zorundadır (80 inci madde).

— Ülke dışından, askerî olmayan, uzman alınması meclis onayı gerektirir. (82 inci madde)

— Eğer Meclis, ülkenin dış siyasetine bir müdahalede bulunmak isterse, bunu da birkaç yolla yapabilir.

— Hükümetin yıllık bütçesini arttırıp, azaltabilir (52 inci madde).

— Ülke meseleleri hakkında ya da ülkenin dış siyaseti, bakanlar kurulu ya da bakan hakkında gensoru verebilir (88 ve 89 uncu madde).

— Milletvekillerinin vereceği yasaları onaylayabilir (74 ve 85 inci madde).

— Tüm bu yetkiler, meclisi dış siyaset konularında etkili bir kurum yapmaktadır.

2.5.4. Milli Güvenlik Yüksek Kurulu

Anayasanın 176. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanlığı başkanlığında, Ulusal Egemenlik toprak bütünlüğü, millî menfaatler ve İslâm devrimini korumak için kurulmuştur.

1- Velayet-i Fakih makamı tarafından belirlenmiş genel siyaset dahilinde, ülkenin savunma ve güvenlik siyasetini belirlemek.

2- Ülke içindeki siyasî, ekonomik, toplumsal, kültürel ve istihbarat faaliyetlerin, emniyet ve savunma tedbirleri ile uyum için olmasını sağlamak.

3- Maddî ve manevî imkânlardan, içten ve dıştan gelecek tehditleri bertaraf etmek için istifade etmek.

2.5.5. Koruma Konseyi

Bu konsey, Anayasanın 94 ve 96. maddesi uyarınca mecliste kabul edilen yasaların, anayasaya ve Şer'i İslâm'a uygun olup olmadığını denetlemektedir. Dış siyasette bu kurumun önemi, anayasa da tayin edilen dış siyaset hedeflerinden sapılmamasını denetlemek gibi bir görevinin de olmasıdır.

Ayetullah Humeyni, Paris'te bulunduğu günlerde Dr. Hasan Habibi'yi bir Anayasa taslağı hazırlamaları için görevlendirmişti. Bundan sonra Nasır Miyançı, Ahmed Sadr Hac Seyyidcevani, Fetullah beni Sadr'ın ve Dr. Lahici'nin de içinde bulunduğu 5 kişilik heyet Anayasa taslağını hazırlayarak, Ayetullah Humeyni'ye sunarlar. Bu anayasa meşrutiyet anayasası ile yakından örtüşmekle beraber, demokratik ve seküler sayılabilecek bir anayasa idi. O zamanlar Paris'te bulunan Dr. Hasan Habibi, Fransız Anayasası'ndan etkilenecek, 5 inci Cumhuriyet anayasası olarak bilinen anayasasına benzer kurumlar oluşturulmuştur. Halk tarafından seçilen güçlü bir Cumhurbaşkanı ve Meclis tarafından seçilen bir başbakan, ki başbakanlık kurumu sonradan İran anayasasından kaldırılmıştır. Fransa Anayasası'nda bulunan Anayasayı koruma kurumu, heyetin hazırladığı ilk Anayasa taslağında aynen bulunmaktadır. Bu anayasa taslağında, ne Ruhanîlere ne de Velayet-i Fakih makamına bir imtiyaz tanınmamıştı. Ayetullah Humeyni, Paris'te önüne getirilen bu anayasa için, o gün olumlu veya olumsuz bir yorum yapmamıştı. Fakat, devrimden sonra kurulun geçici devrim konseyi, yasama görevini üstlenerek Mühendis Bazargan tarafından Dr. Yedullah Sahabi'yi ikinci bir anayasa taslağı hazırlaması için görevlendirmiştir. Bu anayasa da ilkinin aksine, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri azaltılmış, başbakanın yetkileri çoğaltılmıştır. Fakat bu anayasa taslağında da Ruhanîyet için bir imtiyaz söz konusu değildir. Bu ruhanîlere imtiyaz tanımayan demokratik anayasalar iç karışıklıklar ve savaş sonrası değişmiş ve bugün ki hâlini almıştır. Bu arada esas mesele devrimin ilk yıllarında Anayasayı korumak için oluşturulan Koruma Konseyinin, zamanla, ilk olarak 3 üncü yasama döneminde meclisle çatışmaları başlamış, bunun üzerine Ayetullah Humeyni'nin emriyle Düzeni Koruma Konseyi kurulmuştur. Zaman içerisinde Meclis'te ruhanîlerin azınlık durumuna düşmesiyle, koruma konseyi ile çatışmalar Meclisin bir çok konuda elini

kolunu bağlamış, halkın da meclise olan güvenini sarsmıştır. Günümüzde bu kurum artık ülkenin siyasî kaderini belirleyecek bir yere gelmiştir.

Koruma Konseyi için İran Anayasasında ayrı bir bölüm bulunmamakla beraber, yasama bölümü içerisinde 91 ve 99 uncu maddeler arasına bu kurumun yetkileri ve yapısı anlatılmaktadır. Aynı zamanda bir kaç yerde bu konseyin yetkileri hakkında atıflar ve izahatlar yapılmaktadır. İran Anayasası'nın şer'î bir temele oturması sebebiyle koruma konseyinin görevi şu şekilde ortaya konulmaktadır. "Tüm kanun ve düzenlemeler, malî, iktisadî, cezaî, kültürel, askerî, siyasî ve vs. İslâm esaslarına dayanmaktadır... ve bunların belirlenmesi Koruma Konseyi Fakihleri'nin sorumluluğundadır."²⁴

Ayrıca İran Anayasası'nın 91 inci maddesi açıkça, İslâm hükümlerinin korunma yetkisini, Koruma Konseyi'nin kuruluş amaçları arasında saymaktadır. Halk oylamaları da dahil, Cumhurbaşkanının seçimi, Bilginler Meclisi ve milletvekili seçimleri bu kurumun nezaretinde yapılmaktadır. Bu kurumun seçimlerdeki hayatî önemi ise, konseyin verdiği kararların bağlayıcı ve katî kararlar olmasıdır .

2.5.6. Dış İşleri Bakanlığı

İran Anayasasında, Dış İşleri Bakanı ne karar alıcı olarak hatta ne de tam yetkili bir icra edici olarak bahsedilmemektedir. Fakat konum itibari ile Dış İşleri Bakanı, dış işleri bürokratlarının işleri kontrol etmekte dış temsilciliklerden gerekli istihbaratı toplayıp karar alıcılara iletmektedir.

Aynı şekilde, Dış İşleri Bakanı, dış siyasetin anayasa ve kanunlar çerçevesinde yürütülüp yürütülmediğini denetlemektedir. Dış İşleri Bakanının vazifeleri birkaç başlık altında toplanabilir.

— Uluslararası olayları yakından takip etmek ve İran İslâm Cumhuriyeti hizmetlilerine, bu bilgi ve değerlendirmeleri sunmak.

— İslâm Cumhuriyeti'nin, diğer ülkeler ve uluslararası teşkilatlar ile ilişkilerini yürütmek.

— Ulus, Teşkilatlarla her türlü görüşme ve yazışma yapmak.

²⁴ Kasım Şabani, **Hukuk-i Esasi ve Sahtari Hukumeti Cumhuri İslâmi İran**, İntişarâtı İttılaat, Tehran, 2002, s. 174

— İnan İslâm Cumhuriyetinin, ÷lke dışındaki Kons÷l ve temsilcilerin faaliyetlerini denetlemek.

— Her türlü zeminde İslâm Cumhuriyetinin de kurumları ile diğer Uluslararası Teşkilatlar arasında ki ilişkileri yürütmek.

— Devrim ihracı, özgürlük ve halk hareketleri ile irtibat bu bakanlık aracılığı ile yürüt÷lmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ VE YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ

3.1. IRAK-İRAN SAVASI

3.1.1. Irak ve İran Arasındaki Sorunun Tarihî Temelleri

1981 yılında, Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in emri ile 1000 kilometrelik İran sınırında, bir işgal hareketına başlandı. İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı çok eskiye dayanmaktadır. Irak'ın İran'ı işgale sebep gösterdiği sorun, 1958'de Irak'ta Abdul Kerim Kasım rejiminin iktidara gelmesine kadar gitmektedir. 1958'de Abdul Kerim Kasım'ın iktidara gelmesi ile İran ile Irak arasındaki mesele daha da derinleşmiştir. Irak Yönetimi, radyo ve yazılı basında İran aleyhinde yayınlara başlamış, Irak'ta ikamet eden İran vatandaşlarına kötü muamelelerde bulunulmuştur. İran, Irak yönetiminin 1937'deki antlaşmanın 5 inci maddesine dayanarak aradaki sorunlu bölgelerin halledilmesi için, ortak bir komisyon kurulmasında ısrar ediyordu. Irak Yönetimi ise, ortak komisyon kurulmasına olumlu bir cevap vermiyordu. Bu konu hakkındaki diplomatik görüşmeler devam ederken, Irak Yönetimi 15 nisan 1969 yılında, İran'ın Bağdat büyükelçisini, Dış İşleri Bakanlığı'na davet ederek şu sert bildiriği vermiştir:

Irak hükümeti Şattul Arab'ı kendisinin bir parçası olarak saymakta ve İran devletinden; Şattul Arab'ta İran bayraklı gemilerinden bayraklarını indirmesini emretmeli ve eğer o gemiler içinde, İran Deniz Kuvvetleri'ne ait bir kişi ya da kişiler varsa o gemileri terk etmeliler. Eğer bunun aksi olursa, Irak hükümeti bu gemilerin içindeki İran Deniz Kuvvetleri personelini güç kullanarak dışarı çıkaracaktır ve gelecekte, İran limanlarından hareket eden İran gemilerinin, Şattul Arab'a girişine izin verilmeyecektir.²⁵

Bu sert uyarının ardından, İran Hükümeti aralarındaki son sınır anlaşması olan 1937 anlaşmasını resmen ortadan kaldırdığını ilân etmiştir. Döneminin Dış İşleri Bakanı Emir Hüsrün Efşar Mecliste yaptığı konuşmada, Irak'ın bu gayri insanî ve sert tavırlarına karşı aralarındaki 1937 sınır anlaşmasını geçersiz kabul ettiklerini açıklamıştır. 1937 sınır anlaşmasını, İran'ın iptal ettiğini açıklaması üzerine, Irak

²⁵ İsmail Mansuri Laricini, **Tarih-i Defa-i mukaddes**, Çapı evvel, İntişaratu Hadimi Errıza, Kum, Tabistan 1382, s. 37.

Hükümeti BM Güvenlik Konseyine, BM'nin 2., 3. ve 4. maddelerine aykırılıktan İran'ı şikayet etmiştir. İran ise gecikmeksizin, bir gün sonra İran'ın BM'deki daimi temsilcisi aracılığı ile güvenlik konseyine cevaplarını sunmuşlardır. 15 Behman 1352 (1963) gününde çatışma çıkması ve kan dökülmesi üzerine, Irak Hükümeti BM Güvenlik Konseyine şikayette bulunmuş ve güvenlik konseyinden acil bir toplantı yapılmasını istemiştir. İran Hükümeti BM Genel Sekreterliği'nden kendi temsilcisini bölgeye göndererek, Irak'ın iddialarının temelsiz olduğunu tüm dünyaya iletmiştir.

3.1.2. BM Güvenlik Konseyi'nin 348 Sayılı Kararı

BM Genel Sekreterliği yaptığı görüşmeler sonucunda, iki tarafın temsilcilerini de dinlemiş, bölgeye bir inceleme heyeti gönderilmesi kararı alınmıştır. BM heyeti bölgede, iki ülke sınırında yaptığı incelemelerde, esas sorunun iki ülkenin de kendi sınır işaretlerini tamamlamadığını, bu sınır işaretlenmesinin, iki ülke tarafından kurulacak bir komisyondan icra edilmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca heyet başkanı, bölgenin aşırı silahlandığını, bunun askerî bir çatışmaya sebep olabileceğini, iki tarafın da bundan kaçınmasını tavsiye etmiştir.

Heyetin incelemelerinden sonra, Güvenlik Konseyi yaptığı değerlendirme sonucu, 348 sayılı kararı yayınlamıştır.

Bu kararnamede, tarafların şu konularda anlaştığı açıklanmıştır:

- 7 Mart 1974'deki ateşkes anlaşmasına mutlak riayet.
- Sınırın yakınlarındaki güçlerin aynı anda ve hızlı bir şekilde geri çekilmesi.
- Birbirleri aleyhine yapılacak her türlü düşmanca eylemden kaçınmak.
- Hızlı bir şekilde, kayıtsız şartsız iki taraflı tüm sorunların çözümü için görüşmelere başlamak.²⁶

3.1.3. 1975 Anlaşması

347 Sayılı Güvenlik Konseyinin kararı uyarınca iki taraf temsilcileri, (1974 yılında) 17 gün boyunca İstanbul'da görüşmüşlerdir. Bu görüşmeler, İran'ın doğrudan desteği ile Kürtlerin Irak'a saldırması ile kesilmiştir. Ocak 1975'de, iki ülke Dış İşleri Bakanları tekrar İstanbul'da görüşmüşlerdir. Fakat bu görüşmelerden de istenilen bir sonuç alınamamıştır. Mart 1975'de OPEC'in yıllık toplantısı

²⁶ Esgari Caferi Veldani, **Kanunhayı Buhran**, Müessesiyi Keyhan, 13, VI, Tahran, s. 236.

Cezayir’de yapılmaktaydı. Dönemin Cezayir Cumhurbaşkanı toplantıda da ev sahipliği yapmaktaydı. İki ülke arasında arabuluculuk yaparak, İran Şahı ve Saddam Hüseyin’in -ki o zaman Cumhurbaşkanı yardımcısı idi-, 4-6 Mart arası görüşmelerini sağladı. Cezayir Cumhurbaşkanı Havari Bumidin, kendisi de bizzat toplantılara katılıyordu. OPEC’in son oturumunda, Cezayir Cumhurbaşkanı Haver Bumidin şu açıklamayı yapıyordu:

“Geçen (dün) gün, iki kardeş ülke İran ve Irak’ın aralarındaki sorunları bitirmek için tam bir anlaşmaya vardıklarını size ilân etmekten çok mutluyum.”²⁷

Cezayir ilamı olarak bilinen bu anlaşma ile iki taraf, 6 Mart 1975 günü, şu konularda uzlaşmaya varmışlardır.

— Taraflar zemin sınırlarını, 1913 İstanbul Protokolü esasına göre belirleyeceklerdir.

— İki ülke, deniz sınırlarını, Taluk sınırı esasına göre belirleyeceklerdir. Her iki taraf da kendi sınırlarını, her türlü terörist sızma ve oluşumlara karşı etkin bir biçimde kontrol edeceklerdir.

— Yukarıdaki kararlar bölünmezdir ve yukarıdaki herhangi bir kararın eksikliği (ihmalî) anlaşmanın ruhuna aykırıdır.²⁸

3.1.4. Amerika Birleşik Devletleri’nin Savaşa Etkisi

Amerika için, Şah Rejimi bölgedeki önemli müttefiklerinden biriydi. İslâm devriminin gerçekleşmesi ve yeni İran rejiminin Amerika’yı düşman ilân etmesi, Amerika’nın bölgedeki en önemli müttefiklerinden birini kaybetmesine sebep olmuştur. Savaş başlamadan önce, 1967 yılında Amerika ile Irak diplomatik ilişkilerin kesilmesine rağmen, Bağdat’taki Amerika’nın menfaatlerini koruma bürosu son derece faaldi. Savaş başladıktan sonra ise, Amerika-İrak diplomatik ilişkisi yeniden kuruldu ve savaş boyunca Amerika, Irak’a çok çeşitli yardımlarda bulundu. Bu durum Amerikan basınında açıkça itiraf ediliyordu.²⁹ İlk yıllarda A.B.D. yönetimi İran’ı kaybetmemeye çalışmış, İran ile ilişkileri düzelmek istemiştir. Fakat çok geçmeden yeni rejimin Amerikan ve İsrail karşıtı söylemenin değişmeyeceği

²⁷ Laricani, **Tarih-i Defa-i mukaddes**, s. 41.

²⁸ Ibid.

²⁹ R.M.C. Farlane, “**How America Won the Peace**” Los Angeles Times, Aug. 1988.

anlaşılmasıdır. A.B.D. Hükümeti devrim sonrası birkaç yıl yeni rejim muhaliflerini destekleyip, bu rejimi yıkmaya çalışmış fakat rejimin bu yöntemle yıkılmayacağını anlayınca Irak'ı İran'a karşı desteklemeye başlamıştır. Hatta Mısır üzerinden yeni rejim aleyhinde Radyo yayınları başlamış, Şah'ın oğlu "döneceğim" sözleri içeren konuşmalar yapmıştır.³⁰ Irak'ın İran'a saldırmasından ancak 4 gün sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanabilmiş, 28 Eylülde 479 sayılı kararla savaşın bitirilmesini istemiştir. Fakat kararda ne saldırgan taraftan bahsedilmekte ne de Uluslar arası sınırlara çekilmekten bahsedilmektedir.³¹ İran doğal olarak bu kararı kabul etmemiş, Irak birlikleri kendi toprakları içerisinde olduğu sürece hiç bir görüşme yapmayacağını açıklamıştır. Amerikan yasaları terörist listesinde bulunan ülkelere kredi vermeye izin vermiyordu. Bunun üzerine Mart 1982 tarihinde Amerikan dış işleri Irak'ı terörist devletler listesinden çıkarmıştır. Kasım 1983 tarihinde A.B.D. Ulusal Güvenlik Direktörlüğü Irak'ın yenilmesini engellemek için gerekenlerin yapılmasını sağlayacaklarını belirtmiştir.³² Hemen ardından Irak'a silah satımı ve gelişmiş askeri bilgisayar teknolojileri satılmaya başlamıştır. Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Mısır kendilerine verilen Amerikan helikopter ve silahlarını Irak'a vermekteydiler. Günümüz A.B.D. Savunma bakanı Donald Rumsfeld Saddam Hüseyin ile görüşmeler yapmak üzere 20 Aralık 1983 yılında Bağdat'a gitmiştir. Bunun ardından Irak'a istihbarat verilmesi daha da hızlandırılmıştır.

Amerikan personelin kullandığı Suudi AWACS'lar bölgeden topladığı istihbaratı doğrudan Irak'ın ilgili birimlerine iletliyordu. Körfezdeki Amerikan gemileri ile İran arasında savaşın son yıllarında çatışma başlamıştır. Nisan 1988 tarihinde ABD doğrudan savaşa dahil oldu ve Hürmüz Boğazı açıklarındaki *Sahanad* ve *Sabalan* adlı iki İran firkateynini batırmıştır. Bu iki gemi üzerindeki radarlar, İran'ın Körfez'in güneyindeki en önemli iki istihbarat kaynağıydı.

Sovyetler Birliği'nin durumu ise bu savaş karşısında daha karmaşıktı. Sovyetler Birliği'nin, 1972 yılında, 15 yıllık dostluk anlaşması çerçevesinde, Irak'ta gözardı edilmeyecek bir nüfuzu vardı. Irak ordusunda silah ve teçhizatların büyük bir

³⁰ http://www.iranchamber.com/history/articles/united_states_iran_iraq_war1.php

³¹ http://www.iranchamber.com/history/articles/united_states_iran_iraq_war2.php

³² http://www.iranchamber.com/history/articles/arming_iraq.php

çoğunluğu Sovyetler Birliği'nden gelmekteydi. Ayrıca, Irak'ta birçok Sovyet uzmanı görev yapmaktaydı. İran ise, Amerika'yı bölgede istemediğini ve kendisini en büyük düşmanı olarak nitelendiriyordu. Sovyetler Birliği için İran gibi bir devletin Amerika'yı düşmanı ilân edip bölgedeki askerî ve iktisadî varlığını reddetmesi çok istenilen ve destek gören bir siyasetti. Fakat yeni rejim aynı zamanda İslâmî olup, Komünizmi de kabul etmemekteydi. Yeni rejim, Amerika nüfusuna karşı çıktığı gibi, bölgede Sovyetlerin etki etmesine de karşı çıkıyordu. Bu bağlamda Sovyetlere verilen gazı kesmişti. Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan 1921 yılındaki anlaşmanın 5 ve 6. maddesini tanımadığını açıklamıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini şiddetle kınamıştır. İran'daki yeni rejimin, Sovyetler için bir diğer tehlikeli söylemi de, komşu Müslüman ulusların da uyandırılacağı, artık sömürüden kurtarılacağı idi. Sovyet danışman ve silahları ile donanmış Irak ordusu, eğer Batı silahlarıyla donanmış İran ordusu karşısında mağlup olursa, bu Sovyetler için kötü bir prestij kaybına neden olacaktı. Fakat Batının desteklediği Irak, İran'a galip gelirse Batı'nın bölgedeki gücü ve etkisi artacaktır. Bu iki sonuç da, Sovyetler Birliği için olumlu sayılmazdı. Savaş boyunca Sovyetler, Irak'tan uzmanlarını çekmediği gibi, Irak ordusu ile askerî ilişkilerini kesmemiştir. Bununla beraber BM. Güvenlik Konseyinde, İran'ın aleyhine çıkacak Güvenlik Konseyi kararlarında tarafsız kalmaya çalışmıştır.

Bazı ülkeler savaş boyunca açıktan, Irak'ı askerî, siyasî ve iktisadî açıdan desteklemişlerdir. Özellikle Fransa ve İngiltere -ki İslâmî devrim söylemlerinden zarar görüyorlardı-. Fransa savaşın başından beri Irak'ın yanında yer almış, hatta savaş sırasında Irak ordusu, Fransız uçaklarından istifade etmiştir.³³ Her ne kadar İngiltere tarafsız olduğunu ilân etse de, askerî ve ekonomik olarak Irak'a yardım etmekteydi. Almanya, Japonya ve Çin gibi ülkeler ise tarafsızlıklarını ilân etmişler ve iki ülke ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Daha sonra ortaya çıkmıştır ki, Alman şirketleri, Alman Hükümeti'nin izni ile Irak'a kimyasal silah üretimi için bazı maddeler satmıştır.

Bölge devletlerinden Suriye, Libya ve Cezayir hariç hemen hemen tüm Arap Devletleri, Irak'a yardım etmişlerdir. Kuveyt ve Arabistan gibi petrol zengini ülkeler,

³³ Muhammedi, *Siyaseti Harici Cumhuri İslâmî İran, Usul ve Mesail*, s. 128.

Irak'a malî olarak savaş boyunca destekte bulunmuşlardır. Mısır askerî teçhizat konusunda, Sudan'dan ise gönüllü savaşçılar, Irak ordusuna katılıyordu. Ürdün ise Akabe Körfezi'ndeki limanını, Irak'a gelecek her türlü yardımın ulaştırılması yönünde kullanılması için açmıştı. Pakistan ve Türkiye tarafsızlığını ilân edip, iki taraf ile de ilişkilerini sürdürmüştür. Her ne kadar İran İslâm Cumhuriyeti'nin İslâmî uyanış ve bölge Şiîleri üzerindeki etkisi, Irak için bir tehdit oluştursa da, bölgesel ve büyük güçlerin teşviki de, Irak'ın İran'a saldırmasında etkili olmuştur.

Nitekim, Amerikan Kongresi Ulusal Güvenlik Komitesi danışmanı olan Ramazani şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Irak-İran Savaşı, Irak'ın Humeyni önderliğindeki İslâm köktencilğine verdiği bir cevaptı; fakat diğer bir sebep de Saddam'ın yer ve güç talebinden kaynaklanmıştır. Kısaca Saddam Hüseyin, Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması ile Arap Dünyasındaki lider boşluğunu doldurmak istiyordu.³⁴

Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde Şiî İslâm Devrimi bölgede Şiîler üzerinde bir tahrik etkisi yaratmıştır. Irak'ta Muharrem ayını kutlayan Şiîler, toplumsal ıslahat isteyerek, İslâmî Cumhuriyet istemeye başlamışlardır. Irak Hükümeti, Hizb-i Davayı'da bir nevi 5. kol faaliyet olarak değerlendirmekteydi. Saddam Hüseyin, 23 Ocak 1979'da göreve gelmesiyle Baas Partisi'nin 22 üst düzey yetkilisini idam etmiştir. Ayetullah Sadr, İran tarafından da destekleniyordu. Rejim aleyhine silahlı mücadele istemesi sonucunda, Nisan 1981'de kendisi ve kız kardeşi öldürülmüştür.

Irak Cumhurbaşkanı, 1984 yılında yaptığı bir konuşmada Şiîlere karşı uygulanan baskı siyasetini şu şekilde savunuyordu:

Dış İşleri Bakanımıza suikast ile başladılar. Hemen sonra Ulusal Başkanlık Konseyi üyelerinden birine saldırdılar. İstihbarat Bakanına suikast düzenlediler ve Üniversiteli öğrenci kutlamalarından birine bomba attılar. Bu olaylara karışanlar, İran medreselerinden olanlar ve Irak'taki İran temsilcileridir. Silahlar onlardandır. İşbirliği de aynı şekilde, bu mesele açık ve aşikardır.³⁵

³⁴ R. K. Ramazani, **Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East**, University Press of Virginia, Charlottisville, 1986, s.57.

³⁵ Menuçehr Parsadust, **Zeminehayı Tarihi İhtilaf İran ve Irak**, Çapı evvel, Tahran İntişar, Tahran, 1365, s. 182.

Irak, bu savaşın kısa süreceğine inanmaktaydı. Bunun temel sebeplerinden biri, devrim sonrası ordu yapısının bozulması, henüz düzgün komuta kademesine sahip olmaması ve Amerikan silahları ile donatılmış İran ordusunun, Amerikan ambargosu ile karşı karşıya kalmasıdır. Devrimden sonra kurulan İslâm Devrim Kuvvetleri ise, daha çok içerdeki devrim karşıtı gruplar ile mücadele için kurulmuştu. Bununla beraber, liberal olarak bilinen Beni Sadr Cumhurbaşkanı idi ve hâlâ ülkede İslâmî Devrim Güçleri ile Liberaller arasındaki siyasî çatışma devam etmekteydi. İran içinde bazı bölgelerde, yerel kavmî çatışmalar devam etmekteydi. Fakat durum Irak'ın tahmin ettiği gibi gelişmemiş, Bağdat Yönetimi birkaç yıl geçmeden savaşın kendi aleyhine döndüğünü görmüştür.

3.1.5. 598 Sayılı Kararın Kabulü ve Savaşın Bitişi

Savaşın ilk iki yılı kendini toparlayan İran, birkaç safha sonra ilerleyen duruma gelmiş, fakat birtakım iç ve uluslararası gelişmeler sonucu Irak ile ateşkesi kabul etmiştir.

Ham petrol İran'ın hayatî gelirlerinden biri olup, malî gelir olarak da İran ekonomisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Zamanla uluslararası ambargo ve baskılar sonucu gelirdeki ham petrol payının düşmesi, devamlı suretle bütçe açıklarına sebep olmuş, İran ekonomisi yükselen bir enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Artık İran savaş masraflarını karşılayamaz olmuştur. Halk artık savaştan soğumuştur. Dönemin Başbakanı Muhandi Musevi'nin şu ifadeleri bunu ortaya koymaktadır:

“Toplumumuzda maalesef, öyle bir haldeyiz ki bu savaşın bize dayattığı gerekliliklere önem vermiyoruz ve istiyoruz ki her şeyimiz yerinde olsun ve en iyi harcamalara, en iyi imkânlara sahip olalım.”³⁶

Savaşın sonlarına doğru 3. yasama dönemi seçimleri yaklaşmaktaydı. Seçimde tek kullanılan unsur, devam eden savaş idi. Artan iç çekişmeler karşısında rehber (Velayet-i Fakih) konumundaki Ayetullah Humeyni, şu açıklamayı yapmak zorunda kalıyordu:

³⁶ Deferi Siyasî Sıpah, Mahname, ruyidalha, Şomara 46, Murah, Tahran, 67/5/29.

Bugün durmak, yarın esaret yükünü beraberinde getirecektir.” (İttılaat, 1367/1/14). Fakat halkın iradesi kırılmış, hem psikolojik hem de lojistik olarak savaşa devam etmek çok zor gözükmekteydi. Yüksek şuranın mecburî olan askerliği, gönüllü hâle getirmesi de buna çare olmamıştır.³⁷

Japonya ile Almanya bile, İran eğer barış yapmaz ise bu ülkeden petrol almayacaklarını açıklamışlardı. İngiltere’de ise, İran’ın silah alım büroları (İran sanayi maddeleri altında) kapatılıyordu. Zaten malî gelirleri son derece azalan, bu sebeple silah alma gücü düşen İran, artık kolay kolay da silah alamıyordu. Amerika, gelişmiş ülkeler aracılığı (G-7) ve BM. ile iki tarafa da biran önce barış görüşmelerine başlamaları için baskı yapıyordu. Sovyetler Birliği de savaşın bitmesi yönünde tavır koyuyor, 1987’de Gorbaçov, Hafız Esat ile görüşmesinden sonra Sovyetlerin 1967’den beri her yönden Suriye’ye destek verdiğini, Suriye’nin de Irak ile ilişkilerin düzeltilmesi isteklerine müspet bir cevap vereceklerini umduğunu açıklıyordu.

BM., 1987 yılında 598 sayılı kararı onaylamaktaydı. Bu kararla iki taraftan da barış yapmaları isteniyordu. İran üzerindeki baskılar artmaktaydı. 1987’deki Amman’da toplanan Arap Zirvesi’nde, İran’a karşı çok sert bir bildiri açıklandı. Bu bildiri de İran’ın savaşa devam etmesinin bölgeye tehdit oluşturduğu, Irak’a destek verildiği ve 598 sayılı kararın imzalanmaktaki gecikmesini kınadıklarını bildirmekteydi. Bunlardan daha da önemlisi Irak, Tahran’ı füzelerle vurmaya başlamıştı ve İran petrol rafinerilerini bombalamaktaydı. Amerika, İran tankerlerini körfeze mayın döşediği iddiasıyla batırmaya başlamış, körfez güvenliği için bölgeye büyük bir askerî güç yollamıştır. İran Besiç Kuvvetleri, Amerikan helikopter ve tankerlerine saldırmaya başlamışlar, Amerika ise bunlara ağır bir şekilde cevap vermekteydi. Amerikan basınında, üst düzey askerî yetkililere dayandırılan haberlerden, Amerika’nın İran’ın askerî liman ve üstlerine hava saldırısı yapacağı yer almıştır.³⁸ İran savaşa devam isteğini sürdürmekte idi, son olarak “Vel-far 10” hareketi ile Halepçe bölgesi devrim karşıtı güçlerden kurtarılmış, bölge halkı İran güçlerini desteklemiştir. Irak Başkanı Saddam, bu olaydan sonra, bölgede kimyasal silah kullanmış ve meşhur Halepçe katliamı gerçekleşmiştir. Amerika, İran’ın ısrarı

³⁷ Muhammedi, *Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran, Usul ve Mesail*, s. 172.

³⁸ Ibid, s. 176.

karşısında Salman ve Nasr, petrol rafinerilerini bombalamış, İran'ın petrol üretimi günde 50.000 varile düşmüş, yaklaşık 1.000.000.000 dolarlık maddî hasar meydana gelmiştir. Savaşın ortalarında “Kudüs'ün özgürlüğü Kербela'dan geçer” söylemleri ile hareket eden İslâmî devrim güçleri, bir çok askerî operasyonun adını Kербela olarak adlandırmışlardır.³⁹ Fakat savaşı daha fazla devam ettirmek, bu şartlar altında mümkün görünmüyordu.

Son olarak Amerikan füzeleri ile bir İran yolcu uçağı düşürülmüş, bunun üzerine İran, Güvenlik Konseyi Başkanına bir temsilci göndererek olağanüstü bir oturum yapılmasını istemiştir. Bu başvuru, İran dış siyasetinde bir strateji değişikliğine gidildiğinin bir göstergesidir.

Bu dönem içerisinde İran devrimi kendisinin geçici bir siyasi düzen olmadığını ortaya koymuştur. İran'daki Şii İslam Devrimi bölgedeki Arap devletlerine büyük bir korku vermiş, bu korku Irak'ın savaş sırasında desteklenmesine sebep olmuştur. Yinede bu destek Irak'a umduğu zafere sahip olmasını sağlamamıştır. Bu süreçte İran kendine özgü kurum ve kuruluşlarını oluşturmuş, bölgede varlığını kabul ettirmiştir.

İran İslam Devrimi gerçekleşikten sonra ortaya çıkan Dünya'ya meydan okuma söylemi, zaman içerisinde Irak savaşı ile ortaya çıkan ekonomik ve siyasi zorluklar sebebiyle eski sert tavrını kaybetmeye başlamıştır. Daha önceleri bölgedeki Arap devlet ve emirliklerini Amerika ve Siyonistlerin işbirlikçisi ve yıkılması gereken istibdat rejimleri eden İran, bu dönem içerisinde bu ülkeler ile yakın işbirliğine gitmeye başlıyordu. Özellikle Rafsancani bölge için Barış ve işbirliğinin çok önemli olduğunu devamlı olarak vurguluyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılması İran için kendisine sınır ve bağımsız devletler ortaya çıkarmıştır. İran bu dönem içerisinde hem artan Amerikan ambargosu hemde bu bağımsız devletler ile ilişkilerini geliştirmeye uğraşmıştır.

3.2. 1979-1989 İDEALİZM DÖNEMİ

Ümmetçilik ve İslâmî Değerler söyleminin İran dış siyasetinde hâkim olduğu bu dönemde, bir İslâm devletinin içerde olduğu gibi dış siyasette de, İslâmî emir ve yasaklarının uygulanmasına başlanmıştır. Bu dönem, dış siyasetindeki karar alma ve

³⁹ **Peyam-ı Hicaz**, Neşriyeyi Camia-yı Zenan-ı İngilizce İslâmî İran, 1361 Şomara 47, s. 2.

uygulama kurumları tamamen ruhanîlerin kontrolüne girmiştir. Fakat 1360 (1980)'li yılların ortalarında, Ümmetçilik ve İslâm birliği siyaseti Irak ile olan savaş, dış baskı ve içerdeki siyasî çatışmalar dolayısıyla, Ummul Kur'a Şia, yani Şiîlerin Ana devletinin varlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya dönüşmüştür. Komşu ülkelerin, İran'a karşı birleşmeleri, İslâm birliği için çalışma siyasetine içerik ağır bir darbe vurmuştur. İslâm dünyasının güvenliğinin tehlikede olduğunu söyleyen İran, artık İslam ülkeleri ile savaşır konumuna gelmiştir. Bu dönemde tüm güç Velayet-i Fakih makamında yani dinî liderde toplanmıştır. İran İslâmî Devrimi 1979 yılında dinî söylemler üzerine gerçekleşmiştir.

Ayetullah Humeyni, 1980 Yılı Haziran ayında İslâm devriminden sonra yaptığı meşhur röportajda şöyle demiştir: “Hükümet'in esas belirleyicisi ilahî kanundan kaynaklanan tevhit inancıdır. O (ilahî kanun) insan zihni değil, ilahî iradenin beyanıdır.”⁴⁰

Elbette bu düşünce ve esaslar Anayasa yapılırken, anayasanın özünü teşkil etmiştir. İran İslâm cumhuriyeti dış siyaseti Anayasada tamamen ideolojik temellere dayandırılmıştır. İran anayasası, çoğu ülkelerinin anayasalarının aksine, rejim temel esaslarını belirlediği gibi, temel hedeflerini ve dış siyaset esaslarını belirler. İran anayasasında giriş kısmında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Anayasa, İran İslâm Devrimi göz önünde bulundurularak ki bu devrim ezilenlerin, ezenler üzerindeki bir zaferidir, bu devrim içerde ve dışarıda devam etmesini kapsamaktadır, özellikle uluslararası alanda diğer İslâmî ve halk hareketleri ile ilişkiler İslâm ümmetinin birliğinin sağlanması için geliştirilecektir.⁴¹

İran dış siyasetinin esasları anayasada 5 ana şekilde tespit edilmiştir.

- 1- Dünyada Müslümanların birliğini sağlamak.
- 2- Ezilenlerin, ezenler karşısında desteklenmesi.
- 3-Uluslararası alanda, ulusal egemenlik ve bağımsızlığın korunması.
- 4- Müslümanların haklarının savunması.
- 5- Davet.

⁴⁰ Enuşirvan İhtişami , **Siyaseti Hariciyi İran der dovrani sazendeği**, tercüme , İbrahim Mutteki ve Zehra Postunçi, Tahran , İntişarati Merkezi İsnadı İnkilabi İslâmî, 1378 (2000) s.203.

⁴¹ İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, giriş bölümü

3.2.1. Dünyada Ümmet Birliğinin Sağlanması ve Ezilenlerin Desteklenmesi

İran anayasasının 11 inci maddesi, “Tüm Müslümanların tek bir ümmet olduğu ve İran İslâm Cumhuriyeti'nin esas görevinin bu zemin üzerinde uluslararası alanda Müslümanların siyasî, kültürel ve iktisadî birliğinin sağlanması için çalışmalıdır.” demektedir. Bu bağlamda Anayasanın 104 üncü maddesi, “İslâm Cumhuriyeti, tüm insanlığın saadetini kendine ilke olarak görmektedir ve özgürlük, bağımsızlık ve âdil bir hükümetin tüm dünya insanların bir hakkı olarak görmektedir. Bu yüzden diğer milletlerin iç işlerine karışmamakla beraber, dünyadaki kendi hakları için ezenlere karşı tüm dünya halklarına destek verecektir.”

Aynı şekilde Anayasanın 9 uncu maddesi, "İran İslâm Cumhuriyeti'nde özgürlük, bağımsızlık ve ülkenin toprak bütünlüğü birbirinden ayrılamaz ve bunun korunması devletin vazifesidir," ilkesi vurgulamaktadır.

Anayasanın giriş bölümü ve 11 inci maddesinde açıkça, İslâm birliğinin sağlanmasının, İran İslâm devletinin bir görevi olduğu vurgulanmaktadır. Üstü kapalı olarak da Anayasanın 104 üncü maddesinde ise, bu yolda mücadele eden halkların ve grupların destekleneceği işaret edilmektedir. İran İslâm Devrimi, Mustazafın kavramına çok büyük bir atıf yapmakta, dünya da Mustazaf, ezilmekte olanların desteklenmesini kendisi için büyük bir yükümlülük olarak görüyordu. Hatta bu bağlamda Ayetullah Humeyni 1980 yılında, tüm dünyaya, Dünya Mustazaf Ezilenler Partisini kurduğunu açıklıyordu:

Ben umut ediyorum ki, ezilenler partisi adında bir parti kurulsun ve tüm dünya ezilenleri bu partiye katılsın ve ezilenlerin sorunlarını halletsinler; Doğunun ve Batının çapulcularına karşı ayaklansınlar ve bir daha zalimlerin kendilerine zulüm yapmasına izin vermesinler.⁴²

3.2.2. Bağımsızlık ve Toprak Bütünlüğünün Korunması

Her ülke gibi İran İslâm cumhuriyeti de toprak bütünlüğüne önem vermekte bunu anayasanın 104 üncü maddesinde açıkça belirterek, kimsenin ve grubun bu ilkenin aleyhine çalışmayacağını söylemektedir. Aynı şekilde anayasanın 78 inci maddesi, sınırların korunması ile ilgili düzenleme içermektedir.

⁴² Ayetullah Humeyni'nin 28 mordad 1358 açıklaması, **Sahife-i Nur**, Cilt 8, s. 259.

3.2.3. Müslümanların Korunması ve Desteklenmesi

İran İslâm Hükümeti, kendisinin sahip olduğu İslâmî misyon üzerine dünyada ki tüm Müslüman hareketlerinin desteklenmesi siyasetini ortaya atmaktaydı. Ayetullah Humeyni, devrimden az bir zaman önce bir Alman televizyonunda bir gazeteciye, gazetecinin sorduğu Sovyetler Birliği'nde ki Müslümanlara yardım edecek misiniz sorusuna, şu şekilde cevap vermiştir:

“Onlar bizim kardeşlerimizdir. Biz tüm Müslümanlar ile kardeşiz ve bu İslâm'ın bir esasıdır ki, her Müslüman diğer bir Müslüman kardeşine yardım etmelidir.”⁴³

Ayetullah Humeyni bu açıklamasıyla, tüm dünya Müslümanlarını destekleyeceğini beyan etmiştir.

3.2.4. Davet

İslâm devleti olarak İran, kendisini İslâm dininin esaslarını uygulamakta sorumlu görmekte ve bunları tüm gücüyle uygulamaya çalışmaktadır. Davet, Kuran'daki açık naslardan biri olup, insanların İslâm'a davet edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁴ Hatta, dış siyasette, kâfirleri İslâm'a davet edilmeden onlarla savaşılmayacağı, Şiî fıkında belirtilmektedir.⁴⁵ İslâm devletinin aslî vazifelerinden birinin aynı zamanda, emri bi'l-maruf ve nehy ü an-elmünker (iyiliğin emredilip kötülüğün engellenmesi) felsefesinin de uluslararası alanda da yürütülmesi gerektiği savı savunulmaktadır. Bu tebliğdeki esas yol, İslâm devriminin diğer devletlere yayılması; hak olan İslâm Hükümeti'ni diğer İslâm ülkelerine de tebliğ etmenin dinî bir vecibe olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda, Ayetullah Humeyni bu devrim ihracını şu şekilde ifade etmiştir:

“Biz devrimimizi tüm dünyaya ihraç edeceğiz, çünkü bizim devrimimiz İslâmîdir, ve Lâ ilâhe illallah sedası sarmadıkça kavga devam edecek, ve nerede ki ezenlerle mücadele var biz ordayız.”⁴⁶

⁴³ **Sahife-i Nur** , İntişarâtı Vezarâtı Ferhengi İrşadı İslâmî , Cilt 3, Tahran, s . 31,

⁴⁴ **Nehl Suresi** , 125. Ayet

⁴⁵ Ebulfazl Şükri , **Fıkh-i Siyasî İslâm , Usulu Siyaseti Hariciyi** , Neşr Sad , Kum, s. 357

⁴⁶ **Sahife-i Nur** , Cilt 11 , s.266

Bu ifadeler, açıkça İslâmî devrim için uluslararası alanda bir mücadele olacağını ortaya koymaktadır. Şî İslâm fıkhı, İslâm'ın siyasî hedeflerini şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Dünya da son ilahî din olan İslâm'ın tebliğ edilmesi.
- 2- Irkçılığa karşı mücadele ve her türlü ayrımcılığın fikrî kaynaklarının ortadan kaldırılması.
- 3- Dünyada her türlü zulüm ve adaletsizliği ortadan kaldırıp, âdil ve kardeşliğe dayanan bir düzen kurmak.
- 4- Dünyada İslâm şeriatı ve toplumsal kanunlarına dayanan tek bir hükümet kurmak.⁴⁷

İşte bu hedefler, İran İslâm Devrimi'nin önemli sloganlarından olan, ne Doğu ne Batı, sadece İslâm Cumhuriyeti söyleminin çıkmasına sebep olmuştur.

İran, bu dönemde savunma hattını yeni bir teoriyle dışarı taşımış, dünyadaki güçlü devletlerin, güçsüz devletler üzerindeki etkisini yıkmak için halk arasında direniş örgütleri kurmuş ve desteklemiştir. Bu fikrin en önemli savunucusu ve uygulayıcısı, dönemin Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'dir. Velayeti, bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“İslâm Devleti'nin görevi, sadece zalim güçlerin ve onların dünyadaki zalim ilişkilerinin temellerini yıkmaya çalışmak değil, aynı zamanda gerçek emniyeti, hayatî istekleri bu değişim gölgesinde sağlamalıdır.”⁴⁸

Bu dönemde artık muhataplar hükümetler değil, halklar olacaktır. Devrim ihracı ile, hem İslâm Devletleri'nin merkezi, anası olduğu varsayılan İran korunacak, hem de işbirlikçi hükümetlerle mücadele edilecektir.

Mustazaf (ezilmiş) kavramı güçlendirilecek, sömürü ile mücadele grupları oluşturulup, halkların bilinçlenip uyandırılması sağlanacaktır. Askerî ve kültürel manada cihat kavramı yaygınlaştırılıp, bu yolda faaliyet gösteren teşkilatlar kurulacaktır. Bu bağlamda, Basra Körfezi'nde bulunan ve nüfuslarının çoğunluğunu Şîilerin oluşturduğu, körfez ülkeleri önemli çalışma alanlarıdır. Bu siyaset, komşu

⁴⁷ Ebulfazl Şükri , **Fıkh-i Siyasî İslâm , Usulu Siyaseti Hariciyi** , ss. 431-432

⁴⁸ Ali Rıza Ezgandi, “Tunş zedeyî der siyaseti harici, Murid-i Cumhuri İslâmî İran”, **Fasnamei siyaseti Harici**, 13. yıl, Tahran, 1378 Zemistan, , sayı 1042.

lkeler ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit oluşturmuş, İnan–İrak Savaşı boyunca tüm komşu Arap lkelerinin Irak’ı desteklemelerine sebep olmuştur. Aynı zamanda bu lkeler İnan ile olan ilişkilerini askıya almışlardır. İnan, bu bölgedeki ři’ nüfusa güvenerek, var olan birlikçi hükümetlerin yıkılmasıyla ři’ İslâm Devrimi’nin yayılacağını plnlamaktaydı. Bu var olan tanınmış rejimleri tanımama siyaseti, İnan’ı uluslararası alanda da sıkıntıya sokmaktaydı. Özellikle BM’deki veto hakkının bulunmasını İnan, dünyayı büyük güçlerin yönetmesinin en büyük delili olarak görüyordu.

Devrim Hükümeti’nin Dış İşleri Bakanı Kerim Sencabi, İnan’ın tarafsızlık siyasetini 4 esasa dayandırıyor. “Tarih, Jeopolitik konum, İslâm’ın manevî değerleri ve diğer ülkelerle mütekabiliyet esasına dayanan bir ilişki.”⁴⁹ Bazargani ve Sencabi’nin vurguladığı İslâmî değerler, Ayetullah Humeyni’nin vurguladığı manada, İnan siyasetinin ilk ve esas siyaseti manasında değildi. Bazargan ve Sencabi, Millî ve zgrlk Hareketi’nden gelmekteydiler. Bu hareketi, genelde orta ve orta üstü okumuş sınıf temsil etmekteydi. Bu hükümetin, ilk ve esas siyaseti, İnan halkına bağlılık ve tam demokratik bir sistemin uygulanmasıydı. Bu hükümet nceliği İnan’a, Ayetullah Humeynî ise önceliğini İslâm’a vermekteydi, İnan’ı CENTO’dan çıkarmıştı, fakat Bazargan Hükümeti, Amerika ile düşman bir siyaset izlemek istemiyordu. Sencabi’den sonra Dış İşleri Bakanlığına gelen İbrahim Yezdi ise, 1979 yılında 1959 yılında (15 İsfend 1338) imzalanan savunma antlaşmasını iptal ettiklerini ilân etmişti.

Aynı zamanda Bazargan Hükümeti, 1921 yılında Sovyetler Birliği ile imzalanan antlaşmanın 5. ve 6. maddesini iptal ettiklerini duyurmuştu. 15 Aban 1358’de Bazargan’ın istifasından sonra da, Devrim Konseyi bu alınan kararları teyit ettiğini açıklamıştır. Sovyetler Birliği ile 1921 yılında imzalanan bu antlaşmaya göre, eğer Sovyetler Birliği, kendi emniyeti tehlikeye düştüğü anda, İnan topraklarına kendi güçlerini sokabilecekti. Bu antlaşma ile zamanında Moskova Yönetimi, Batı ile kendi aleyhine bir oluşum içine girmemesi için, bir baskı unsuru oluşturulması sağlanmıştır.

⁴⁹ Foreign Broadcast Information Service, Daily Reports, Middle East and North Africa (FBIS -MEA) Mart 13, 1979, s. 10.

3.3. RAFSANCANI VE YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ

3.3.1. AYETULLAH HUMEYİNİ'NİN VEFATI

3.3.1.1. İktisadî Yapılanma Dönemi

Devrimin ardından çıkan iç kargaşa ve savaş İran ekonomisini zora sokmuştu. İran artan dış baskı ve ekonomik sıkıntılar neticesinde 598 Sayılı Kararnameyi kabul ederek Irak savaşına son vermiş oluyordu. Savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliğinin dağılışı ve Ali Ekber Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesiyle, İran iktisadî olarak yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Savaşın doğurduğu malî sıkıntılar, fabrikaların yıkılışı, çok sayıda esir bulunması, ülkedeki sermayenin azalması, içerdeki siyasî çatışmalar, İslâm Cumhuriyeti'ni acilen iktisadî bir yapılanmaya başlamaya mecbur ediyordu.

8 Yıllık savaş boyunca, uluslararası camiaya meydan okuyan dış siyaset, İran'a dışarıda hiçbir getiri sağlamamıştı. Dünyadaki var olan düzene meydan okumak, İran'ı, uluslararası düzeni kabul etmeye zorlamıştır. Bu dönemde İran, dış ilişkilerini normalleştirme sürecine sokmuştur.

Ayetullah Humeynî'nin vefatı sonrası, Ayetullah Ali Hamaney, Rehberlik makamına gelmiştir. Ülkedeki ekonomik sıkıntılar Cumhurbaşkanı Ali Ekber Rafsancani'yi ilk dönem idealistliğinden taviz vermeye zorlamıştır. Artık siyasî yönetim, Başbakan Mir Hüseyin Musevi dönemi kadar katı tutum izlememektedir. Ali Ekber Rafsancani, bölgesel oluşumlara katılıp, uluslararası alanda destek bulmaya çalışmıştır.

Yeniden yapılanıp, bölgedeki ülkelerle ilişkileri düzeltmeleri için diğer önemli bir sebep de, 8 yıl boyunca süren savaş boyunca İran'ın askerî olarak çok zayıflamasıdır.

İran, geçmiş rejimde Basra körfezinin emniyetini sağlamaktadır. Bunun için İran'ın bir an önce iktisadî yapılanmayı başlatıp, dışarıda ise kendisine askerî teknoloji ve silah bakımından yardımcı olacak bir ortak bulmalıdır. Rafsancani bu bağlamda, öncelikle Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmek istiyordu. Rafsancani tarafından diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne ve inançlarına saygılıyız

açıklamaları yapılmaktaydı.⁵⁰ Aynı şekilde Rafsanjani, bölgenin jandarması olmak istemiyoruz diyerek, Basra Körfezi ülkelerini rahatlatmak istiyordu.⁵¹ Biz her zaman Fars Körfezi'nde, ülkelerin birbiriyle işbirliği yapmasını sağlamak zorundayız. Fars Körfezi Bölgesi'ni, birbirini kuşatmış evler arasındaki, ortak bir bahçe hâline getirmeliyiz.⁵²

598 sayılı kararnamenin kabul edilışinin ardından İıran, aslı gelir kaynağı olan ham petrol satışını arttırmaya yönelmiştir. İlk 5 yıllık kalkınma plânının temelinde, ham petrol satışını arttırmak bulunmaktadır. Henüz 8 yıllık savaş yaraları sarılmadan ve BM gözetiminde, İıran, Irak arasındaki barış görüşmeleri devam ederken, Irak, Körfez bölgesinde yeni bir krize daha sebep olmuş ve Kuveyt'i işgal etmiştir. Müttefiklerin zaferi ile sonuçlanan bu olay sonrası ABD Yönetimi, Basra Körfezi'ndeki askerî varlığını daha da derinleştirmiştir. İntifada hareketinin başlamasıyla, zamanın İsrail Yönetimi, Amerika'nın önderliğinde İspanya'da toprak karşılığında barış görüşmelerine başlamışlardır. O zamana kadar Arap Basın Organlarında "Siyonist düşman" diye ifade edilen İsrail'di. Bu ifade artık Irak, İıran hariç, tüm bölgede İsrail olarak değiştirildi. Oslo Antlaşmasıyla, Yaser Arafat önderliğinde Filistin Özerk Yönetimi kurulmuş oldu.

3.3.1.2. Damato Yasaları

Amerikan Yönetimi, tüm Arap ülkelerini 50 yıllık, İsrail-Arap çatışmasını çözmek için İspanya'ya davet etti. İıran Yönetimi, İsrail devletini tanımayacağını ve Filistin üzerine hiçbir müzakere yapılamayacağını ilân ediyordu. Bu görüşmelerin, İsrail işgalini yasallaştıracağını, zamanında alınan, İsrail'in bu bölgeden kayıtsız şartsız çıkmasını söyleyen BM kararlarını ilga edeceğini iddia ediyordu. İsrail, ise intifada hareketinin kendisini içerde ve dışarıda, dünya kamuoyu karşısında çok zora soktuğunu, bu yüzden toprak karşılığı barışı, uygun bir strateji olarak görüyordu. Aynı zamanda, İıran'ın bölgedeki İslâmî direniş hareketlerine hâmilik yaptığı iddiasında bulunuyordu. Amerikan Yönetimi bölgede barışa tek karşı ülke ve engel

⁵⁰ **Washington Post**, November 2, 1991.

⁵¹ **Middle East Journal**, 44, No, 3 (Summer 1990), ss. 458-99.

⁵² Foreign Broadcast Information Service, **Daily Report** – Near East and South Asia (FBIS-NES) March 12, 1991.s. 3.

olarak görülen İran'ı kuşatma siyaseti izleyip, Basra Körfezinde de yalnız bırakmaya çalışıyordu.

1993 yılında, Başkanın Yakın Doğu Danışmanı Martin İndyk, İran'ı çevreleme siyasetini açıklamıştır. Bu siyaseti 5 ana başlık altında toplamıştır.

1- Terörist faaliyetlerin desteklenmemesi (özellikle Hizbullah).

2- Barış sürecini olumsuz yönde etkileyen Hamas'a destek verilmemesi.

3- Dünyadaki Sudan gibi, İslâmî hareketlere destek verip bölgede sorun çıkarmamak.

4- İran'ın, bölgede dengesiz silahlanmasını engellemek ve Basra Körfezinde üstünlük kurmasına mani olmak. (Burada Rusya'dan deniz altı almasını engellemek kastediliyor).

5- Kitle İmha Silahı ulaşımını engellemek (Busher'de başlanan nükleer santral.)⁵³

Bu siyasetin içinde, uluslararası banka ve kuruluşlara baskı yaparak, İran'a borç verilmemesi de sağlanmalıydı.

1995 Martına kadar bu siyaset çok katı bir şekilde uygulanmıyordu. Bu tarihte Amerikan Petrol Şirketi Koneko, Basra Körfezinde, 2 doğal gaz bölgesinde İran Ulusal Petrol şirketi ile anlaşmaya vardığını açıkladı. İran, bölgedeki Amerikanın rakibi Total şirketine karşı, Amerikan Şirketi ile anlaşmıştı.

Washington'dan bu antlaşmaya ilk tepki, Warren Christopher'den geldi ve bu antlaşmayı gayri diplomatik ve gayri ahlakî bulduğunu açıkladı. Bunun, Amerika'nın, İran'ı kuşatma siyasetini de ortadan kaldırdığını düşünüyordu. "Biz şuna inanıyoruz ki, İran asi bir devlettir. Bölgede terörü destekleyen ve barışı tehlikeye sokan bir ülkedir."⁵⁴ Bu kadar sert üsluplu bir çıkışta; İran Devrimi olduğunda, Christopher'ın, Ortadoğu'dan sorumlu Dış İşleri Bakan Yardımcısı olmasının da etkisi olabilir.

Koneko Antlaşması, Amerika içerisinde tartışmalara sebep oldu; bu anlaşmanın basına sızması, Clinton yönetimini zora soktu. Senatör Alfronza Damato,

⁵³ Martin Indyk, Special Assistant to the President for Near East and South Asian Affairs, Adress to the Sorej Symposium, **The Washington Institute Magazine**, 18 May 1993.

⁵⁴ "Iranian International Terrorism, US Foreign Policy" **United Press International Magazine**, 9 March 1995.

ki daha önce, Amerikan şirketlerinin İran petrolünü almasını engelleyen yasa önerisini senatoya sunmuştu, bu sefer İran ile ticaret yapan tüm şirketlerin mallarının Amerikan pazarına girmesini engelleyen bir yasa önerisi senatoya sundu. AIPAC, Amerikan-İsrail ilişkileri komitesinin de etkili lobisiyle bu yasa kabul edildi. İran'daki eski İsrail büyükelçisi, İran Yönetimi'nin zaten yakında yıkılacağını, bunun iktisadî şoklarla hızlandırılması gerektiğini söylüyordu.⁵⁵

Clinton'un üzerindeki baskılar artmakta idi, Amerika Başkanı Newyorkta'ki Uluslararası Yahudi Konferansında, İran ile her türlü ticareti yasaklayan kararı imzalayacağını açıklıyordu. Bu karar, 6 Mart 1995'de CNN'den canlı yayınlanan beyaz sarayda bir merasimle imzalanmıştır. 2957 ve 2959 sayılı kararların Amerikan Başkanı tarafından imzalanmasıyla, İran ve Amerika'nın ilişkileri, yeni bir döneme girmiştir.⁵⁶ Kongre, İran'ın her türlü askerî kabiliyetini arttıracak faaliyet ve ilişkilerinin engellenmesini istemekteydi. Damato Yasası, Amerikan Başkanına, İran'a baskı için her türlü yetkiyi veriyordu. İran'a uygulanacak ambargolar şu esaslar üzerine belirlenmişti:

1- Gerçek ya da tüzel kişilere, Amerikan bankalarınca, her türlü garanti ve her türlü sigortadan kaçınılması,

2- Her türlü mal ve teknolojinin ihracına izin verilmesinden kaçınılması,

3- Bir yılda 10 milyondan fazla kredi verilmemesi,

4- İran'da faaliyet gösteren malî kuruluşlara sınırlama getirilmesi,

5- Amerikan Devleti tarafından, mal ya da hizmet temininden kaçınılması,

Bu yetkiler, Amerikan başkanı tarafından arttırılıp, duruma göre azaltılabilmekteydi ve bu karar 5 yıl boyunca uygulanabilecek daha sonra İran hakkındaki yaptırımlar, yeniden değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.⁵⁷ Damato Yasası'nın amacı, İran'ın aslî gelir kaynağı olan doğal gaz ve petrol-kimya sanayisine darbe vurmaktır. İsrail lobisi, İran aleyhine çalışmaya devam etmekte, İran "Blacklash state", "Rogoue" yani, kanunsuz ya da asî devlet olarak

⁵⁵ **Wallstreet Journal**, 1 April 1995.

⁵⁶ William H. Kaempfer and Anton D.Lowenberg, **International Economic Sanctions, A Public Choice Perspective**, Boulder, Colorado, Westview Press, 1992, s. 163

⁵⁷ Feride Ferhi "Şınahtı tahrimi Amerika aleyhi İran", **Mecelle-i Siyasî harici**, Sali Yezdeham, şomare-i 1, Bahar, Tahrán, 1376, s. 48.

nitelendirilmekteydi.⁵⁸ İran'ın ekonomik ve siyasî olarak Amerika'ya karşı, Avrupa Birliği'nin desteğine ihtiyacı vardı. Savaş sonrası ilk yıllarda bir takım sorunlar yaşansa da, zamanla çatışmalar azalmış ve diyalog dönemi başlamıştır.

3.3.1.3. İran ve Avrupa Birliği İlişkileri

İran, Avrupa Birliği ilişkileri, devrim sonrası savaş dönemi çok kötü bir tablo çizmekteydi. Ayetullah Humeyni'nin vefatı, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olması ve barış söylemlerini bol bol telaffuz etmesi de ilk zamanlar, İran ile Avrupa Birliği ilişkilerini düzeltmedi.

İran'ın, Avrupa Birliği ile esas meselesi, Irak savaşı boyunca, Fransa ve İngiltere'nin Saddam Hüseyin'e askerî teknoloji yardımı yapması, özellikle Alman şirketlerin Irak'a kimyasal silah teknolojisi ve alt yapısı vermesi teşkil etmekteydi. Diğer sorunlar ise birkaç ana başlık altında toplanabilir:

Birinci olarak; 14 Şubat 1989 yılında Ayetullah Humeyni tarafından, Hint Asıllı Salman Rüşdi'nin, Şeytan Ayetler adlı kitabı ile Peygambere ve İslâma hakareten, irtidad hükmü ile kat-ı Vacip ilân etmesi ve Salman Rüşdi'yi öldüren kişiye ödül koyması; başta İngiltere olmak üzere, Avrupa Birliği üye ülkelerinde kötü bir tesir yaratmıştır.⁵⁹ (15 Ferverdin 1368 günü (1990), Punzdeh Hordad Kurumu Başkanı Hasan Sanai tarafından, Salman Rüşdi'yi öldüren kişiye 15 milyon dolar verileceği, aynı şekilde Seda Simadan ilân edilmiştir). Bu fetva Avrupa tarafından, doğrudan kendi iç işlerine müdahale olarak algılanmıştır.⁶⁰

İkinci olarak: Bazı Avrupalı devletlerin, özellikle İsveç, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın kendi ülke topraklarında, İran Devleti'nin kendi muhaliflerini öldürmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı. İran ise bu olayları, İran içerisindeki siyasî grupların, kendi aralarından doğduğunu, bunların Amerika ve Siyonist lobiler tarafından İran'ın uluslararası konumunu sarsmak için çıkarıldığını söylemekteydi.⁶¹

⁵⁸ Gary Sick, "Rethinking Dual Containment", **Survival Spring** 1998, Vol, 80, No. 1, s. 24.

⁵⁹ Ayetullah Humeyni'nin bu hükmü, 25 Behmen 1367'de saat 14.00'de Seda Sima-yı Cumhuri-İslâmiden yayımlanmıştır.

⁶⁰ Can moberli, "Hemgerayi Avrupa, İran ve havverimiyane, Gafteguhayı İran ve Avrupa", **Defter-i Mutaalatı Siyasî ve Beynel Mineli**, Tehran, 1375, s. 50.

⁶¹ Ekber Haşimi Rafsancani, Musahabe Radyo Televizyon ve Matbaati evvelin salgerd-i Riyaseti cumhuri, Tehran, Cuma 15 Şehriver 1359.

Üçüncü olarak: Müttefiklerin Irak'a karşı yaptığı savaş sonrası, 16 Haziran 1991 günü, Amerika, İngiltere ve Fransa'nın Irak'ın diğer komşu ülkelere tekrar saldırmasını önlemek adına, Basra Körfezi'ndeki askerî varlığını sürdürmesi ve İran'ın bu askerî varlığı protesto etmesidir.

Dördüncü olarak: Filistinlilerin, en önemli destekçisi olan Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Irak'ın müttefikler karşısında Amerika'nın Arap-İsrail çatışmasını ortadan kaldırıp bölgeye barış getirmek istemesi ve buna doğrudan tek karşı çıkan devletin İran olmasıdır. Fakat Uluslararası Enerji Kurumunun, 2015'den sonra da, dünyadaki en önemli doğal gaz ve ham petrol ihracatçısı olan ülkeler listesinde İran'ın isminin de olduğunun görülmesi, İran ile Avrupa Birliği ülkeleri yakınlaşma arzusu içinde idiler. İran'ın, Irak'a karşı alınan güvenlik konseyi kararına özenle riayet etmesi, uluslararası alana uyum sağlamaya başlaması açısından önem teşkil etmektedir. AB den Tahran'a ilk üst düzey ziyaret, 22 Kasım 1990'da, İrlanda Dış İşleri Bakanı tarafından gerçekleştirilmiştir. Onun ardından Hollanda, Lüksemburg ve İtalya Dış İşleri Bakanları, 15 Fer verdin 1370 (Şubat 1991), iki taraflı görüşmeleri başlatmak için Tahran'a gelmişlerdir.⁶²

İran'ın, Avrupa'nın sanayi teknolojisine ihtiyacı vardı, Avrupa'da İran'dan ham petrol ithalini arttırmak istiyordu. Haşimi Rafsancani, 21 Şubat 1993 günü, Avrupa Topluluğu ile her türlü zeminde görüşmelere hazır olduklarını ilân etmiştir.

Dönemin Topluluk Başkanı, Danimarka Başbakanı da, İran ile yapıcı her türlü görüşme için çalışacağını söyleyerek, bunun önemini vurgulamıştır. İran'ın 1361-1371 (1982-1992) arasındaki ithalat-ihracat araştırmaları gösteriyor ki, ithalatın % 60'ı Avrupa, % 25'i Asya ve % 15'i ise diğer ülkelere yapılmaktaydı. Sadece Almanya'dan yapılan ithalat, tüm İran ithalatının % 50'sini oluşturuyordu. Daha sonra İtalya, Fransa ve İngiltere gelmekteydi. İran ise, ihracatının % 37'sini Avrupa ile yapmaktaydı.⁶³

Avrupa ile İran arasında görüşmeler başlamış, fakat Amerika ve İngiltere görüşmelerde bulunan Almanya'ya, İran'ı zorlaması için baskı yapmaya

⁶² Ruznameyi Cmuhuri İslâmi İran, 15 Şubat 1990 (Fer verdin) 1370.

⁶³ Mukayese-i Amelkerd-i Salhayı 1371-1341, beylan-saderat ve Varidat-ı Keşver, Sazman-ı Bername ve Bodce, Tahran.

başlamışlardır. Cumhurbaşkanı Rafsancani, devrim ihracı söyleminin bölge devletleri üzerinde yaptığı olumsuz etkileri görerek, bu söylemi arka plâna atarak iş birliği söylemini ön plâna çıkarmaktaydı. İçerisinde bulunulan ekonomik ve siyasi şartlarla İslâm devrimini yaymaktan ziyade, korumanın esas olduğunu düşünerek yeni bir strateji ortaya atmıştı.

3.3.1.4. Ummul Kur'a Yeni Dış Siyaset Stratejisi

Irak Savaşı sonrası Rafsancani'nin hükümete gelmesiyle savaş dönemi stratejisi değişmiş, daha gerçekçi politikalar uygulanmak istenmiştir. Bu yeni doktrinin özü, İslâm Dünyasında Ummul Kur'a olmaktır. Bu siyasetin özü, Osmanlı'nın İslâm Dünyası'nı kontrol altına aldığı gibi, Tahran'ın da bunu günümüz İslâm Dünyası'na uygulamak istemesidir.

Ayetullah Humeyni'nin vefatından sonra, Yüksek Ulusal Güvenlik Şûrası tarafından Anayasa düzenlemesi yapılmış ve Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanı olmuştur. Yeni stratejide inanılan görüş, İslâm Cumhuriyeti'nin, İslâm devrimini bölgede yayılmadan yaşayamayacağı yönündedir. Bu bağlamda bu fikir ortaya atılmıştır. Yani, İslâm ülkelerinin anası siyasetinin uygulanması düşünülmüştür. Bundaki amaç tüm İslâmî köktenci hareketlerin ana karargâhı olmasıdır.⁶⁴ Komşu İslâm ülkelerindeki İslâmî hareketlerin desteklenmesi ve onlarla iletişim hâlinde olmak, İslâm Cumhuriyeti'ni bu devletler karşısında yalnız kalmaktan koruyacaktı. İran kendini İslâm ülkelerinin lideri konumunda görüyordu. Bunun temel sebebi de, sadece İran'ın İslâm adına hareket etmesiydi. Dönemin Dış İşleri Bakan Yardımcısı Muhammet Cevved Laricani bunu şu şekilde ifade ediyor:

İlk nokta bizim İslâm dünyasındaki konumumuzdur. Yani, İran coğrafya ile sınırlı olmamalıdır. Bundan amacımız diğer toprakları almamız değildir. Bizim İslâm dünyasındaki konumumuz coğrafik olarak tanımlanamaz demektir. Biz öyle diplomasi ve siyaset uygulamalıyız ki, bizim konumumuz İslâm Dünyası ile uyumlu olsun. Biz İslâm dünyasında büyük bir konuma sahibiz. İran'dan başka hiçbir ülke İslâm dünyasına liderlik yapamaz. Bu büyük tarihî bir konumdur.⁶⁵

⁶⁴ Ali Rıza Azgandi, *Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran*, Çapı Evvel 1381, Neşr Kamus, Tahran, s. 34.

⁶⁵ Ibid, s. 36.

Laricani'ye göre, İran İslâm Cumhuriyeti'nin 3 hedefi olmalıdır. Rejimin İslâmî kimliğini ve İslâm dünyasındaki konumunu korumak, ülkenin savunması ve güvenliği, İslâm Cumhuriyeti'nin yayılmasına çalışmaktır. Eğer İslâm adına bir devlet mücadele ederse, İslâm Dünyası'ndaki tüm İslâmî hareketler de onun peşinden gidecektir. Irak'ın Kuveyt'i işgali, İran devletini de dış siyasette içerde tartışmalı bir duruma sokmuştur. Bir taraftan rejimin düşman ilân ettiği Amerika diğer tarafta 8 yıl savaşılan Irak devleti ve Müslüman halkı bulunuyordu.

3.3.2. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DAĞILMASI

3.3.2.1. 1991 Irak ve Amerika Önderliğindeki Müttefikler Savaşı

Saddam Hüseyin, 8 yıl boyunca körfez ülkelerinden aldığı malî destekler ile İran ile savaşmıştır. Bu dönem boyunca aşırı borçlanan Irak, Kuveyt ile yaşadığı sorunlar sonucu Kuveyt'in, Irak'ın bir parçası olduğu iddiasıyla Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Amerikan yönetiminin Irak'a Kuveyt ile ilgili sınır sorunlarına karışmayacağı havasını yaratarak Irak rejimi bir nevi teşvik edilmiştir. Bunun en önemli ispatlarından biri Saddam Hüseyin ile Amerikan diplomatı April Glaspie'nin yaptığı görüşme geliyordu. Saddam Hüseyin tarafından 25 Temmuz 1990 yılında kayda alınan bu görüşme daha sonra yayınlanacaktır. Glaspie, Saddam'a, ABD'nin Irak ile Kuveyt arasındaki sınır anlaşmazlığında taraf olmadığını ve bu konunun ABD ile Irak arasındaki iyi ilişkileri bozmayacağını, hatta Beyaz Saray'ın mevcut ilişkileri daha da geliştirmek istediğini söylemekteydi. Fakat son nokta 31 Temmuz'da Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı John Kelly, ABD'nin Kuveyt'i korumak gibi bir amaca sahip olmadığını açıklamasıyla konulmuş oluyordu.⁶⁶ BM. Güvenlik Konseyi, hemen ardından Irak ordusunun Kuveyt topraklarından kayıtsız şartsız çıkmasını isteyen 677-678 sayılı kararnameleri çıkarmıştır. Bu karar Amerika ve müttefiklerine, Irak ordusunu Kuveyt'ten çıkarmak için her türlü yetkiyi vermiştir. Yapılan hiçbir diplomatik faaliyet ve görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine, 1991 yılında Amerika önderliğinde müttefikler 43 gün süren bombalama sonucu Irak ordusunu Kuveyt'ten çıkarmayı başarmışlardır. Irak ordusunun savaşı kaybetmesi üzerine, Güneyde Şiiler, Kuzeyde Kürtler ayaklanma

⁶⁶ Harun Yahya, **İsrail'in Kürt Kartı**, Vural Yayıncılık, İstanbul, Mart 2000, s. 240

başlattılar. Amerika ve müttefikler beklenenin aksine bu ayaklanan grupları, Saddam'a karşı korumadılar.

Bu olaydan sonra idealist ve realistler arasında görüş farklılıkları çıkmıştı. Muhtaşami gibi bazı ruhanîler Amerika'ya karşı tavır alınmasını isterken, hükümetteki Rafsancani tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Irak ordusunun önemli bir kısmının imha olması, İran'ın Basra Körfezi'ndeki rakibini zayıflatsa da, bölgeye çok sayıda Amerikan askerlerinin yerleşmesi İran'ın daha çok baskı altına girmesine sebep olmuştur. İran'ın, Irak'a yapılan müdahale karşısında tarafsız kalması, uluslararası alandaki konumunu iyileştirmiştir. Irak ateşkes sırasında, bir kısım İran toprağını işgal altında tutuyordu. Bu savaş meselesi yüzünden bu toprakları tahliye etmiştir.

Savaş dolayısıyla petrol fiyatlarının artması, İran petrol gelirlerinin artıp dış ticaretinin hareketlenmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Rafsancani önceki hükümetlere nazaran daha akılcı siyaset uygulamaya çalışsa da, rehber konumundaki Seyit Ali Hamaney, İslâmî Cumhuriyetin esaslarını ve amacının ne olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“İslâmî Cumhuriyetin en temel söylevi ve stratejilerinden biri, Kudüs Gasıplarından işgal altındaki Filistin topraklarını özgürlüğe kavuşturmaktır.”⁶⁷

Irak'a yapılan müdahalenin bir diğer sonucu da, Saddam'ın Kuzeyde ayaklanan Kürtlere ve Güneyde Şiîlere saldırıp yüz binlerce mültecinin İran ve Türkiye topraklarına gitmesine sebep olmuş, Amerika bölgedeki insanları Saddam'ın ordusundan korumak için, Irak'ın Kuzey ve Güney bölgelerine uçuş yasağı getirmiştir. Kuzey Irak'taki Kürtlere insanî olarak yardımlar yapılmış, bu bölgedeki Kürtler nispi özerkliklerini kazanmışlardır. Bu nispi özerklikten rahatsız olan Türkiye, İran ve Suriye Dış İşleri Bakanları 3 ayda bir toplanma kararı almış, fakat Türkiye'nin İsrail ile olan yakınlığı, buna karşı İran ve Suriye'nin PKK terör örgütüne verdiği destekten dolayı bu görüşmeler devam etmemiştir. Kuzey Irak'da, İran ve Türkiye rekabeti sonucu İran, Kürdistan Yurtseverler Grubu ile; Türkiye ise Kürdistan Demokrat Partisi Grubu ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. PKK terör örgütünün bölgedeki boşluktan

⁶⁷ Behram Novarzani, **Gah Şomar Siyaset-i Harici İran Ez Agust 1988 ta Juen 2001**, İntişarati Isnad-ı İngilabı İslâmî Tehran 1381, s. 128.

yararlanıp buraya yerleşmesi sonucu TSK. Kuzey Irak'a askerî operasyonlar için girmesine, bu da Arap Birliği ve İran'ın şiddetle muhalefetine sebep oldu. İran, Kuzey Irak'taki Kürt Grupları üzerindeki etkisini korumak ve bölge ile ticarî ilişkilerini kesmemek için, Tahran'da bu grupların büro açmasına izin vermiştir.

3.3.2.2. Kafkasya ve Orta Asya Siyaseti

İkinci Dünya savaşıdan sonra kurulan iki kutuplu güç dengesi, Sovyetlerin çöküşü ile son bulmuştur.

Bölgede bir çok, İran'a komşu yeni Cumhuriyetler ortaya çıkmıştır. İran İslâm Cumhuriyeti; Azeri Türkleri, Farslar, Beluçlar, Kürtler, Türkmenler ve Araplar gibi halklardan oluşmaktadır. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanması sonucu, İran kuzey komşuları olan bu ülkelerden gelecek milliyetçi akımlardan çekinmektedir. Nitekim ilk yıllar ilişkiler çok temkinli ve kontrollü kurulmakta idi. Dönemin Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, bölgeye yaptığı bir ziyarette şu açıklamayı yapmıştır:

“İran, bu cumhuriyetlerin kendi kaderlerine tayin haklarına saygı duymakta, fakat bu cumhuriyetler ile ilişkilerini Moskova ile ilişkiler çerçevesinde kuracaktır.”⁶⁸

Bu konuşmayı Velayeti 1991/11/30 tarihinde, yani Sovyetlerin resmî olarak ortadan kalkmasından bir ay önce yapmıştır. Bu korkulara rağmen, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu cumhuriyetleri tanımış ve diplomatik ilişkiye başlamıştır. Bu dağılmadan sonra üç bölgede silahlı çatışmalar başlamıştır. İran, bu üç hassas bölgedeki çatışmalarda farklı tutumlar uygulama yoluna gitmiştir. Bu üç hassas çatışmalı bölge Karabağ, Çeçenistan ve Tacikistan idi. Karabağı, Ermenistan, Rusya'nın da desteği ile işgal etmiştir. İran, kendi siyaseti çerçevesinde Rusya gibi Ermenistan ile yakın işbirliğine girdi. İran, bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'dan gelecek siyasî ve fikrî akımların kendi Azerbaycan bölgesine de sıçrayacağından endişe etmekte idi. İran, yanı başında güçlü ve kendi Azerbaycan bölgesi için, cazip bir Azerbaycan olmasını istemiyordu. Azerbaycan, Eylül 1994'de yüzyılın anlaşması olarak anılan Amerikalı ve Avrupalı şirketler ile 30 yıllık bir petrol çıkarma sözleşmesine imza atmıştır. İran, bu anlaşmalara itiraz etmiş. Hazar Denizi'nin

⁶⁸ Ibid, s.118.

hukukî düzenlemesi yapılmadan, bu bölgede petrol arama ve çıkarması yapılmayacağını ilân etmiştir. 23 Temmuz 2001 yılında. BP'ye ait bir araştırma gemisi, İran'ın Elborz petrol havzası olarak iddia ettiği bölgede arama çalışması yaparken, bir İran askerî gemisi tarafından ikaz edilmiş ve Azerbaycan sularına gitmesi için uyarılmıştır. Bu olay iki ülke arasında ciddî bir gerginliğe sebep olmuş, Azerbaycan bu bölgenin kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Azerbaycan, Sovyetler Birliği zamanında 1970 yılında, Hazar'ın 4 ülke arasında paylaşıldığı (Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) o dönemde, İran bölgesinin Astara ve Hüseyin Kale arasında çizilen farazî bir hatla belirlendiğini açıklamış, fakat İran ise o hatları Sovyetlerin çizdiğini ve uluslararası bir itibarı ve önemi olmadığını vurgulamıştır.⁶⁹

Sovyetler birliğinin çöküşünden sonra Hazar Denizi'nde kesin bir sınır olmamasından dolayı, kıyı devletleri ile Hazar Denizi'nin hukukî rejimi ile ilgili sorun çıkmıştır. Avrupalı ve Amerikalı çok uluslu şirketlerin, Hazar Denizi'nden petrol çıkarmaya başlaması, hukukî rejim meselesini daha da karmaşık hâle getirmiştir. Çünkü; Hazar Denizi yatağından tam olarak istifade etmeyen çok uluslu şirketler ve devletler bu hukukî rejim anlaşmazlığına müdahil olmuşlardır. Nitekim İran gemilerinin İngiliz araştırma gemisine yapılan hareketten birkaç hafta sonra, Türk savaş uçakları, Türk yıldızları Bakü'de bir gösteri yapmışlardır. İran bunu, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği bir desteğin işareti olarak algılamıştır.

Hazar Denizi'nin hukuki rejimi ile ilgili, Ocak/2004'de Tahran Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi Salonu'nda yapılan bir konferansta Tahran Üniversitesi hukukçularından Dr. Yusuf Mevlavi, Hazar Denizi'nin rejiminin oluşmasının 1823-1829 ve 1835 anlaşmalarına kadar gittiğini söylemektedir. Gülistan (1813) ve Türkmeçay (1828) Anlaşmaları ve 1940 yılındaki anlaşmalara vurgu yapmıştır. Rusya ve İran arasındaki bu anlaşmalarla hiçbir şekilde Hazar Denizi'nin taksim edilmediğini ve tüm bu anlaşmalarda Rusya ile İran'ın Hazar Denizi'nden eşit olarak yararlandıklarını söylemiştir. Dr. Mevlavi, aynı şekilde Rusya'nın 1998 yılına kadar, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bu tek taraflı

⁶⁹ Der Menabia neftugaz havze Deryayı Hazar ve Münakaşayı da Keşver İran ve Azerbaycan, **Ruznameyi Hemşehri** (İktisadi), 1380/5/18, s. 19.

uygulamasına İran gibi karşı çıktığını, fakat 1998 yılında Kazakistan'da kendi lehine ve İran aleyhine Hazar Denizi yatağının paylaşımını ilân ettiğini belirtmiştir. Dr. Mevlavi daha sonra bu 4 ülke (Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan) arasında, 1921 ve 1940 anlaşmaları göz ardı edilerek, yeni düzenlemeler yapıldığını söylemiştir. İran, son düzenlemeler ile Hazar Denizi'nin yaklaşık % 13,5'den yararlanabilecektir. İran Dış İşleri Bakanlığı ise, kendilerine düşen payın en az % 20 olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁰ İran Yönetimi'nin 1921 ve 1940 Rus-İran anlaşmalarına atıf yapmasının sebebi başka bir yolla Hazar Denizi kullanım payını yükseltmesinin başka bir yolunun olmamasıdır. İran İslâm Cumhuriyeti'nin Ermenistan'la ilişkilerinin iyi olması, Azerbaycan ile olan ilişkilerinin siyasî olarak gelişmesini engellemektedir. İran ve Amerika arasındaki çatışma, İran toprakları üzerinden petrol ve doğal gaz hatlarının geçmesini engellemiştir. Bu da İran için, diğer uluslararası alandaki bir kaybı olmuştur. Bazı çok uluslu şirketler İran üzerinden geçen projeler sunsalar da, Amerika ve Azerbaycan'ın muhalefeti sonucu bu proje gerçekleştirilememiştir. Azerbaycan kamuoyu da, İran ile Ermenistan arasındaki dostane ilişki yüzünden İran topraklarından geçecek bu projeye sıcak bakmıyordu. Her ne kadar İran, Karabağ olayında tarafsız kaldığını ve uluslararası sınırlarının değişmezliğini kabul ettiğini açıklasa da Azerbaycan Devleti ve kamuoyu bunun sadece diplomatik söylevden öteye gitmediğini düşünmekteydi. Azerbaycan kamuoyu, Ermenistan işgalinin devamını sağlayan önemli bir unsurun İran ile olan dostane ilişkilerden sağladığı yardımlar olduğunu düşünmekteydi.⁷¹

1986 yılından itibaren Gorbaçov dönemiyle başlayan açıklık politikası Ermenistan'da da etkisini göstermiş, ekonomik sıkıntılardan dolayı rahatsızlıklar başlamıştır. 1988 yılında 80.000 kişilik bir Ermenistan aydın grubu tarafından Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı için imza toplanarak Komünist Partisine sunulmuştur. Bunun üzerine Ermeni ve Azeriler arasında bazı yerleşim bölgelerinde çatışmalar başlamış Ermenistan Karabağ teşkilatı kurulmuştur. Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nde başlayan Birlik'ten ayrılıp ayrılmama üzerine yapılan

⁷⁰ İran Hahani Taksim Kamil Deryayı Hazar Est. **Ruznameyi Asr İktisat**, 1382/10/8, s. 12.

⁷¹ Muhammet Ali Haydari, "Neft ve Gaz ve Hat-ıluğ Bakü-Tiflis-Ceyhan", **Erdem Neşriyeyi, İlmi Ferhengi ve İctimai Danuşcluyan Türk Danişgahı Tahran**, Saalı Dovvom, Şomara Şeşom, Tahran, Hordad 1382, s. 7.

referandum sürecine Ermenistan da Eylül 1991 yılında katılmıştır. Bu referandum sonucu yüzde doksan dokuzluk bir oranla Ermenistan halkı Birlik'ten ayrılma kararı almıştır. Ekim 1991 yılında yapılan seçimlerde Leon Petrosyan Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı seçilmişti.

1999 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Rusya'nın da devreye girmesiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateş kes imzalanmıştır. Ekonomisi zaten zorda olan Ermenistan Karabağ işgali ve Gürcistan'da ki iç çatışmalar sebebiyle daha da zor duruma düşmüştür. Öyle ki 1992 yılındaki Ermenistan Milli Geliri bir önceki seneye göre % 47 düşüş göstermiştir. Bu baskı ve sıkıntılar sonucu 1995 yılında yapılan anayasa değişikliği ile tüm yetkiler cumhurbaşkanında toplanmış ve Eylül 1996 yılında Leon Petrosyan tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aynı şekilde Robert Koçeryan Karabağ cumhurbaşkanı seçilmiştir. Petrosyan batı yanlısı bir siyaset izlemeye başlamış ve Türkiye ile çatışma içinde olmanın Ermenistan'ın menfaatine olmayacağını düşünmekteydi. Bu düşünce ve siyaset Rusya ve Ermenistan içerisindeki radikal görüşlü Ermeniler için kabul edilemezdi. Bunun üzerine 1997 yılı Mart ayında Robert Koçeryan Erivan gelerek Başbakan oldu. Bu tarihten itibaren Ermenistan muhalefeti ile Cumhurbaşkanı arasındaki çatışma yoğunlaşmaya başladı. Asıl tartışma ve çatışma konusu Karabağ idi. Koçeryan Karabağ için tam bağımsızlık ve Ermenistan'a ilhakını istiyor Petrosyan ise Özerkliğin yeterli olduğunu düşünüyordu. 1998 yılı Şubat ayında Petrosyan zorla meclise götürülerek istifasını vermiş, yerine vekaleten bakan Koçeryan aynı yıl Mart ayında yapılan seçimde Cumhurbaşkanı seçildi. Günümüze kadar Ermenistan Karabağ siyaseti aynı çizgide gelişmiş ve henüz bu siyasetin değişeceğine dair bir belirti bulunmamaktadır.

Coğrafi olarak sıkıntılı bir konumda bulunan Ermenistan'ın en önemli müttefiki İran olarak gözükmektedir. Ermenistan ve İran arasındaki sınır 42 Kilometre'den Karabağ işgali ile yüz kilometreyi geçmiştir. Karabağ işgali sonrası bu bölgede yaşayan bir kısım Azeriler İran'a geçmiştir. O dönem içerisinde hemen yanı başında bağımsız bir Azerbaycan ile karşı karşıya kalan İran için Karabağ sorunu önemli bir koz olmuştur. Ekonomik ve askeri açıdan güçsüz bir Azerbaycan İran için en ideal Azerbaycan tablosu olarak görülmekteydi. Azerbaycan ile

Nahçıvan arasında kara iletişimi olmaması bu bölgeye geçişlerin ağırlıklı olarak İran üzerinden yapılmasına sebep oluyordu. İran, Ermenistan'ı hem Azerbaycan'a karşı hemde Türkiye'ye karşı bir koz olarak görüyordu. O dönem içerisinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'den yükselen iki Azerbaycan'ın birleşmesi üzerine olan söylemler İran'ın son derece rahatsız etmekteydi. İran aynı şekilde Orta Asya Türk Devletlerinde kendisine en büyük rakibi Türkiye olarak görüyordu. Bu bağlam Ermenistan İran için Ekonomik ve Siyasi açıdan yararlı bir müttefikti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra İran için Karadeniz'e açılma ve Avrupa'ya ulaşmak için yeni bir yol meydana çıkmış oluyordu. Daha önceleri Irak savaşı ve sonrasında İran'ın Avrupa'ya tek açılma kapısı Türkiye durumunda idi. Ermenistan ve Gürcistan güzergahının açılması İran için yeni bir alternatif doğurmuştu. Aynı şekilde Gürcistan'daki iç savaş yüzünden Ermenistan ithalatı ve ihracatı için en güvenli yol İran güzergahı idi. Türkiye ile sınırlarının kapalı olması sonucu İran'ın Ermenistan'daki nüfuzu daha da artmaktaydı. Bu ilişkinin gelişmesinde İran'da en büyük dini azınlık konumunda olan sayıları iki yüz bini bulan Ermenilerinde katkısı bulunmaktaydı.

NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ise İran için diğer bir tehdit algılaması oluşturuyordu. Bu yayılma sonucu İran ile Rusya arasındaki ilişki kesilebilir ve İran bir NATO askeri kuşatması altına girebilirdi. Bunun engellenmesi için en önemli ülke Ermenistan ve bu ülkede bulunan Rus üsleriydi. Ermenistan bu bağlamda İran tarafından Azerbaycan'a bir baskı unsuru olarak görülmekteydi. İran Ermenistan ile olan ilişkileri Azerbaycan'dan gelen Pan-Türkçü faaliyet ve söylemleri engellemek için bir denge unsuru olarak görmektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra İran İslam Cumhuriyeti bu konuda daha fazla hassaslaşmıştır.

İran'ın Orta Asya, Kafkas Siyasetini 1997 yılına kadar birkaç noktadan inceleyebiliriz. Sovyetlerin yıkılışından sonra bağımsız kalan Cumhuriyetlerden dolayı, tedirgin olan İran sonradan bölgede iktisadî, siyasî ve kültürel olarak etken olmaya çalışmıştır. İslâm devrimi amaçları gereği bölgedeki tüm İslâmî hareketleri desteklemesi gereken İran İslâm Cumhuriyeti, Ermenistan işgaline tarafsız kalarak ve Ermenistan ile dostane ilişkilerini devam ettirerek bu siyasetinden taviz vermiş olmuştur.

Tacikistan iç savaşında aracı rolü oynamış, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında ise böyle bir olaya iki kere teşebbüs etmiş ki, bunun sebebi de kendi Azerbaycan bölgesinden İran Devleti aleyhine yapılan kötü propagandayı bertaraf etmektir. Bu iki arabuluculuk olayında da Azerbaycan, Ermenistan'ın bu görüşmeleri kendi lehine yönlendirdiğini düşünmüş ve İran ile olan ilişkiler daha da soğumuştur.

Bunun temel sebebi yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin zayıf kalması, İran İslâm Cumhuriyeti ulusal güvenlik algılaması yönünden gerekli ve uygun olan bir siyasettir.

İran, bu bölgelerde kültürel ve dinî yayımlara başlamış, özellikle yerel dillerle ve Rusça kitaplar basıp bölge ülkelerinde halka sunmuştur. Dinî faaliyetlerden Orta Asya ve Kafkasya'da en önemli rakibi Suudi Arabistan ve Türkiye olmuştur. Bölge coğrafi yakınlık ve ucuzluk dolayısıyla ilk zamanlar Orta Asya pazarlarında etkili olsa da sonradan Çin, Kore, Avrupa ve özellikle Türk malları karşısında tutunamamıştır. İran ekonomisi hâlâ günümüzde bile kapalı bir ekonomiye sahip olması ve güçlü bir özel sektörü olmaması sebebiyle bu bölgelerde ticarî olarak pek etkili olamamıştır. Ayrıca İran, ürettiği mallarda dünya standartlarına ulaşamamıştır. Her ne kadar İran, birçok defa Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak için başvurursa da, ne buna iktisadî yapısı müsait ne de İran Devleti bunu tam anlamıyla istiyor görünmemektedir. İran ideolojisinin bölgede Şîlik üzerine kurulu olması ve tarihsel sorunlar haricinde Amerikan Yönetimi, İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'da etkili olmasını istememektedir. Bu şartlar, İran'ın bölge ile ilişkilerini geliştirip etkili olmasını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. İran, bu iç ve dış etkenleri ortadan kaldırdığı ve azalttığı oranda bölgede ancak etkili olabilecektir.

3.3.2.3. Çeçen Sorunu

1991 yılında 15 cumhuriyetin bağımsızlığını ilan etmesiyle, daha önce Rusya Federasyonu'nda özerk bir cumhuriyet olan Çeçenistan'da, bağımsızlığını ilân etmişti. Fakat Rusya Federasyonu, bu bağımsızlığı tanımadığını açıkladı. Rusya, 1994-1996 yıllarında askerî tedbirlerle Çeçenistan'ı işgal edip kontrol altına aldı. Her iki taraf da ağır zayıflar vermişti. Bunun neticesinde dönemin Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin, Çeçenistan'ın siyasî geleceğini belirleme işini 2000 yılına erteledi. Çeçenistan Hükümeti, Rus askerlerinin Çeçenistan topraklarından

çıkmasıyla bunu kabul etmiştir. 2000 yılında Rusya Başkanı Putin bağımsızlık fikrini kabul etmediğini belirterek, tekrar Çeçenistan'ı işgal etmiştir. Çeçenistan'daki gerilla savaşı bugün de devam etmektedir. İran-Irak savaşından sonra, Avrupa ve Amerika'dan askerî teknoloji ve silah alma ortamını kaybetmiştir. Rusya, İran'ın askerî teknoloji ve silah alımında en önemli ortağıdır. Buna ek olarak İran, Buşehir Nükleer Santralini Rusya yapmaktadır. Bu askerî altyapı ve teknolojik bağımlılık, İran ile Rusya'yı mecburî bir işbirliğine itmektedir. Bu bağlamda İran, bağımsızlığını ilân ettiğinden beri Çeçenistan'ı tanımamış ve destek vermemiştir. Hatta Rus ordusunun Çeçenistan'daki en kanlı şehir ve köy bombardımanları sonucu birçok sivil Çeçen'i öldürmesini bile kınamamıştır. Bu durum İslâmî Devrimin en açık emrine aykırı hareket edilmesine sebep oluyordu. Bölgede İslâmî savaşçılara destek vermiyordu. Bu artık İslâm Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik anlayışını İslâm'ın emir ve değerleriyle değil, gerçekçi siyasetçilere kaydığının işaretleriydi. İran İslâm Cumhuriyeti, İslâm Devriminden sonra dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanlara yapılan baskı ve saldırılara en azından diplomatik bir yolla itiraz ediyordu. 11 Eylül'den sonra bile Amerika'nın baskı ve tehditlerine rağmen Lübnan ve Filistin'deki İslâmî hareketlere desteğini devam ettirmiştir. Avrupa ve Amerika'nın bile Rus ordusunun en aşikâr cinayetlerini kınarken İran, bu cinayetlere diplomatik olarak bile itiraz edemiyordu.

3.3.2.4. Tacikistan Sorunu

Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kendi iç sorunları olsa da, Tacikistan iç savaşı bölgede süren en uzun iç savaştır. Sovyet Cumhuriyetleri'nin en geri kalmış ülkesi olan Tacikistan, Aryan ırkından olup dilleri Darice (eski Farsça) dır. Bu sebeple İran, bu ülke ile ilişkilerini her ne kadar güçlü tutmak istese de mezhep farklılığı olması yüzünden hiçbir zaman Tacikistan'da istediği gibi etkin olamamıştır. Kızıl Ordu'nun en zor ve en son kontrol altına aldığı bölge Tacikistan Bedaşan bölgesidir. Bu bölge, kendi kültür ve inançlarını en sıkı koruyan bölgedir. Tacikistan Kuzey Bölgesi, Güney Bedaşan bölgesine nazaran gelişmiştir. Sovyetler dağıldıktan sonra, aynı kadronun ülkeyi yönetmek istemesi de buna eklenince, 5 yıl süren Tacikistan iç savaşı başlamıştır. Rusya ve Özbekistan'ın desteği ile İmam Ali Rahmanov başkanlığı bırakmamış,

Tacikistan İslâmî hareketi ile çatışma başlamıştır. İlk yıllar Tacikistan İslâmî Hareketi Lideri Abdullah Nuri, Afganistan'ın Kuzey bölgesinde bulunmuş, daha sonraları Tahran'da ikamet etmiştir. Karabağ ve Çeçenistan'ın aksine İran, Tacikistan İslâmî hareketine destek vermiştir. Fakat yaptığı ara buluculukla, Tacikistan İslâmî Hareket Lideri Abdullah Nuri'yi, Rusya'nın desteklediği İmam Ali Rahmanov ile anlaşmaya teşvik etmiştir.

3.3.2.5. Bosna Meselesi ve Yugoslavya'nın Dağılışı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 6 Cumhuriyetten oluşan Yugoslavya Devleti de, bu cumhuriyetlerin bağımsızlığını ilân etmesiyle birlikte dağılmıştır. Sırlar her ne kadar uzun süre sahip olduğu nispi güç ile beraber belli bir süre bunların bağımsızlığını engellemek istese de, Avrupa ve Amerika'nın desteği ile buna razı olmuştur. Fakat Bosna-Hersek'in bağımsızlığını engellemek için bu ülkeyi işgal etmiş ve Müslüman bölge halkını katletmeye başlamıştır. 1992 ve 1995 yıllarında süren iç savaş sonucu Amerika'nın müdahalesi ile Dayton Amerikan askeri üssünde, Amerika'nın hazırladığı barış plânı taraflarca kabul edilmiştir.

İran İslâm Cumhuriyeti, Sırp ırkçılığı karşısında tüm gücü ile Bosna'nın yanında yer almıştır. Gönüllü savaşçı ve silahlar bölgeye gönderilmiş, İslâm Cumhuriyeti, Şiî İslâm inancının bölgede kuvvetlenmesi ve dünyadaki İslâmî hareketlere gücünü göstermek için Bosna direnişine tüm ağırlığını koymuştur. İran birçok sayıda Bosnalı yaralıların İran hastanelerinde bakım ve tedavilerini sağlamıştır. 1999 yılında ise, Sırların tekrar Kosova özerk bölgesinde katliamlara başlaması ve diplomatik girişimlere Sırp yönetiminin cevap vermemesi üzerine, NATO Kuvvetleri, BM. Güvenlik Konseyi kararı olmadan Sırbistan'a karşı hava saldırıları düzenlemişlerdir. İran İslâm Cumhuriyeti bu olay karşısında her ne kadar Sırların Müslümanların etnik temizliğine karşı olduğunu açıklasa da, Amerika'nın, BM. Güvenlik Konseyi kararını almadan bu askerî harekatı gerçekleştirmesini eleştirmiştir. Bu siyaset uluslararası hukuku ve BM. Güvenlik Konseyi'ni, devrimin ilk yıllarında zalim güçlerin sömürü aracı olarak gören İslâm Cumhuriyeti anlayışının artık değiştiğini göstermektedir.⁷²

⁷² Muhammet Ali Haydari, Salih Rızai "Berresi İbad-ı Siyasî ve Hukuki Buhran-ı Kosova", **Mecelle Meclis ve Pejuheş**, Şomara 28 Saali Şeşom, Mehr ve Aban 1378, ss. 371-393.

3.3.2.6. İran ve Türkiye İlişkileri

İran, İslâm Cumhuriyeti bir diğer gerçekçi dış siyaseti, KKTC. konusunda uygulamış, dünyada her türlü özgürlük ve Müslüman hareket ve mücadelesini desteklemeyi Anayasasında bile yer veren İslâm Cumhuriyeti, 1983 yılında bağımsızlığını ilan eden KKTC. yi hiçbir zaman tanımamış, hatta Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu idealist İran İslâm Cumhuriyeti'nin, diğer çelişki içine düştüğü bir durum olmuştur. İslâm Cumhuriyeti, Hindistan'a karşı Keşmir Müslümanlarını, Etiyopya'ya karşı Eritre Müslümanlarını, Fas'a karşı Pulisaru hareketini, Filistin ve Lübnan İslâmî Hareketlerine her türlü desteğini vermesine rağmen devrimin ilk yıllarında ve idealist söylemleri olan İslâm Cumhuriyeti asla KKTC. ile ilgili hiçbir faaliyeti olmamıştır.

Aynı şekilde İran, terör örgütü PKK'yı Türkiye'ye bir baskı unsuru olarak kullanmak istemiştir. Bugün de İran İslâm Cumhuriyeti, PKK terör örgütünü, terör örgütleri listesine almamıştır. Türkiye'nin İsrail ile olan askerî ilişkisi, İran İslâm Cumhuriyeti Ulusal Güvenliği algılamasına göre İran Güvenliğini tehdit altına sokan bir durumdur. Türkiye'nin İran topraklarında bulunan PKK kamplarını bombalaması, İran İslâm Cumhuriyetini çok sıkıntılı bir duruma sokmuştur. İran'da PKK terör örgütüne göz yumulması sonucu 2003 yılı yazında PKK'lı teröristlerin, bir İran askeri konvoyuna bir pusu kurması üzerine 30'dan fazla İranlı asker ölmüştür.

İran-Irak savaşı sırasında, Irak'ın İran'ın güneyindeki limanları bombalaması sonucu, İran belli bir süre Türkiye Limanlarını kullanmıştır. Bu dönemde İran-Türkiye dış ticaret hacmi yükselse de savaş sonrası bu dış ticarete gözle görülür bir düşüş olmuştur.

1990 sonrası, Türkiye-Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin gelişmesi, İran'ın buna tepki olarak Yunanistan ve Ermenistan ilişkilerinin derinleşmesine sebep olmuştur.

3.3.2.7. Basra Körfezindeki Üç Adalar Meselesi ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin İddiası

1971 yılında, İngiliz kuvvetlerinin Basra Körfezi'nden ayrılmasıyla beraber, Basra bölgesi emniyetinde İran'ın etkisi artmıştır. İngiliz kuvvetlerinin terk ettiği adalardan biri de Bahreyn'dir. İran ve İngiltere arasındaki anlaşma uyarınca, arada yapılan seçimle halk bağımsızlıktan yana tavır alarak bağımsızlıklarını ilân ettiler.

İran, Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Ebu Musa Adalarının egemenliğinin kendisinde olduğunu iddia ederek, İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çıkmasıyla birlikte burayı kendi denetimi altına aldı. Fakat kurulan Birleşik Arap Emirlikleri, bu adalar üzerinde hak ilân etti. Sonunda İngiltere'nin arabuluculuğu ile İran Büyük Tunb ve Küçük Tunb Adasını egemenliği altına aldı. Ne İran, ne Birleşik Arap Emirlikleri, Ebu Musa Adası'nı vermek istemiyordu. Yapılan bir anlaşma ile adanın askerî kontrolü İran'da bulunacak, fakat her iki ülkenin vatandaşları adada ikamet edebilecekti. Bu anlaşmaya göre ada içinde eğitim ve polis kuvveti BAE. vatandaşlarında olacaktı. Her iki ülkede Ebu Musa adası üzerindeki mülkiyet hakkını ve iddiasını saklı tutuyordu. 1992 yılına kadar devam eden bu durum, Ebu Musa adasına gemi ile giriş yapmak isteyen Mısırlı öğretmenleri adaya sokmamasıyla birlikte, BAE. ile İran arasında gerginlik yaşanmış, BAE. üç ada üzerinde tekrar hak iddia etmiştir. Arap Birliği ve Basra Körfezi İşbirliği Konseyi, BAE. tarafından yana tavır almışlar, bu İran ile Arap Devletleri arasında bir gerginlik yaşanmasına sebep olmuştur. Dönemin İran Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, BM.'nin 47. oturumunda, Katar ve Umman Dış İşleri Bakanına, bu üç ada hakkındaki siyasetlerinin asla değişmediğini ama sorunun halledilmesi için her türlü görüşmeye hazır olduklarını söylemiştir. Daha sonra ikili görüşmeler başlasa da, İran ve BAE. arasında, İran'ın BAE. nin görüşmelerde usule uymadığını söyleyerek ve esastan uzaklaşıldığı iddiası ile görüşmelerini kesmiştir. BAE. yönetimi diğer iki adayı da görüşmelere dahil etmek istiyor, İran Hükümeti hiçbir şekilde bu iki ada üzerindeki egemenliğini tartışmayacağını ilân ediyordu.

İran Yüksek Milli Güvenlik Konseyi, bu konu hakkındaki görüşünü şu şekilde iddia ediyordu:

İran toprakları hakkında iddia edilenler bölge emniyetinin yararına değildir. İran İslâm Cumhuriyeti hiç ön şart koşmadan, 1971 anlaşmasına göre BAE. ile dostça görüşmelere hazırdır. İran, Ebu Musa Adası üzerinde hiçbir şekilde siyasetini değiştirmiş değildir ve geçmişteki anlaşmaya saygılıdır. İran, tüm komşularının millî egemenliklerine saygılı ve toprak bütünlüğü ve millî egemenliği üzerindeki hiçbir iddiayı kabul etmeyecektir.⁷³

⁷³ Nevazani, **Gah Şomar Siyaset-i Harici İran Ez Agust 1988 ta Juen 2001**, ss. 137-138.

İran, Basra Körfezi ülkeleriyle olan ilişkilerini siyasî, iktisadî ve kültürel olarak geliştirmek istese de, bazı Basra Körfezi işbirliği ve Arap Birliği oturumlarında İran bu üç adayı işgal etmekle itham edilmiştir. Üç adalar sorunu İran İslâm Cumhuriyeti'nin, Basra Körfezi'nde bugüne kadar halledilmemiş ve yakın gelecekte de çözülmesi zor görülen bir sorundur.

3.3.2.8. İran ve Suudi Arabistan İlişkileri

1970'li yıllarda Amerikan Yönetimi'nin Basra körfezi bölgesini kendi ulusal güvenlik alanı ilân etmesiyle birlikte İran'ın önemi daha da artıyor, zaten var olan İran-Amerikan ilişkisi kuvvetleniyordu. Nikson doktrini olarak da bilinen bu görüşün iki önemli ayağı bulunmakta idi. Suudi Arabistan ve İran bu bağlamda Amerika'nın Basra körfezindeki en önemli müttefikleri idi. Her ne kadar Basra körfezinde Arap ve Fars rekabeti olsa da, her iki devletin görevi Basra körfezinin emniyeti için işbirliği yapmaktı. İran, Amerika'dan aldığı silah ve teknoloji yardımıyla Basra körfezinde hakim güç olmaya çalışıyordu. Her ne kadar Suudi Arabistan bundan rahatsız olsa da, bölgede iki devlet için de tehlike sayılabilecek Nasırizm ve Basçılığa karşı iş birliği içindelerdi.

İran'da gerçekleşen İslâm devrimi sonucunda, var olan ikili ilişkiler tamamen değişti. İran devrimi sonrası dış siyasetini bölgede ki tüm İslâm karşıtı rejimleri, krallık ve diktatörlüklerin devrilmesi ve bunun için bölgede bu rejimlere karşı mücadele veren tüm özgürlük hareketlerinin desteklenmesi gerektiği şeklinde bir dış siyaset ilân ediyordu. Kendi içinde de yüzde 10 oranında Şiî nüfuz bulunan Suudi rejimi, bu gibi açıklamalardan son derece tedirgin olmaktaydı. İran-Irak savaşı bitene kadar olan zamanı birkaç dönemde değerlendirmek mümkündür. Devrim sonrası ilk birkaç yıllık dönemde, Suudi Yönetimi iç karışıklıkların bitmesini bekleyerek, İran'ın tavrının ne olacağını beklemiştir. 1979-1982 yılları arasında ki bu bekleme döneminde Suudi Yönetimi, İran aleyhine bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır. Bu dönemde İran iç siyasetinde liberaller ve ruhanîler arasında bir nevi iç çatışma devam etmekteydi. Suudi Yönetimi, ülkede kimin hâkim olacağını yakından takip etmekteydi. Bir iki yıl süre zarfı içerisinde, savaşın da başlamasıyla radikal ruhanî grup yeni kurulan rejime tam anlamıyla hâkim oldular. Devrim ihracı söylemi ve bölgedeki tüm diktatör ve zalim hükümetlerin yıkılması yönünde ortaya çıkmıştı.

Bunun ardından Suudi Arabistan önderliğinde Basra körfezindeki 6 Arap Emirliği ile beraber Basra körfezi işbirliği teşkilatı kuruldu. Şîf nüfusun çoğunlukta olduğu Bahreyn'deki darbeden sonra, bu işbirliği bir güvenlik paktına dönüştürüldü. Bu dönem de, Tahran'da faaliyet gösteren özgürlük hareketlerini destekleme merkezi Suudi Arabistan'ın Amerika destekçisi kukla bir krallık olduğu ve İslâm da krallığın olamayacağı yönünde propagandalara başlamıştı. İran, bu çerçevede Irak'a malî destek veren Körfezdeki Arap devletlerine karşı güçlü bir propaganda yürütmekteydi. Suudi Arabistan, İran'dan boşalan yeri Körfezde doldurmaya çalışıyor ve Amerikan desteğiyle bölgede lider olmak istiyordu. Basra İşbirliği Teşkilatının başı konumundaki Suudi Arabistan, bölgedeki Arap Emirliklerini her türlü fitne ve tehlikeye karşı koruyacağı açıklamasını yapıyordu. Basra körfezi Emirliklerinde bulunan Şîf nüfus Suudi yönetimini son derece tedirgin etmekteydi. Buna bağlı olarak gene Suudi Arabistan önderliğinde, bölgede İran'ın kışkırtma ve çıkacak ayaklanmalara karşı ortak 12000 kişilik askerî bir birlik oluşturuldu. Suudi Arabistan'ın Kuzey Bölgesinde konuşlanan bu birliğe, Suudi Generaller komuta etmekteydi.

1988 yılında 400 hacının Mekke'de Suudi polis güçlerince öldürülmesiyle, iki ülke ilişkileri en gergin dönemine girmiş oluyordu. Tahran'daki Suudi Arabistan elçiliğine saldırılar başlamış ve süreç sonunda iki ülke diplomatik ilişkileri kesilme noktasına gelmiştir. Bu son dönemde Irak, İran petrol rafinelerini vurmaya başlamış, OPEC. aracılığı ile petrol fiyatları düşürülerek İran zor durumda bırakılmıştır. Bu dönemde Ayetullah Humeyni, açık olarak Suudi rejimini fasit bir rejim olarak nitelendirmiştir. İran, yine aynı dönemde Suudi rejimin Hac yönetimini iyi yapamadığını bu yüzden Mekke için ortak bir uluslararası yönetim olması gerektiği açıklamasını yapmıştır. Bu gelişmelerden sonra Suudi Arabistan, ülkesinde ki İranlı diplomatları sınır dışı etmiş ve İran ile diplomatik ilişkiler kesilmiştir.

İran-Irak Savaşı'nın bitimiyle OPEC. çalışmaları ve oluşan hava nedeniyle petrol fiyatları yükselmiş iki ülke ilişkileri yeniden ısınmaya başlamıştır. Kral Fahd, İstihbarat Bakanı'ndan resmen İran aleyhinde ki faaliyetlerin durdurulmasını istemiştir. Savaş sonrası Suudi Arabistan arasındaki önemli bir sorun, İran hacılar meselesi idi. Diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve İranlı hacıların Mekke'ye

gidememeleri sorununun çözülmesi için görüşmeler yapılmaktaydı. Bu görüşmeler neticesinde 1991 yılında diplomatik ilişkiler yeniden başlamış ve hac meselesi çözüme kavuşturulmuştu. İki ülke arasında ki ilişkilerde dönüm noktası sayılabilecek olan 1997 yılındaki İslâmahad'da ki Hatemi ve Emir Abdullah görüşmesidir. Bu görüşme neticesinde Suudi Arabistan, İslâm Konferansı'nın 8 inci oturumunun Tahran'da yapılmasını kararlaştırdıklarını açıklamışlardır. Bu dönemde iktisadî, siyasî ve kültürel anlaşmalar imzalanmış ve üst düzey ziyaretler başlamıştır. 1997 yılında eski cumhurbaşkanı ve anayasal olarak en üst kurumlardan olan Düzeni Koruma Konseyinin Başkanı Rafsancani Suudi Arabistan'a resmî bir ziyarette bulunmuştur. 1998 yılında ise iki ülke arasında iktisadî, malî, kültürel, eğitim ve spor alanlarını da içeren bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İranlıların Suudi Arabistan'a giriş yasağı kaldırılmış, karşılıklı olarak Dış İşleri Bakanları ziyaretleri başlamıştır. İran şirketleri Suudi Arabistan'da fuarlar açmaya başlamış karşılıklı ticaret gelişmiştir.

1998 yılında devrim sonrası iki ülke arasında gerçekleştirilen en üst düzeyde ziyaret gerçekleştirilmiş Cumhurbaşkanı Hatemi, Suudi Arabistan'a resmî bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarete Suudi Yönetim büyük ilgi göstermiş, hasta olan Kral Fahd havaalanına tekerlekli sandalyesi ile gelmiştir. Bölgede artan Amerikan askerî varlığı ve bunun iktisadî maliyeti bu Arap ülkelerinde güçlenen İslâmî muhalefetin güçlenmesine sebep olmuş, Suudi Rejimi, İran'a daha da yakınlaşmasını teşvik etmiştir. 1998 yılında Suudi uleması o zamana kadar genelde Şifliği kullanılan Müslümanların tekfir edilmesini yasaklamıştır. 11 Eylül 2001 ve Irak'ın işgalinden sonra Suudi Rejimi kendi güvenliğini daha da tehlike de hissetmiş ve bu dönemde içerdeki İslâmî muhalefet daha da sesini yükseltmeye başlamıştır.

3.3.2.9. İran ve AB Görüşmeleri

AB. 1980 Nisanından sonra, Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesen İran'ın, teknolojik ve ekonomik olarak yardım alabileceği en önemli bir siyasî oluşumdu. Her ne kadar, Japonya'nın, İran ile İktisadî ve siyasî ilişkileri olsa da, hassas konularda Japonya, Amerikan Yönetimi'nin baskısı altındadır. AB ise Soğuk Savaştan sonra, bölgede daha etkin olmak ve İran pazarını ele geçirmek için, Amerika'nın baskılarına rağmen, İran ile iktisadî ve siyasî ilişkilerini geliştirmiştir. İran İslâm

Cumhuriyetinin, terörist faaliyetleri desteklediği ve Ortadoğu barış sürecine karşı olması, Amerika Yönetimi'nin Avrupa'ya iktisadî ve siyasî baskı yapmalarını istemesinin temel sebepleridir. Buna rağmen AB, Amerika'nın bu siyasetini doğru bulmamaktadır. Dönemin Alman Dış İşleri Bakanı bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Amerikan siyaseti, Alman siyasetinden farklıdır. Ve İran'ı izole etmek istemektedir. Fakat biz inanıyoruz ki, İran ile diyalog olmadan, bir gelişme olmayacaktır. Tahran ile diyalog neticesinde faydalı sonuçlar elde ettik. Bunlardan biri, İran Ortadoğu barış sürecine engel çıkarma niyetinde değildir.⁷⁴

AB 1996 yılından sonraki görüşmelerinde, İran İslâm Cumhuriyeti'ni, Ortadoğu barış sürecini engellememesi, kitle imha silahları, İnsan Haklarının geliştirilmesi ve terörist gruplara destek vermemesi yönünde uyarılmışlardır. AB. bu yolla İran İslâm Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde değişme olacağını düşünmekte idi.

Amerikan Yönetimi ise bu ülke ile iktisadî bağlantının kurulup, bu ülke ve rejimin gelişmesinin karşısında idi.

1995 yılının Nisan ayında İran ile Azerbaycan arasında imzalanan Hazar Denizi kaynaklarını geliştirmek için İran'ın da bu Konsorsiyumda payı olması üzerine, Amerikan Yönetimi bu anlaşmayı Azerbaycan'a yaptığı baskı sonucu iptal ettirmişti. Amerikan Kongresi, İran İslâm Cumhuriyeti rejimini yıkmak için askerî ve istihbarat faaliyetlerde kullanılmak üzere 20.000.000 dolarlık bütçeyi onaylayıp Amerika Başkanı'nın yetkisine sunmuştur. Bu dönemde Amerikan Yönetimi baskı yaptığı İran Yönetimi'ne, şartlı görüşme teklifleri de sunuyordu. İran'ın kitle imha silah üretiminden uzak durması, Orta Doğu Barış Sürecine engel olmaması, terörizmi destekten vazgeçmesi ve insan hakları ihlallerinin giderilmesi, İran Yönetimi için temel şartlardı. Rafsancani dönemi ağırlıklı olarak, devrimin ilk yıllarında ortaya atılan sert söylemlerin yumuşayarak, komşu ülkeler ile barışçıl ve iş birliği içerikli söylemlere dönüştüğü söylemler olarak değerlendirilebilir.

⁷⁴ Ibid., ss. 217-220.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDEALİZMDEN REALİZME GEÇİŞİN BELİRGİNLEŞMESİ

İran’da artan ekonomik sıkıntılar ve artan genç nüfus, rejim üzerine büyük bir baskı oluşturmaktaydı. Özellikle gençlerin bir çok yönden sosyal faaliyetlere kapalı olması, ülkede öğrenci olaylarının çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde sansüre karşı olması ile daha önceden rejim ile sıkıntıları olan bir isim ön plana çıkmıştır. Yüzde 70’lik bir oy oranı ile Cumhurbaşkanı seçilen Hatemi, ülkede bir çok yönden gelişimi sağlamıştır. İran’ın nükleer çalışmaları bu dönemde daha çok tartışılmaya başlanmış, Hatemi Hükümeti nükleer çalışmalara tüm hızıyla devam etmiştir. Bu durum özellikle 11 Eylül 2001 New York ikiz kulelere saldırılardan sonra daha da artmıştır.

4.1. HATEMİ DÖNEMİ (1997–2001)

4.1.1. Hatemi’nin Söylemleri

Irak Savaşı’nın bitiminden sonra Ayetullah Humeyni’nin vefatıyla beraber, başbakanlık makamı kaldırılmış, Velayet-i Fakih Makamının yetkileri arttırılmış, Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanlığı döneminde İslâmî Cumhuriyetin hatları daha da belirginleşmişti. 1368 (1989) yılı Anayasa değişikliği ile Rehber seçimini düzenleyen Anayasanın 5 inci maddesi değiştirilmiş. Milletın çoğunluğu onu rehberliğe kabul etmelidir maddesi kaldırılmıştır. Aynı şekilde anayasanın 175 inci maddesi ki, o zaman yüksek yargı şurasını tanımlıyordu ve 5 üyeden oluşmaktaydı, yüksek divan başkanı, mahkemeler başkanı ve ülkeden seçilecek 3 âdil hakim. Fakat bu yapı kaldırılmış yerine yargı başkanlığı oluşturulmuş yargı başkanının ataması ise Rehber verilmişti. Anayasanın 110 uncu maddesiyle, İslâm Cumhuriyeti’nin genel siyasetinin tayin hakkı Rehber’in hakları arasına eklenmişti. İran’da bugün içinde devlete bağlı televizyon yayınlarının başkanının da atanması Rehber verilmiştir. Rafsancani Cumhurbaşkanlığı makamına geldikten 2 yıl sonra yayına başlayan, Salam Gazetesi ve Keyhan Dergisi, yönetim hakkında dinî eleştiriler yapmaya başlamıştı. Halk, Rafsancani döneminde üzerinde ki baskıyı daha da açık bir şekilde hissetmeye başlamıştı. Bu dönemde Millî Kütüphane Müdürlüğü de yapan Seyyid

Muhammed Hatemi'nin özgürlük ve demokrasi söylemleri ortaya çıktı. 20 milyonun üzerinde, kullanılan oyların 69.1 ini alarak göreve geldi.

1997 yılında, yenilikçilerin adayı Seyit Muhammet Hatemi, İnsan Hakları, Medeni Toplum ve Fikir Özgürlüğü söylemleri ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hatemi, İran'da işkencenin önlenmesi, kurumların denetime tâbî olmasına, ifade özgürlüklerinin gelişmesine çalışmıştır. Her ne kadar, İran iç siyasetinde birçok gelişmeler gerçekleşse de, İran'daki yapısal konum itibari ile Hatemi her istediğini gerçekleştirememiştir. Hatemi içeride yenilik, dış siyasette barış söylemi ile İran İslâm Cumhuriyeti'nin uluslararası görüntüsünün nispeten düzelmesini sağlamıştır. Huntington'un ortaya attığı medeniyetler çatışması söylemine karşı.⁷⁵ Hatemi Medeniyetler diyalogu söylemini ortaya atmıştır. Avrupa ve Japonya ile ilişkiler bu dönemde hızla gelişmiş, İran İslâm Cumhuriyeti Hükümeti tarafından, Amerikan karşıtı söylem mümkün olduğunca kullanılmamıştır.

Hatemi'yi halk bir yenilikçi olarak görüyordu, yani aslî amacından çıktıklarını düşündükleri devrimi ıslah edecekti. Kısaca halka, kendilerine ait olduklarını düşündükleri yetkilerini, tekrar kendilerine verecekti. Fakat Hatemi'nin ilk yılları halkta bir çok konuda rahatlık sağlasa da, bir çok konuda meclisin yetkisinin ne kadar yetersiz olduğunu görecektirdi. Sistemi eleştiren kişiler tek tek öldürülmeye başlamış, gazeteler kapanmaya yüz tutmuştu. Hatemi gün geçtikçe halkın nazarındaki itibarını kaybetmiş, halk artık onun söylemlerine pek ehemmiyet vermez olmuştu. İran toplumunda önemli bir konumu olan üniversite öğrencileri, gerçek manada muhalefet yaptıklarını düşündükleri Selam Gazetesi'nin kapanması üzerine ilk tepkilerini 9 Temmuz 1999 yılında göstermişlerdi.

Hatemi, birçok uluslararası oturum ve konferansta dostluk ve barıştan bahsetmiş, Amerikan halkına saygı duyduğunu açıklamıştır. Hatemi 22/09/1998 yılında, Newyork'da bir gazeteciye verdiği röportajda şunları söylemiştir. Gazetecinin, İslâmî değerleri savunmak için Batı'nın karşısında mı olmak gerekir sorusuna? Hatemi sanıyorum ki mantıklı bir insan İslâmî değerleri savunmak için Batı, yani bir medeniyet ile mücadele etsin. Biz inanıyoruz ki, gerek Batı'dan gerek

⁷⁵ Samuel, P. Huntington, "The Clash of Civilizations", **Foreign Affairs**, Summer 1993.

doğudan olsun her türlü tecavüzün karşısında olunmalı, fakat Batı İslâm'dan birçok şey öğrenmiştir. Bizde Batı'dan birçok şey öğrenmeliyiz.⁷⁶

4.1.2. Medeniyetler Diyalogu Söylemi

İran ve İngiltere Dış İşleri Bakanları, BM. Genel Kurulu'nun 53. oturumu öncesi yaptıkları basın toplantısında, medeniyetler çatışmasının önlenmesi için İslâm Dünyası'nın işbirliği yapması gerektiği vurgulanmıştır. İngiliz Dış İşleri Bakanı, yaptığı açıklamada İran ile işbirliğinin iyi sonuçlar verdiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Ben ve Dr. Harazi uluslararası konularda ve iki taraflı olumlu görüşmelerde bulunduk. Afganistan ve Irak konularında çok ortak noktalara ulaştık. Ben 9 İranlı diplomatın ve bir İranlı gazetecinin Taliban tarafından katledilmesinden dolayı taziyelerimizi bildirip, bu olayı şiddetle kınadım. Bizde, yani her iki tarafta Afganistan'da BM. İslâm Konferansı gözetiminde bir devlet kurulmasında fikir birliği bulunmaktadır. Biz aynı şekilde terörizmle mücadele gerekliliği konusunda da anlaştık. Ve ben tekrar İran'da, Halkın Mücahitleri Örgütü'nün yaptığı son terörist eylemi de kınadım. Görüşmemiz esnasında Rüşdi meselesini de konuştuk ki, bu bir süredir bizim aramızda bir sorun teşkil etmekteydi. Ben açıkladım ki, ne ben ne Avrupa şirketleri Rüşdi'nin kitabının içeriğini onaylamıyoruz. Fakat inanıyoruz ki eğer bir kişinin bir düşüncesi varsa, onu özgür bir şekilde ifade etmeli. Bizim inancımıza göre ifade özgürlüğüne girmektedir ki, Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi'nde mevcuttur. Ben ve Harazi, medeniyetler çatışmasını engellemek için batı ve İslâm Dünyası'nın işbirliği yapmasında fikir birliğine sahip bulunmaktayız. Biz, görüşmelerimiz sırasında, bazı üst düzey İranlı yetkililerin basına yaptığı açıklamalara dayanarak artık İran İslâm Cumhuriyeti'nin hiç kimseyi Rüşdi'yi öldürmek için göndermeyeceğini vurguladık. Şunu söylemekten çok mutluyum ki; Dr. Harazi Rüşdi konusunu açıkça beyan etmiştir. Bu güvenden sonra Britanya, İran ve AB. arasındaki ilişkilerin düzelmesi için en önemli engel ortadan kalkmıştır. İran, İngiltere ve AB. arasında yeni bir dönem başlamıştır.⁷⁷

İslâm Devriminden sonra Cumhurbaşkanı seviyesinde ilk olarak Hatemi, İtalya'ya gidiyor, Katoliklerin lideri Papa ile görüşüp, Floransa Üniversitesi'nde medeniyetler diyalogunu anlatıyordu. Bunun üzerine BM., 2001 yılını medeniyetler diyalogu yılı olarak ilan ediyordu.⁷⁸

Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden 5 ay sonra, BM. Genel Kurulu'nda İran İslâm Cumhuriyeti'nin dış siyasetini şu şekilde ilân ediyordu:

⁷⁶ Navazani, **Gah Şomar Siyaset-i Harici İran Ez Agust 1988 ta Juen 2001**, s. 314.

⁷⁷ Ibid., ss. 315, 316.

⁷⁸ Azgandi, **Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran**, s. 41.

Uluslararası kanunlar ile işbirliği ve diyalogun geliştirilmesi, yani İran Hükümeti'nin programlarıdır. Ve tüm ülkeler ile, karşılıklı saygı ve ortak menfaat ve her türlü tahakkümü ortadan kaldırarak, uluslararası hukuk kararlarının kurumsallaşmasının vurgulanması, uluslararası ve bölgesel alanda çatışmaların azaltılmasına çalışılması, İslâm Ülkeleri ile bağlantısızlar arasındaki uyumun ve birliğin güçlendirilmesi için çalışmak, İran İslâm Cumhuriyeti Hükümeti dış siyasetinin öncelikleri arasındadır.⁷⁹

4.1.3. Bu Dönem AB-İran İlişkileri

Ağustos 1998 yılında, Hatemi, Fransa Cumhurbaşkanı'ndan özel davet almış ve Ekim 1999 yılında Fransa'ya gitmiştir. Dış İşleri Bakanı, Avrupa Birliğinden Sorumlu Yardımcısı Murtaza Sermedi, bu yolculuğun izledikleri dış siyasetin bir neticesi olduğunu açıklamıştır. Aynı açıklamada Sermedi, Fransa ile uçak yapımı ve bazı teknolojik işbirliğinden bahsetmiştir.⁸⁰ Yani hükümet, ham petrol dışı ürünlerini, Avrupa'ya ihraç etmek istiyordu. Buna ihtiyacı vardı. Buna ek olarak, Sermedi, Fransa'nın, Filistin olayına farklı baktıklarını bildirdikleri yönünde açıklamalar yapıyordu. Hatemi, hiçbir ülke ile iktisadî ilişkiye girmekten kaçınmadıklarını, hatta Amerika ile bir sorunlarının olmadığını, onların İran'a ambargo uyguladığını açıklamıştır.

2000 Mart ayında, Kemal Harazi, Alman Dış İşleri Bakanlığı ile görüşmüş, Alman Dış İşleri Bakanı şu şekilde açıklama yapmıştır. “Amerika, İran ile Almanya ilişkilerinin görüşmesini engellemek için baskı yapmıştır. İran halkının demokratik tercihi, sadece bizim için değil tüm bölge için önemlidir.” Hatemi ise, Alman Dış İşleri Bakanı ile görüşmesinde; “Almanya, İran'ın yapılanmasında ve gelişmesinde çok etkili bir işbirliği sağlayabilir. İran halkı, Almanya'ya bu ülke ile sömürü ilişkisi olmadığından dolayı, bu ülkeye karşı iyi düşüncelere sahiptir. Alman Dış İşleri Bakanı ise “İran sanayisinin gelişmesi ve demokratize olması, bu sürecin devam etmesi tüm bölgede ve dünyada istikrarın ve barışın sağlanması için büyük şanstır,”⁸¹ açıklamasında bulunmuştur. Amerika Yönetimi, yenilikçi grubun hükümet olması

⁷⁹ Ibid., s. 42.

⁸⁰ Navazani, *Gah Şomar Siyaset-i Harici İran Ez Agust 1988 ta Juen 2001*, ss. 357-358.

⁸¹ Ibid., ss.374-375.

sebebi ile, dış siyasette barış söylemini ön plana çıkaran bu hükümeti güçlendirmek için, bazı iktisadî kısıtlamaları kaldırmıştır. Bazı tarımsal ürünlerin ve kilim ve halı gibi el dokuma işlerinin Amerika'ya ihracatına izin vermiştir. Amerika Senatosu, İran ile her türlü nükleer teknoloji ilişkisinin kesilmesi kararını almıştır. Fakat Moskova Yönetimi, İran ile barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji işbirliklerinin devam edeceğini açıklamıştır.

Amerikan Yönetimi'nin, İsrail-Arap barışını sağlamak için bölgedeki Arap Devletlerine baskı yapması, İran İslâm Cumhuriyeti ile Arap Dünyası'nın yakınlaşmasını sağlamıştır. İran, Filistin meselesi ile Arap Dünyası ile yakınlaşmaya çalışmış, Amerikan Yönetimi ise bunu engellemeye çalışmıştır.

Tahran Yönetimi, İslâm Konferansı'nı Filistin gündemi ile toplamak isteyince, Clinton Yönetimi, Arap Devletleri'nin özellikle Filistin Özerk Yönetimi'nin bu toplantıya katılımını engellemek istemiştir. Dönemin Filistin Özerk Yönetimi Bakanlarından Nebil Şaas bunu açıkça ifade etmiştir.⁸² Yaser Arafat, İran'ın önemli siyasî gazetelerinden birine, döneminin Amerikan Dış İşleri Bakanı'nın yaptığı 40 dakika süren bir konuşmada, Filistin Özerk Yönetimi Lideri Yasar Arafat'ın Tahran'a bu oturuma gitmemesini istediğini açıklamıştır.⁸³ Hatemi'nin yaklaşık %70'lik bir oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmesi ve bunun ardından İran'ı üç yıllığına 55 üyesi bulunan İslâm Konferansına başkan seçilmesi, İran İslâm Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki yasallığını ve itibarını artırıyordu. Hatemi, bu oturumda izleyeceği barışçı ve demokratik siyasetin esaslarını açıklamıştır. Konuşmasına, İslâm Dünyası'nın içindeki durumunun iyi olmadığını, artık bağımlı ve zaaf içinde olduğu itirafı ile başlamıştır. Bundan kurtulmanın yolunun köhne İslâm anlayışı ile değil, günümüzdeki gelişmeleri ve batı medeniyetini iyi anlamak gerektiğini söylemiştir.⁸⁴ Hatemi, bu konuşmasında, halkın efendisi değil onların hizmetkârı olduklarını, bu anlayışın iç ve dış siyasetin özünü teşkil edeceğini açıklamıştır. Buradaki diğer önemli bir vurgu da, İslâm Toplumu ve

⁸² 15 Aralık 1997, *Şark –Ul Evsat*.

⁸³ *Ruznameyi İttılaat*, 1376/9/20, s. 3.

⁸⁴ Sohanrani Hüccetül İslâm Seyyit Muhammed Hatemi, Riyaseti Cumhuri İslâmi İran ve Reisi Heştamin Eclası Serani Konferansı İslâmi, *İttılaat*, 1376/9/20, s.3.

Medinetül Nebi (Peygamberin Başkanı olduğu Medine Devleti) Devleti'nin demokrat olduğunu ve halka karşı sorumlu bir devlet anlayışına sahip olduğunu açıklamasıdır. Uluslararası alanda da, ne baskıcı ne de baskı kabul eden, milletlerin şerefli yaşama haklarını kabul eden bir anlayışa sahip olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda, Ortadoğu da barışın sağlanması için, Filistin halkının en doğal hakları olan kendi kaderlerini yönetme haklarının verilmesi gerektiği ve İsrail'in işgal ettiği Kudüs'ten çıkması gerektiğini beyan etmiştir. İsrail Devleti'nin ırkçı ve güce dayanan bir devlet olduğunu, uluslararası kanunları hiçe sayarak devlet terörü işlediğini ve sahip olduğu kitle imha silahları ile Orta Doğuda barışı ve güveni tehdit ettiğini ilân etmiştir

4.2. SON REALİST DALGA: 11 EYLÜL SONRASI İRAN DIŞ SİYASETİ ALGILAMASI

4.2.1. Afganistan İşgali ve El-Kaide

11 Eylül 2001'de Newyork'da yapılan terörist saldırı, Soğuk Savaş sonrası, uluslararası ilişkiler düzenini değiştiren en önemli olay olarak görülmektedir.

19. yüzyılda gelişmiş sanayi devletlerinin, Müslüman ülkeleri işgal edip sömürü döneminin başlaması ile, İslâm ülkelerinde batının bu askerî ve ekonomik gücüne karşı direnmek için İslâmî hareketler başlamıştır. İslâmî hareketler temelde, Batı'nın üstün ekonomik ve teknolojik üstünlüğünü bilmekte, çoğu hareket, Batı'nın sahip olduğu teknolojiyi elde edip, sahip olunan İslâmî kültürün korunmasını esas almışlardır. İslâmî hareketlerin ve fikir akımlarının temel söylemlerinden biri de; "İslâm her şeyden üstündür, ama hiçbir şey İslâm'dan üstün değildir," düsturu olmuştur. Bunda temel amaç, İslâm'ın üstün olmasına rağmen, Müslümanların Batı'nın iktisadî ve siyasî bakımdan geri kalması bir nevi onun hizmetçisi durumundan kurtulmasıdır. Bunun yapılması için, gelişen Batı siyasî fikirleri ve kültürü karşısında, bir siyasî akım başlatmak gerekmekte idi. İlk olarak başlatılan hareket, Hasan Elbenna'nın kurduğu sonra, Seyyid Kutub'un önderliğini yaptığı "Müslüman Kardeşler" hareketidir. Zaman içerisinde batı, üstünlüğünü devam ettirmiş ve bu oranda İslâmî hareketlerde batı karşıtlığı devam etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte, tüm İslâm ülkelerinde komünist Sovyetler Birliği'ne karşı cihat etmek için Müslümanlar gelmiştir.

Pakistan'da, askerî eğitim ve dağıtım kampları kurulmuş, Amerikan ve Pakistan Yönetimi yakın bir işbirliği içerisinde bunu yürütmüştür. Bu dönemde, Arabistan'ın önemli ailelerinden birinin mensubu olan Usama Bin Ladin Pakistan'a yerleşmiş, sahip olduğu imkânlar sayesinde bölgede etkili olmuş, Arap ülkelerinden buraya mücahit toplamaya başlamıştır. Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı, bu kamplarda askerî ve istihbarat eğitimi vermekteydi. Sovyet ordusunun Afganistan'dan çıkarılması ile bu İslâm ülkelerinden gelen mücahitler, geri ülkelerine dönmüşler ve çoğu kendi ülkelerindeki İslâmî hareketlere katılmışlardır. Usama Bin Ladin, kurulan bu nevi uluslararası örgüt niteliğindeki ilişki ve faaliyetlerini, Afganistan merkez olarak devam ettirmiştir. 1996 yılında, Afganistan'da Taliban Yönetimi oluşturulması ile Bin Ladin ülkedeki konumunu daha da sağlamlaştırmıştır. İsrail'in Filistin üzerindeki baskı ve şiddeti arttırması ve Amerika'nın İsrail'in en büyük dış destekçisi olması sebebi ile, Usama Bin Ladin'in kurduğu El Kaide örgütü, tüm dünyadaki Amerikan hedeflerine saldıracağını ilân etmiştir.

11 Eylül 2001 sabahı, ikiz kulelere yapılan saldırı, tüm dünyada olduğu gibi Amerikan üzerinde de şok etkisi yaratmıştır. Amerika'da her zaman askerî mücadeleyi savunan Cumhuriyetçi grup istediği imkânı bulmuş, düşmanı ilân edilen ülkelere saldırıya Afganistan ile başlamıştır. Amerikan Yönetimi, tüm dünyada terörizm ile savaş kampanyası başlatmış, BM Güvenlik Konseyi 1368–1373 sayılı kararlarla, dünya barışını ve uluslararası güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak ilân edilmiş ve Birleşmiş Milletlerin 7. maddesi gereğince terörizme destek veren ülkeler ile de mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Amerikan Yönetimi, bu saldırılar ile ilgili doğrudan El Kaide ve onun başı olan Usama Bin Ladin'in ve ona destek veren Taliban Yönetimi'ni sorumlu tutmuş, Ekim 2001 yılında Afganistan'a askerî operasyona başlamıştır. Bir çok İslâm ülkesi, başta Pakistan olmak üzere Amerikan Yönetimi'ne destek vermiş, Taliban Yönetimi düşürülmüştür. Suudi Arabistan, Irak, Suriye ve İran, Amerikan Yönetimi'nin bu işgalini onaylamamış, resmî olarak destek vermemişlerdir. Amerikan Yönetimi, Suudi Arabistan Yönetimini de terörü destekleyen ülkelerin içinde telaffuz etmeye başlamıştır. Bu, İran Yönetimi'nin de iradesi ile Suudi Arabistan ilişkilerinin yakınlaşmasını sağlamıştır. Aynı şekilde

Cumhurbaşkanı Hatemi, Amerikan Yönetimi'ne değil, ama Amerikan halkına başsağlığı dilemiştir. Ölenlerin yakınlarına başsağlığı dilemiştir. Bu terörist saldırıyı şiddetle kınamış, İslâm dininin, günahsız insanların öldürülmesine izin vermediğini, bu olayın hiçbir izahının olmadığını vurgulamıştır. Amerika, Afganistan işgalinden sonra Orta Asya ve Kafkaslarda askerî güçler kurmuş ve bir nevi İran'ı askerî açıdan çevrelemiştir. Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'da askerî üstler kurmuştur. Özbekistan Hanbadda da 1500 asker, Tacikistan Kulab bölgesinde -sayısı az olmakla birlikte bölgenin en kritik noktalarından biridir- asker bulundurmaktadır. Kazakistan, Manas Hava Üssü'nde 3.000 asker, aynı şekilde Özbekistan'ın Tirmis şehrinde asker bulundurmak istemektedir. Gürcistan'da, Gürcistan ordusunu eğitmek için bulunan 200 kişilik uzman sayısı, bölgede bulunan El Kaide mensupları ile mücadele etmek için artırılmıştır.⁸⁵ İran Yönetimi, bu dönemde realist bir siyaset izlemiş, Afganistan'a komşu olan devletler Amerika ve Rusya'nın Dış İşleri Bakanlarının katıldığı toplantıda, İran Dış İşleri Bakanı Kemal Harazi, Amerika ile diplomatik ilişkileri kesildiği zamandan beri ile defa, bir Amerikan Dış İşleri Bakanı ile el sıkışmıştır. İran Yönetimi, Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için 560 milyon dolarlık bir yardım sağlamış ve Afganistan'da Amerika ve İngiliz Yönetimleri ile sınırlı olsa da işbirliği yapmıştır. Yenilikçi olarak adlandırılan, İran'daki siyasî grup, Amerika ile ilişkilerin düzelmesi için iyi bir fırsat olduğunu düşünmüşler, Cumhurbaşkanı Hatemi de devamlı dünyada ve bölgede barış söylemleri içerisinde olmuştur. Fakat, hem Amerikan Yönetimi'nin tutumu ve hem de hâkim unsur konumundaki muhafazakar ruhanîler, iki ülkenin yakınlaşmasına engel olmuşlardır. Amerikan Başkanı Bush'un, 29 Ocak 2002 yılındaki birlik konuşmasında Irak, Kuzey Kore ve İran'ı şer üçgeni olarak nitelendirip kitle imha silahı yapımına devam etmeleri hâlinde, askerî bir hareket söz konusu olabileceği yönünde açıklama yapması ile birlikte, tekrar iki ülke ilişkilerinin soğumasına neden olmuştur. İran içindeki radikal siyasî gruplar ve ruhanîler, bu açıklamadan sonra daha da sert tavır içine girmişlerdir. Amerika'nın Irak'a saldırması, İran dış siyaseti

⁸⁵ Musa Er-rıza Vahdi "Huzuru Nizami Amerika der Asyayı Merkezi ve Kafkas Vakonişi Rusiye", **Fasname Merkezi Mutalati Asyayı Merkezi ve Kafkaz**, Şamare 37, Tahran, (bahar 1371) ss. 90-91.

açısından sıkıntılı ve tartışmalı bir durum meydana getirmekteydi. Saddam Rejimi baştan beri İran tarafından zalim bir diktatör rejimi olarak tanımlanmaktaydı; fakat Amerika'nın Müslüman bir ülkeye saldırma durumu söz konusuydu.

4.2.2. Amerika'nın Irak'ı İşgali

Taliban'ın devrilmesi esnasında, sınırlı da olsa Amerika ile bir yakınlaşma sağlayan İran, Amerika Başkanı'nın İran aleyhine yaptığı açıklamalardan sonra, ülkenin ulusal güvenlik kaygıları daha da artmıştır. Amerikan Yönetimi, Harazi'nin kesinlikle Afganistan'ın içişlerine karışmıyoruz dese de, İran'ı, Afganistan'ın İçişlerine karışmaması için uyardı. Amerikan Yönetimi, Taliban Hükümeti devrildikten sonra tüm siyasî ve diplomatik çalışmalarını, Saddam Hüseyin Rejimini ortadan kaldırmaya yöneltmiştir. 1998 yılından beri Irak'ta bulunmayan BM silah denetçileri, Irak'a geri dönmüş ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararı ile, Irak Yönetimi, daha önceki güvenlik konseyi kararlarına uymamakla suçlanmıştır. Fakat Birleşmiş Milletlerin silah denetleme uzmanları ile Uluslararası Atom Enerjisi Başkanı, Irak'ta henüz kitle imha silahını bulamadıklarını açıklamıştır. Amerikan Yönetimi, Irak Rejiminin, Birleşmiş Milletler silah denetçileri ile işbirliği yapmadığını bu yüzden İngiltere ile beraber her an bir askerî harekete başlayabileceklerini ilân etmişlerdir. Amerika ve İngiltere, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden, Rusya ve Fransa'nın vetosu yüzünden gerekli kararı çıkaramamışlardır. Buna rağmen Amerikan ve İngiliz Hükümetleri, Birleşmiş Milletler kararı olmadan Irak'a saldıracaklarını ilân etmişlerdir. Bölge ülkeleri, kendi ulusal güvenlikleri açısından Irak Rejimi'nin yıkılmasına sıcak bakmıyorlardı. Özellikle İran, Irak da Amerika tarafından işgal edilirse neredeyse tamamen askerî olarak kuşatılmış olacaktı. Bu durum, İran Ulusal Güvenliği'ni son derece tehdit altına sokuyordu. Bölge devletlerin ve Mısır'ın Dış İşleri Bakanı, İstanbul'da bir konferansta bir araya gelip, Irak Yönetimi'nin Birleşmiş Milletler silah denetçileri ile birlikte işbirliği yapıp, Amerikan Yönetimi'ne saldırı imkânı vermemesini istediler. İran da en az Türkiye kadar, Irak'ın bölünme ihtimalinden rahatsız olmakta idi. 1991 yılından beri, Kuzey Irak'ta merkezi yönetimden uzak fiilî bir siyasî Kürt oluşumu bulunmakta idi. İran, bu bölgenin Irak'taki var olan rejimin yıkılmasından sonra, bağımsız olabileceğinden endişe etmekte idi. İran, kendi içerisinde de birkaç defa

Kürt ayaklanması ile muhatap olmuş; hatta İkinci Dünya Savaşı sonrası, yaklaşık bir yıllık süre için de olsa, ilk ve tek Kürt Cumhuriyeti, İran toprakları üzerinde ilân edilmiştir. Bu bağlamda, İran Kürt nüfusunun büyük bölümünün Sünnî olması, iktisadî olarak sıkıntılı bir bölgede olmaları, İran'daki Kürtlerin bir çoğununun Tahran Yönetimi'ne soğuk bakmasına neden olmuştur. İran Yönetimi'nin, Irak'ın bölünmesi üzerindeki hassasiyetlerinden biri de etnik bölünme korkusudur, her ne kadar resmî dili Farsça da olsa, İran nüfusunun % 50'sinden fazlasının ana dili Farsça değildir. Bugün bile İran, bölünme talepleri konusunda daha hassas konumdadır. Kuzeyde, İran'ın Azerbaycan Eyaleti hem Türkiye hem de Azerbaycan'la komşudur. Güneyde, Huzistan Bölgesi, Arap nüfusunun bulunduğu yer, Irak ile komşudur. Aynı bölgenin kuzeyinde yaşayan Kürtler, Kuzey Irak Kürtleri ile Güneydoğusundaki Belücler, Pakistan'ın Belücistan Eyaleti ile, Kuzeydoğusundaki Türkmenler, Türkmenistan ile komşudur. İran toprakları üzerindeki dağılımda, bu toplumların diğer komşu devletleri ile mezhep ve dil birliği içerisinde oldukları da göz önünde bulundurulursa, İran'ın Jeopolitik konumunun ne kadar hassas olduğu daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Buna rağmen, İran Yönetimi, Irak, Amerika ve İngiltere tarafından işgal edildikten sonra da, doğrudan çatışma içine girmemiş aksine, İran basınında Saddam gibi bir diktatörün yıkılmasının iyi olduğu yönünde yayınlar yapılmıştır. Özellikle kendilerine ve Şii'lerine karşı yaptığı katliamlar sık sık İran televizyonlarında yayımlanmıştır.

4.2.3. NPT* Protokolü (93+2)^o ve İran

Dünyada, Çin, Almanya ve Fransa gibi devletlerin de içinde olduğu bir çok devletin itirazına rağmen, 9 Nisan 2003 tarihinde Amerikan ve İngiliz askerleri

* Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun denetiminde 1968 yılında nükleer silahları geliştirme, üretme ve sayısını arttırmayı yasaklayan antlaşma onaylandı. Bu antlaşmada belirtildiği üzere, nükleer silahların geliştirilmesi, nükleer savaşları ciddi bir şekilde körüklediğine inanıldığı için, BM genel kurulunun kararları uyarınca, nükleer silahların geliştirilip, yaygınlaştırılmasını engelleyecek bir anlaşmanın yapılması gerekli görülmüştür. Bu antlaşma uyarınca ülkeler sadece nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını desteklemeli ve nükleer silahların geliştirilmesini engellemeye özen göstermelidirler.

^o Nükleer silahları yasaklayan antlaşmanın süresi 1993 yılında yeniden uzatılmış, imzalandığında, bu anlaşmanın icrayı ilkelerinin 1995 yılına kadar hazırlanması, onaylanıp yürürlüğe konulacağı belirtilmiştir. Bu yüzden bu antlaşmanın eki ve başka bir deyişle yürürlük genelgesi 93+2 olarak yada Ek protokol olarak nitelendirilmiştir.

Bağdat'a girmiştir. Amerikan Yönetimi, Saddam Rejimi'ni yıktıktan sonra, diplomatik ve siyasî çalışmalarını İran ve Suriye üzerine yoğunlaştırmış; İran'ın nükleer bomba yapma hedefinde olduğunu, bunun kabul edilemeyeceğini ilân etmiştir. Fakat öncelik, terörist gruplara destek verip Ortadoğu barış sürecini baltaladığı sebebi ile sıranın Suriye'de olduğu havası yaratılmıştır. Amerikan Dış İşleri ve Savunma Bakanı Yardımcıları, açıktan eğer Suriye ve İran çabalarından vazgeçmezlerse askerî bir müdahalenin olacağı yönünde beyanatlar vermişlerdir. Savunma Bakanı'ndan daha ılımlı olduğu bilinen Dış İşleri Bakanı Powell, ılımlı açıklamalar yapmış, hatta bizzat Şam'a giderek, Lübnan ve Filistin'deki terörist gruplara destek vermemelerini, Suriye'den Irak'a terörist geçişlere engel olmalarını istemiştir. Irak'ta çabuk kazanılan zafer sonucu Amerikan Yönetimi'ndeki yeni muhafazakâr kişiler, İran aleyhine sert tehditler, açıklamalar yapsalar da, bahar ve yaz aylarında direniş intihar saldırıları ile devam edince, Yönetim artık Irak üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat, İran'ın kitle imha silahları üretme peşinde olduğu ithamları devam etmiş, bunun acilen durdurulması istenmiştir. 2003 yılı baharında Amerikan Yönetimi, İran'ın nükleer silah üretme dosyaları ile, diplomatik baskıya başlamıştır. 16 Haziran 2003 yılındaki uluslararası atom enerjisi toplantısında, bu kurumu İran'ın nükleer faaliyetlerinin durdurması yönünde harekete geçirmek istemiştir. Amerikan Yönetimi, G-8 zirvesinden İran ile ilgili bir nevi kınama kararı çıkarmıştır. Bu kararda şu ifadeler yer verilmekte idi.

Biz, İran'ın nükleer programının gelişmesine göz yummayacağız ve İran'ın, NPT anlaşmasına bağlılığının önemini vurguluyoruz. Biz, İran'dan kayıtsız şartsız, El-Haki protokolünü imzalamasını istiyoruz. Uluslararası Atom Enerjisi'nin, bu ülkenin Nükleer Programını incelemesini destekliyoruz.⁸⁶

UAE Kurumu yaptığı değerlendirme raporlarında da, İran'ın ilgili protokolleri imzalaması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁷ Amerikan Yönetimi, İran'a bu yolla baskı yapıp, BM Güvenlik Konseyi'nden, İran aleyhinde karar çıkartıp, baskısını arttırmak istiyordu. 2003 yılı sonbaharında, İran'ın en önemli dış siyaset meselesi, bu

⁸⁶ Kazım Garibabadi, "Protokolü El-Haki bemuahedei men-i Gastereşi silahhayı hesteyi (NPT) ve tesiri an ber Cumhuri İslâmi İran" **Mecelle-yi İttılaat-ı Siyasî – İktisadi**, Saali Heftom Şomareyi Nahom ve dehom Hordad ve tir, Tahran, 1382, s.77.

⁸⁷ Ibid.

protokolün imzalanıp imzalanmayacağı idi. Radikal Ruhanî grup, bu antlaşmanın bağımsızlıklarını ortadan kaldırdığını, bağımsızlığın korunmasının İslâm devriminin temel ilkesi olduğu vurgulamaktaydı.

İran, NPT antlaşmasını 1968 yılında imzalamış, 1970 yılında onu onaylamış ve UAEK ile iki taraflı Nükleer çalışmaların denetlenmesi konusunda bir anlaşmaya varmıştır. Bu bağlamda, İran nükleer tesisleri bir çok defa UAEK tarafından denetlenmiştir. Fakat İran'ın 93+2 protokolüne girmemesi durumu, İran için hayatî sıkıntılar doğurabilirdi. Bunun, İran için uluslararası alanda bir çok sakıncası bulunmaktadır.

İran İslâm Cumhuriyeti'nin aleyhine, nükleer çalışmalarının, nükleer bomba yönünde olduğuna dair uluslararası alanda bir hava oluşturacaktır. Aynı şekilde nükleer çalışmalarının şeffaf olduğunu iddia eden İran Yönetimi'ni zor durumda bırakacak, İran üzerindeki uluslararası baskılar artacaktır. İran, AB ilişkileri zayıflayacak ve hatta Rusya bile İran'ın bu protokolleri imzalamasını istemektedir. Rusya ile olan Nükleer enerji çalışmaları durabilir. 1960'lı yıllarda NPT görüşmelerindeki amaç, sanayileşmiş ülkeler arasında nükleer silahların kontrolü idi; fakat bu anlaşma günümüzde gelişmekte olan ülkelerin Nükleer enerjiden yararlanmasını engelleyici yönde istismar edilmektedir. Her ne kadar bu antlaşma ile sadece barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji yardımı öngörülse de, İran örneğinde olduğu gibi, Rusya Buşheir'de kendi inşa ettiği Nükleer santrali, barışçıl amaçla görebiliyor, fakat Amerikan Yönetimi ise bunu kabul etmiyordu. Amerikan Başkanının Ulusal Güvenlik Danışmanı Rice, bir çok kere, İran'ı gizli olarak Nükleer bomba peşinde olduğu yönünde açıktan itham etmiştir. Bu bağlamda, Amerikan Yönetimi, Rusya Hükümeti'ne, İran ile olan nükleer ilişkileri yönünde baskı yapmış, bu tavır Rus Hükümeti'nde rahatsızlık yaratmış, Mayıs 2003 St. Petersburg'taki, Amerikan Başkanı ve Rusya Başkanı'nın görüşmelerinin ardından, Rusya Dış İşleri Bakanı, bu rahatsızlığını ortaya koymuştur. Rusya Dış İşleri Bakanı Igor Ivanov, İran'ın nükleer çalışmalarını denetleyecek tek kurumun UAEK olduğunu vurgulamış, İran'daki nükleer çalışmalarının provoke edilmemesini istemiştir. Amerikan Beyaz Saray Sözcüsü, İran'ın nükleer tesislerinin uzaydan çekilmiş resimlerini yayımlayarak, İran Yönetimi'nin nükleer çalışmalarının barışçıl amaçla olduğuna

inanmadıklarını söylemiştir.⁸⁸ Amerikan Dış İşleri Bakanı Powell da, İran'ın nükleer bomba yapma yolunda olduğunu, bu yüzden ilgili tüm ek protokolleri imzalaması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁹ Her ne kadar, Amerikan medyasında İran nükleer tesislerine sınırlı bir askerî hareket olmazsa, İran'ın yakında de facto bir nükleer güç olacağı vurgulansa da, Amerikan Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı Rice, “Bir tane daha Irak yapmak istemiyoruz” diyerek böyle bir müdahaleyi düşünmediklerini belirtmiştir.⁹⁰ Fakat Amerikan Yönetimi, diplomatik baskılarla İran'ın, Nükleer programını tamamıyla şeffaflaştırmasını ve uluslararası denetime açmasını istemektedir. Amerikan Yönetimi'ndeki iki kanat da, İran'ın nükleer silah elde etmesinin engellenmesinde hem fikirdirler. İran'da muhafazakâr Ruhanî grup, İran'ın nükleer silah yapması gerektiğini ve bunu İslâm Cumhuriyetinin sigortası olarak görmektedirler. Bunun yanında ek protokolün imzalanmasının, İran İslâm Cumhuriyetinin bağımsızlığının zedeleneceğine inanılmaktadır. İslâm Cumhuriyeti kurulurken ortaya atılan ne Doğu ne Batı siyasetindeki hiçbir devlete boyun eğmemek ilkesinin, nükleer çalışmaları durdurmakla, bu temel siyaseti ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Bunu, İran'ın önemli muhafazakâr yazarlarından Şeriatmedari, sömürü güçleri tarafından öldürülmek için intihar etmek olarak nitelendirmektedir.⁹¹ Aynı zamanda İran'ın katı tutumunun, uluslararası alanda kendilerinin yalnız kalmasına sebep olduğunu düşünenler de vardır. BM İran temsilcisi olan Muhammed Cevad Zarifi, İran Meclisi Ulusal Güvenlik Komisyonu'nda yaptığı konuşmada, İran'ın diplomaside zayıfladığını, tüm dünyanın İran'ın karşısında bir tavır içine girmeye başladığını söylemiş, buna ek olarak eğer önümüzdeki seçimlerde katılımın düşük olması durumunda diplomatik alanda ellerinin daha da zayıflayacağını belirtmiştir.⁹² İran Cumhurbaşkanı'nın danışmanı olan Muhammed Rıza Tacik yazdığı bir makalesinde, Irak işgalinin, kitle imha silahlarının bahanesiyle hazırlandığını, artık Amerikan iç siyasetinde genel kanının

⁸⁸ www.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/10/iran.leaul.

⁸⁹ <http://japan.usembssy.gov/c/p/tp-20030930a3.html>.

⁹⁰ www.washtimes.com/op-ed/20031019-112014-6214r.htm.

⁹¹ Hüseyin Şeriatmedari, **Berayı Ma Çe Hubi didid?**, İntişaratı Keyhan, 1382, Tahran, s.18.

⁹² Der Cumhuri Hahan ve Demokrathayı Amerika eliyhi İran be icma residend, **Ruznameyi Nesim Saba**, 1382, 6, 2, s. 2.

er ya da geç sıranın İran'a geleceğinin düşünülüğünü yazmaktadır.⁹³ Henüz Amerikan yönetiminde, İran'a askerî bir hareket için ortak bir irade mevcut değildir. Buna rağmen İran'daki muhalif hareketlerin desteklenmesi ve rejimin bu yolla yıkılması, ilgili makamlarca yüksek sesle dile getirilmektedir. Askerî müdahale yanlısı olan Paul Wolfowitz, Richard Pearl gibi yeni muhafazakârların önemli isimleri, İran'a askerî bir müdahalenin zamanı gelince kaçınılmaz olduğunu düşünmektedirler.⁹⁴ Irak işgalinden sonra Bush yönetimi, İran Rejimi'nin askerî müdahale ile değil, içerde istikrarsızlık sağlayıp, muhalefet hareketlerinin desteklenerek yıkılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Amerikan Senatosu'nda, İran'daki demokrasi kanunları görüşülmüş, Lehistan örneğinin İran için en uygun siyaset olacağı öngörülmüştür.

1980'lerde Lehistan Komünist partisine karşı muhalefet son derece güçlenmiş, muhalefet dışardan desteklenmiş ve seçimlerin gerçek manada özgür yapılması sağlanmıştır. Bu bağlamda, içerdeki öğrenci hareketleri gibi demokrasi taraftarı gruplar desteklenip, dışardan da son derece yoğun bir baskıyla seçim yolu ile İran'a güç değişimi sağlanması düşünülmektedir.⁹⁵ İran'daki reform hareketlerinin yeterince başarılı olamaması, Amerikan Yönetimi'nde artık rejimin içerden değişmesinin mümkün olmadığı kanısını uyandırmıştır.⁹⁶ Nitekim, 2003 yılı Haziran ayındaki Tahran Üniversitesi Yurdu'nda başlayan öğrenci hareketlerini, Amerikan Başkanı açıkça desteklediklerini ilân etmişlerdir. Hatemi Yönetimi, bu olaylarda soğuk kanlı davranmış, ilk 3 gün gösterilere müdahale edilmemiş, hatta Cumhurbaşkanı, İran'ın demokratik bir ülke olduğunu halkın rahatsızlıklarını dile getirme hakları olduğunu söylemiştir. İran'daki yenilikçi kanat, bu öğrenci gösterilerinin büyümesi üzerine, o dönemde Amerikan müdahalesi meselesinin gündemde olması sebebiyle, muhafazakârla dış siyasetin değişmesi konusunda örtülü bir mücadeleye girmiştir. Yenilikçi kanat, İran dış siyasetinin dünyada tek kalmış

⁹³ Emir Muhammed Hac Yusufi, "Siyaseti Bus der kibali İran pes ez işgali Irak", **Berdaştı Evvel**, Sali devrom, Şomarayı Panzdehom, Tahran, Abanmah 1382, s.9.

⁹⁴ <http://www.prospect.org/print/V13/17/galston-w.html>

⁹⁵ www.globalpolicy.org. Janson Leopold, "Us Plan to Owerthrow Iranian regime" May 28, 2003.

⁹⁶ www.iranianvoice.org. Ben, Barber "Us Shifts Iran Policy" Washington times 2002.

büyük güç olan Amerika ile doğrudan çatışma içine girmesinin, İran'ı dünyada yalnızlığa ve iktisadî bunalıma soktuğu görüşüyle muhafazakâr Ruhanîleri suçlamaktaydılar. Bush, bu dönemde yenilikçi kanadı güçlendirmek için, İran'ın nükleer silah elde etmelerine asla izin vermeyeceklerini ve öğrenci hareketlerini yakından takip edip destekleyeceklerini açıklıyordu⁹⁷. Muhafazakâr Ruhanî grup ise, ülkedeki reform yanlılarının dış güçlerle iş birliği içinde olduklarını, bunun affedilemez olduğunu beyan ediyorlardı. Hatemi ve yenilikçilik taraftarı siyasîlerin, ülkeyi Amerikan askerî hedefi olmaktan korumanın tek yolunun, halka daha çok özgürlük sağlanması ve halkın rejimdeki siyasî katılımının genişlemesini, böylece halkın İslâm Cumhuriyetinin arkasında olmasının sağlanmasıyla olacağını düşünmekteydiler.

4.2.4. Amerika ve İran Arasındaki Görüşmeler

Nisan 1980'den beri kesik olan diplomatik ilişkiler dolayısıyla, Amerika, İran'da menfaatlerini, İsviçre Elçiliği aracılığıyla; İran'da Amerika'da, Pakistan Elçiliği aracılığıyla yürütmektedir. 11 Eylül sonrası, Amerika'nın Afganistan ve Irak'taki askerî varlığı sebebiyle sınırlı da olsa Amerika ve İran arasında ilişkiler başlamıştır. Özellikle bu dönemde İran ve Amerika arasındaki ticaret % 40 artmıştır.⁹⁸

Taliban Yönetimi'nin düşmesiyle, Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için düzenlenen uluslararası toplantılara, Amerikalı ve İranlı diplomatlar katılmışlardır. İran'a bir çok defa Amerika'nın açıktan ilân ettiği görüşme talebini, İran ön şart koşarak reddetmiştir. Aynı şekilde Amerikan Yönetimi'nde, diplomatik ilişkiye geçmek için, terörizmi himaye etmekten vazgeçilmesi, Ortadoğu barış sürecinin engellenmemesi, insan haklarına saygı ve kitle imha silahı üretiminden vazgeçilmesi gibi koşullar öne sürmektedir. Bu konular İslâm Cumhuriyeti'nin pek esnek olmadığı meselelerdir. Uygulanmakta olan Şifî İslâm anlayışı ile AB'nin sahip olduğu var olan İnsan Hakları anlayışı, bazı konularda çatışmaktadır. İslâm Cumhuriyeti'nin bu hükümleri ortadan kaldırması mümkün değildir. Bugüne kadar

⁹⁷<http://thewashingtontimes/june192003/uswarnsirannottopursuenukesbushurgesglobaleffortto/index.html>

⁹⁸ Mubadalat-ı ticari İran ve Amerika 40 der sed efzayeş yaft, **Ruznameyi Donyayi iktisad**, Tahran, 17 Şubat 2004, s. 31.

İsrail Devleti'ni, tüm resmî kurumlarında Siyonist işgalci kuvvetleri diye anan İran Yönetimi'nin, devrimden bugüne kadar İslâm ve Müslümanların düşmanı olarak suçladığı bir devleti tanınması çok zordur. Amerika'nın terörist diye suçladığı Hamas, Hizbullah ve İslâmî Cihad gibi örgütler, İran devleti için yasal İslâmî direniş örgütleridir. İran İslâm Cumhuriyeti'nin bu örgütlere terörist demesi mümkün değildir. Bu şartlardan İran İslâm Cumhuriyeti'nin kabul edebileceği kitle imha silahlarının, yani nükleer silah üretmeme konusudur ki; İran bunu Avrupa Birliği'nin de baskısı ile 2003 Sonbaharında kabul etmiştir. Hem Amerika'nın hem İran'ın muhafazakâr kesimi, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını istememektedir.

Amerika ve İran arasında Cenevre'de, gizli görüşmeler yapılmış, iki tarafın da şartlar öne sürmesi üzerine bir neticeye varılamamıştır. Bu olay basına duyulunca, İran içindeki muhafazakâr ruhanî gruptan çok ağır eleştiriler gelmiş, ülkedeki en büyük ruhanî lider olan Ayetullah Seyid Ali Hamaney, Amerikalıların İslâmî Cumhuriyeti devirmek için alt yapı çalışmalarını yaptığını iddia ederek, üstü kapalı bir şekilde görüşmeleri eleştirmiştir.⁹⁹ Hatemi Hükümeti, Irak işgalinden sonra, Amerika ile doğrudan çatışma içine girmemek istemekte, böylece üzerindeki uluslararası baskıyı azaltmak isterken, ülkede Anayasal Konum itibari ile en güçlü kişilerden Düzeni Koruma Konseyi Başkanı Ayetullah Rafsancani; eğer Amerika Irak'ın geleceğine karışırsa biz de tarafsız kalmayız, gereğini yaparız gibilerinden açıklamalar yaparak hükümete yön vermek istiyordu.¹⁰⁰ İran'da dış siyasetin en önemli göstergelerinden biri, Amerika ile olan ilişkilere bakış açısidir. İran dış siyasetinde idealizmden realizme en açık geçiş, 11 Eylül saldırıları sonrası olmuştur. Eski Meclis Üyesi, şimdi İran Yargı Organı Uluslararası Danışmanı ve muhafazakâr teorisyenlerden sayılan Muhammed Cevad Laricani, Yenilikçilerin gazetesi olarak bilinen Şark Gazetesi'ne yaptığı bir açıklamada şunları söylemiştir:

Elbette ben siyaset adamları ile en çok, Amerikan İran ilişkileri hakkında konuştum. Bu konuda benim fikrim şudur ki; hem Amerika hem bizim için çatışmanın azalması, iyi bir ilişki kurmaya doğru gitmemiz, bizim menfaatimizdir. Elbette bundan Siyonistler çok rahatsızdır ki, bu meselede çok etkileri vardır. İran ve Amerika arasında bir ilişki kurulsun istemiyorlar.

⁹⁹ <http://nws.bbc.uk/1/hi/world/middle.east/3023225.stm..>

¹⁰⁰ **Ruznameyi Cumhuri İslâmî**, 1382-2-20, s.1.

Bana göre, Amerika için de İran'a yaklaşmasında bir çok açıdan faydalıdır, gerek Irak konusunda gerek Basra'nın güvenliği ve Afganistan meselesinin çözümü bunlar önümüzü açacak çok olumlu ufuklardır. Elbette bazıları müzakere yapılamaz diyorlar, ben bir kere söyledim, eğer millî menfaatlerimiz gerektirirse Cehenneme gider Şeytanla bile müzakere yaparım. Çünkü millî menfaatlerimize önem vermeliyiz, elbette sizin de dediğiniz gibi bazıları ideolojik açıdan baktıkları için Amerika ile ilişkiye karşılar, bunların hiç biri tamamen doğru değildir. Bizim tarafımızdan Amerika ile olan ilişkimiz, siyasî bir çıkmaz hâline getirilmemelidir. Çünkü bu ulusal menfaatimize darbe vurmaktır. Bu bakımdan makul bir noktadan başlamalıyız.¹⁰¹

2003 yazında Amerikan Yönetimi diplomatik bir atağa kalkarak, UAEK'den İran nükleer çalışmalarının dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne getirmeye çalışmış, fakat bunda başarılı olamamıştır. Bunda İngiltere, Fransa ve Almanya Dış İşleri Bakanlarının Tahran'a gelmesinin ve İran nükleer çalışmalar konusunda yardımcı olmazsa AB-İran ekonomik ilişkilerinin kesilme sinyalini vermesi sonucu, İran Milli Güvenlik Yüksek Kurulu Sekreteri Hasan Ruhanî tarafından tek taraflı olarak İran'ın uranyum zenginleştirme programını durduğunu açıklaması da etkili olmuştur. Bu açıklama muhafazakâr ruhanî ve elit çevrelerinden tepki almış, Avrupa'nın, Amerika'nın taşeronluğunu yaptığı iddia edilmiştir. İran'da muhafazakâr siyasî kesimin önemli gazetelerinden Keyhan Gazetesi Sorumlu Müdürü Hüseyin Şeriatmedari, "Amerikan, Siyonist ve onların müttefiki Avrupa'nın İslâm Cumhuriyeti'nin ortadan kalkmasından başka bir şeye razı olmayacaklarını yazmıştır."¹⁰² Ek protokollerin imzalanmasında, AB'nin İran ile gerek barışçıl amaçlı nükleer alanda, gerekse ticarî ilişkilerin geliştirileceği vaadi çok etkili olmuştur.

Amerika ile İran arasındaki diğer bir görüşme konusu Afganistan'dan İran'a sızan ve tutuklanan El-Kaide üyeleri için olmuştur. İran, yakalanan El-Kaide mensuplarının, tâbî olduğu ülkelere verileceğini açıklamış, başka bir ülkeye vermenin uluslararası hukuk açısından mümkün olmadığını ilân etmiştir. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal Bin Abdül Aziz, Tahran'ın terörle mücadelede çok önemli ve çok belirleyici bir rolü olduğunu açıklayarak, 16 El-Kaide mensubunun, İran Yönetimi tarafından kendilerine verildiğini açıklamıştır.¹⁰³

¹⁰¹ Muhammed Cevad Laricani, "Noktayı Şuru muhimest", **Ruznameyi Şark** 1382/10/29, s.5.

¹⁰² Şeriatmedari, **Berayı ma çe hubi didid?**, s. 39.

¹⁰³ http://www.eurosia.net.org/departmens/insigh/articles/pp_081302.shtml.

27 Aralık 2003 tarihinde, tarihi Bem şehrinde deprem sebebiyle Amerikan Yönetimi, İran Yönetimi'ne üzüntülerini bildirmiş, Başkan kendi inisiyatifini kullanarak, 3 ay süre ile İran'a olan ambargoyu kaldırmıştır. Buna ilave olarak İran'ın istedikleri birkaç değişikliği yapmadığı sürece Amerika'nın İran siyasetinin değişmeyeceğini açıklamıştır.¹⁰⁴

Bu öneriye muhafazakâr ruhanî grup, gelecek olan heyetin esas amacının hâlâ İran topraklarında olduğu iddia edilen El-Kaide mensuplarının İran topraklarından çıkarılması ve nükleer çalışmalar ile ilgili konuşmak için olduğu söylenmiştir. Tahran Yönetimi, kendisine önerilen daveti kabul etmeyerek, iki ülke arasındaki beklentilerin görüldüğünden daha derin olduğunu ortaya koymuştur.

İslâm Cumhuriyeti, kendisinden istenilen İsrail karşıtı siyasetin izlenmemesini değiştirme konumunda değildir. İslâm Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Ayetullah Humeyni'nin Amerika ile ilgili sözleri, ülkedeki bir çok kurum ve siyasî yayınlarda baş köşedir.

“Biz ömrümüzün sonuna kadar Amerika ile savacağız.”

“Eğer Amerika olmasaydı, bu şeytanî güç olmasaydı, Müslüman ülkelerinde tüm bu fesat olur muydu?”

“Amerika Başkanı dedi ki, İran bizi tahkir etti, bu daha ilk iş, İran sizi sonuna kadar tahkir edecektir.”¹⁰⁵

İslâm Cumhuriyeti siyasî yapısına temel teşkil eden Velayet-i Fakih makamını oluşturan ve İran İslâm Cumhuriyeti'nin dış siyasetinin temellerini belirleyen kişi olan Ayetullah Humeyni'nin bu sözlerini farklı yorumlamak, henüz İran yönetimi için mümkün görünmemektedir. Bu İran dış siyasetinin girdiği son realist dönemde, İran akademik ve siyasî çevresinde artık dış siyasetin katı ideoloji ile değil akılcı ve gerçekçi siyasetler ile yöneltilmesi gerektiği daha çok vurgulanmaya başlanmıştır. Dış İşleri Eski Bakanı bir gazetede yaptığı söyleşide, İran dış siyaseti anlayışının değişmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“İslâmi hareketlerin desteklenmelerine gelince ki net bir şekilde tarif edilmelidir. Eğer bu İslâm ülkelerinde rejimle çatışan hareketler ise, bu o devletler ile

¹⁰⁴ 3 January 2004 *The Washington Times*, a.g.k..

¹⁰⁵ Rukerdi Esasi der Siyaseti Harici İngilabı, İslâmi, *Mahnameyi Pasdaran*, 215, ss.16-17.

çatışmak demektir ki bu da İran'ın gelişme ve kalkınmasını engelleyici bir unsurdur.”

Aynı söyleşi de İran Anayasası'nda bulunan özgürlük hareketlerinin desteklenmesi konusunun artık mümkün gözükmediğini şu şekilde ifade etmektedir.

“Özgürlük ve batı karşıtı hareketleri desteklemek artık İran ekonomisi ve gücü ile yapılabılır değildir.”¹⁰⁶

İran siyaset terminolojisinde ulusal menfaat ve ulusal güvenlik ön plana çıkmış durumdadır. Dr. Ali Askeri Davudi, var olan İran ideolojik dış siyaset anlayışını şu şekilde tenkit etmektedir:

Yeniden yapılanma döneminde önce devrim ihracı bağlamında ve tüm İslâmî ve özgürlük hareketlerine destek veriyorduk ve halkın ihtiyaçlarına daha az önem veriyorduk... Benim düşünceme göre dış siyaset esasları halkın ihtiyaçlarına göre olmalı, günümüz dünyası geçmişle fark ediyor artık.¹⁰⁷

Üniversitede öğretim görevlisi ve aynı zamanda Milletvekili olan İlahi Kulabi, Amerika ile olan ilişkiyi şu sözler ile tenkit etmektedir:

“Geçmişte Amerika ile olan çatışma ulusal menfaatlerimize zarar verdiği gibi, Amerika'ya da menfaat sağladık... artık ulusal menfaat temeline dayanan bir ilişki kurulmalıdır.”¹⁰⁸

Bu realist çıkışlara karşı, hâkim nizamın önemli isimlerinden Tahran geçici imamlarından Ayetullah Muhammed Yezdi, Anayasanın 14. maddesini yorumlayarak İran dış siyaset esaslarını değiştirmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır.

“İslâmî esaslar dış siyasete hâkim olmalı.”¹⁰⁹

Amerikan Yönetimi'ndeki hâkim olan muhafazakâr olarak nitelenen grubun, nükleer enerji konusunda diplomatik olarak yoğun baskı yapması, İsrail ve Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesini isteyen yenilikçi kanatta rahatsızlık ve güvensizlik

¹⁰⁶ Şenbe 6 Urdubehst 1382, Şamarayı 441, **Sedayi Adalet**, s.7.

¹⁰⁷ “Olguyu erziyabi siyaseti Harci Çist?”, **Neşriyeyi Horasan** 1379/12/14.

¹⁰⁸ Meclisi Şeşom ve Çeşmendazi Siyaseti Harici, Goftegu bateni çend nefteri Ez sahibin nazarı Siyasî, **Hem Mihmun**, Tahran

¹⁰⁹ Muayyerhayı İslâmî bayed ber Siyaseti harici hakim başed, **Neşriyeyi Horasan**, 1379/12/6, s. 1.

yaratmıştı. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Hatemi, Japon Dış İşleri Bakanı ile yaptığı görüşmeden sonra, İran'ın üzerine düşen tüm vazifeleri yerine getirdiğini, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında elinden gelen tüm gayreti gösterdiğini, Irak Geçici Hükümetini ilk tanıyan devlet olduğunu, ama Amerikan Yönetimi'nin nükleer silah yapma peşinde olduğu gerekçesiyle, uluslararası alanda ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nu da kullanarak baskı yaptığını, bu yüzden Amerika'yı samimi ve güvenilir bulmadığını açıklamıştır.¹¹⁰

4.2.5. Bu Dönem AB-İran İlişkileri

İran İslâm Cumhuriyeti, AB'nin de diplomatik baskıya başlamasıyla, Tahran'da, İngiliz, Alman ve Fransız Dış İşleri Bakanlarının da hazır bulunduğu oturumda, İran Milli Güvenlik Yüksek Kurulu Sekreteri Hasan Ruhanî tarafından, İran'ın kendi isteğiyle tek taraflı ve gönüllü olarak uranyum zenginleştirme programını durdurduklarını açıklamıştır. Bu Sadabad Beyannamesinde, İran'ın askerî amaçlar dışındaki nükleer teknoloji çalışmalarının kendilerinin doğal hakkı olduğunu vurguluyor. Fakat gönüllü olarak tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduklarını açıklıyordu. Buradaki gönüllü kelimesini, Tahran Yönetimi geçici mahiyette kullanıyor, ilerde tekrar zenginleştirme faaliyetlerinin kendi iradelerinde olduğunu belirtiyordu. İran Yönetimi'nin nükleer çalışmalar konusunda bu kesin dönüşü, Amerika'nın uluslararası alandaki baskısını kırmak için iyi bir manevra idi. İran dış siyasetindeki realist ve akılcı çıkış, içerdeki muhafazakâr elit tarafından destek görmüyordu. Bazı yazarlar, bu açıklamadan sonra UAEK Santifiruj gibi önemli aygıtların ülke dışına çıkartılmasını isteyebileceklerini iddia ediyorlardı. Kısaca bu beyanat son derece bağlayıcı bir açıklama idi.¹¹¹ İran aydınındaki genel kanı, Amerikan Yönetimi'nin bu baskısının altında, İran'ın İsrail siyaseti de yatmaktadır.¹¹² Amerikan Yönetimi'nde İsrail lobisinin güçlü olması, Amerikan Yönetimi ile İsrail arasındaki stratejik ortaklık, İran'ın İsrail Devleti'ni tanımayıp, onu gasıp olarak nitelendirmesi, İran, Amerika ilişkilerinin bu bağlamda kısa vadede düzelmesi ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda, İran İslâm Cumhuriyeti,

¹¹⁰ Veziri Harici Japon der Tahran, **Ruznameyi Hemşehri**, 1382/11/7, s. 28.

¹¹¹ Ahmet Ziyadabadi, "bari diğeri İran, **Ruznameyi Şark**, 1382/11/26, ss. 1-2.

¹¹² Ibid.

Amerikan Yönetimi'nin baskı ve izolasyonundan kurtulmak için AB ile siyasî ve ticarî ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Yenilikçi kanat yayın organları, AB ve ABD siyasetinin farklı olduğunu iddia etmekte, muhafazakâr nizam yanlısı gruplar, AB'nin Amerika'nın taşeronluğunu yaptığını iddia etmektedirler.

2003/2004 yıllarında İslâm Cumhuriyeti'nin diğer önemli kaygısı da, NATO kuvvetlerinin bu çerçevede Amerika'nın Kafkasya, Hazar ve Afganistan'a yerleşmesi ve Rusya'nın bölgede etkisinin azalmasıdır. NATO temsilcilerinin Gürcistan ve Azerbaycan'da ki görüşmeleri ve NATO Genel Sekreteri Petersonun, NATO kapılarının Azerbaycan'a açık olduğunu, şimdi ki gelişmeyle bu ülkenin 2007'ye kadar NATO üye olmasının mümkün gözükmediği yönündeki açıklamaları, Tahran Yönetimi'ni son derece rahatsız etmektedir.¹¹³

Azerbaycan'ın Karabağ sorunu, Gürcistan'ın Macaristan gibi toprak bütünlüklerini tehdit eden bir durumun olması, Rusya'nın bu olaylar karşısındaki tutumu, bu ülkelerde NATO'ya girmek için güçlü bir irade oluşturmuştur. Bu, İran'ın Kafkasya siyasetini daha da karmaşıklaştıracak, Karabağ meselesi ve Hazar Denizi Rejimi meselesi yüzünden Baku ile olan ilişkileri daha da soğuyacaktır.

İran, bölgede içinde bulunduğu yalnızlığı atmak için gün geçtikçe AB ve Rusya'ya yaklaşmaktadır. İran'ın nükleer santrallerini yapmakta olan ve hayatî öneme sahip Rusya ile ilişkiler gün geçtikçe derinleşmektedir. İran Anayasası'nda açık hükmü bulunan her türlü İslâmî hareketin desteklenmesi esası, Dağıstan'daki olaylar sonucunda, Kemal Harazi'nin, Rus Dış İşleri Bakanı Igor Ivanov'a yazdığı mektupta, ideolojilere dayanan her türlü isyan ve terörist eylemi kınıyoruz demesiyle; bölgedeki İslâmî direniş hareketi, terörist eylem; Dağıstan Müslümanları da, terörist olmaktadır. Bu, İran'ın Rusya'ya verdiği hayatî önemi ortaya koyduğu gibi; İran dış siyasetinin realizme hızlı bir şekilde geçmeye başladığını göstermekteydi.¹¹⁴

AB ile ilişkilerde İran'ın hem siyasî izolasyondan kurtulmak istemesi, hem de batı teknoloji ve ekonomisine ihtiyacı olmasından kaynaklanmaktadır. AB ise, Amerika'nın İran'ı bölgede izole etme siyasetine karşı müzakereler ile İran dış

¹¹³ Cihan der İnternet, **Ruznameyi Afitab**, 1380/2/29, s.8.

¹¹⁴ <http://www.iran-press-service.com/articles/İran-russiamus/ims.htm>.

siyasetini yönlendirmek istemektedir. Dönemin AB Dış İlişkileri Komiseri Chris Patten: “Kimse, İran’ı izole ederek bölgede barışı sağlayamaz” diyerek AB görüşünü net bir şekilde ortaya koymuştur.¹¹⁵ Esas itibari ile AB’nin yöntemi farklı olsa da, Amerikan Yönetimi’nin, İran ile müzakerelerde diplomatik ilişkiye geçmek için şart koştuğu meselelerin uygulanmasını istemektedir.

Ortadoğu barış sürecinin engellenmemesi, hatta katkı da bulunulması, Nükleer Silah yapımından kaçınılması, İnsan Hakları meselesi, terörizm ile mücadele de uluslararası sistem ile işbirliği yapılması, bu görüşmelerde İran Yönetimi’nden talep edilmektedir.¹¹⁶

Nitekim Nükleer Silahların yayılmasıyla ilgili antlaşmanın ek protokolleri imzalayacağı İngiliz, Alman ve Fransız Dış İşlerinin Tahran’a gitmeleri ile 2003 yılı Ekim ayında ortak bir basın toplantısı ile ilân edilmiştir.¹¹⁷ Bu toplantıda vurgulanan diğer bir noktada; AB-İran ilişkilerinin iktisadî ve siyasî manada gelişmesi için, İran’daki insan haklarının durumunun önemi vurgulanmıştır. Bunu, İran İslâm Cumhuriyeti’nin kabul etmesi, İran’ın artık devrimin ilk günlerindeki, “ne Doğu ne Batı” siyasetinin kalktığını ortaya koymaktadır. Rusya’nın ekonomisinin zayıf ve AB’ye oranla güçlü bir teknolojiye sahip olmaması, özellikle AB’nin İran’la ilgili kural ve kararlara uyarsa, İran ile barışçıl amaçlar için kullanılmak üzere nükleer alanda işbirliği yapabileceklerini açıklaması, İran’ı AB’ye daha da yakınlaştırmıştır. İslâm Cumhuriyeti’nin uluslararası alanda varlığını koruyup, devam ettirmesi açısından siyasî ve iktisadî olarak AB hayatî bir öneme sahiptir. Daha önceleri kendilerine diğer devletler tarafından yapılan her türlü uyarı ve tenkiti iç işlerine ve bağımsızlıklarına müdahale sayan İran, günümüzde AB ile insan hakları başta olmak üzere, bir çok siyasî içerikli konularda görüşmelerde bulunmaktadır. Her ne kadar İran Hükümeti, içerde bunu böyle yansıtmak istemese de zaman zaman AB yetkililerinin açıklamaları bunu ortaya koymaktadır. Belçika Dış İşleri Bakanı Louis Micheal, Kemal Harazi ile yaptığı konuşmadan sonra gündemlerinin ana

¹¹⁵ <http://www.iran-pres-service.com/articles-2002/Jun-2>

¹¹⁶ Kabik Haberi, “Ayendeyi Teamulati İran ve Avrupa, fırsatha ve tehditha” **Ruznameyi İran** (diplomatik), 1382/10/30, s. 11

¹¹⁷ Cenki İstvar “Vurud-u İran be hemi keşverhayi imza konendeyi ve protokol ra haşamed mi guyim”, **Ruznameyi Hembestegi**, 2003/10/22, s. 3

maddelerinin, İran’da ki insan hakları, kitle imha silahları, uyuşturucu konusu olduğunu açıklamıştır.¹¹⁸ Aynı şekilde AB Dış Politika Şefi Solana, Tahran ziyaretinden sonra, İran ile terörizm ile mücadele, Ortadoğu barış süreci üzerine görüştiklerini, İran ile insan hakları konusunda görüş farklılıkları olduğunu ve son zamanlarda basına karşı uygulamalardan rahatsız olduklarını belirtmiştir.¹¹⁹ Bu ziyaretin, İran’da yapılacak meclis seçimleri öncesi olması ve koruma konseyi tarafından bir çok adayın, hali hazırda milletvekili olanlar da dahil, adaylığını reddetmesi, gazetecilerin de ısrarıyla Solana’yı bu konu hakkında açıklama durumunda bırakmıştır. İlk önce İran’ın içişlerine karışmak istemediklerini belirterek şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

“Biz şu an hali hazırda milletvekili olan insanların, nasıl olup da bir daha ki seçime aday olamayacaklarının izahını, Avrupalılara anlatmamız zor olacaktır.” Konuşmasının devamında İran-AB ilişkilerinde, İran’da özgür ve adaletli bir seçim yapılması etkili olacağını söylemiştir. Kendilerinin İran’da şeffaf ve açık bir seçim yapılmasını istediklerini, demokratik esasların sadece seçim günü değil, seçim sürecinde de uygulanmasını istediklerini belirtmiştir.¹²⁰ Solana’nın, 3 yıl içerisinde 4 kez Tahran’a gitmesi, AB’nin Tahran’a verdiği önemi ortaya koymaktadır. İçerdeki katı muhalefet, AB temsilcilerinin İran’ın siyasî açıdan açıklamalarda bulunmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Bu bağlamda Hatemi, AB’nin bu beyanatlarına karşı açıklamalar yapmaktadır. Hatemi, Davos’ta İsviçre Cumhurbaşkanı ile görüşmesinden sonra seçimlerin bir iç mesele olduğunu, buna karışmanın kabul edilemeyeceğini açıklamıştır.¹²¹ Aynı görüşmede Hatemi’nin, BM’yi Irak ve Filistin’de daha faal hâle getirmeliyiz açıklamasını yapması; İran’ın Devrimin ilk yıllarında, bu tür kurumları sadece bir sömürü aracı görmesine rağmen, bu anlayışın artık İran dış siyasetinden kalktığını görüyoruz. Nitekim Kemal Harazi, AB Dış İlişkiler Sorumlusu Chris Patten ile yaptığı görüşmede, AB ile Irak konusunda aynı görüşte olduklarını, BM kararlarının Irak’ta uygulanması gerektiğini

¹¹⁸ <http://www.bbc.co.uk/1/hi/world/middle-east/1535659.stm>.

¹¹⁹ <http://www.payvand.com/news/02/Jul/107.html>

¹²⁰ Gafilgiri Solana, der Çahoromin sefer be tehran, **Ruznameyi İran** (diplomatik), 2004/1/20, s.11

¹²¹ www.Jomhouricslami.com/1382/13821101/index.html.

vurgulamıştır.¹²² İran, artık tüm dünyaya meydan okumaktan vazgeçip, uluslararası alanda denge siyasetini uygulamaktadır. Dünya üretimin % 50'ye yakın bir bölümünü üreten Amerika ile, dünya üretiminin % 1'ini bile üretemeyen bir İran'ın tek başına ona karşı siyasete devam etmesi, mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda İran, AB ve Rusya'yı kendi siyasetini uygulamak için bir denge unsuru olarak kullanmak istemektedir. İran, yaptığı bu siyasî manevra sayesinde, diplomatik alanda kazanımlar elde etmektedir. Solona, Ocak 2004'de ki Tahran ziyaretinden sonra, ilişkilerin daha da güçlendiğini belirterek daha önceleri İran ve AB arasında sorun teşkil eden Halkın Mücahitleri Örgütünü AB terör örgütü listesine aldıklarını açıklamıştır. Aynı açıklamada, İran'ın nükleer çalışmalarındaki işbirliğinden tatmin olduklarını vurgulamıştır.¹²³ Bu destek İran'ın Amerikan Yönetimi'nin nükleer çalışmaları bahane ederek İran'a yaptığı baskıyı kırmakta hayati bir öneme sahiptir. Bu sene ki meclis seçiminden sonra, AB yetkilileri seçimleri, İran'da demokrasinin gerilemesi olarak değerlendirmişlerdir. "AB komisyonu yetkilisinin yaptığı bu açıklamada, yenilikçilik taraftarı bağımsız adayların seçimlere sokulmamasının kesinlikle AB-İran ilişkilerinin geleceğinde etkili olacağını vurgulamıştır. Aynı açıklamada, İran'a yeni şartlar öne sürmeyeceklerini, fakat gelecekte de seçimlerin bu olaydan ayrı olarak takipçisi olacağız demiştir.¹²⁴ Buna benzer, nispeten daha sert bir açıklamada İngiltere Dış İşleri Bakanı Jack Strov'dan geldi. "Herkes rahatlıkla değerlendirmesini yapabilir ki, bu seçimler en başından sorunluydu, çünkü yenilikçi adayların en az yarısı seçimlere sokulmadı ve siyaset sahnesinde rekabete davet edilmediler.¹²⁵ Bu açıklamalara içerdeki muhafazakâr ruhanî ve siyasetçilerden gelen tepkiler üzerine, İran Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Asifi, Amerika ve Avrupa Birliği eleştirilerinden rahatsızlığını belirtmiş; seçimlerin, İran iç hukukuna uygun bir şekilde icra edildiğini ve AB ile Amerika'nın işlerine karışmasının kabullenemez olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında tüm eleştirilerin İran iç hukukunun bilinmediğinden kaynaklandığını söylemiştir.

¹²² www.mfa.gov.ir./mfa/english/documents/doc.2144.html

¹²³ www.global.security.org/wmd/library/news/iran/2004/iran-040112-irna.02.htm.

¹²⁴ İntihabat-ı İran 2004/2/24, s.3.

¹²⁵ İstrow.İntihabat İran Ez ibtida Eşkal daşt. **Ruzname Hembestegi**, 2004/2/24, s.3.

İran bu dönem içerisinde üzerindeki baskıları azaltmak için, Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmiştir. İran için Avrupa Birliği'nin önemi Amerika Birleşik Devletleri Yönetiminin baskısı sonucu daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. İran zamanla serbest piyasa ekonomisine geçmek istemiş fakat içerideki yapısal sıkıntılarını tam olarak çözebilmiş değildir. Hatemi, İran üzerindeki Dünya kamuoyunda oluşturulan olumsuz havayı nispeten de olsa yumuşatmayı başarmıştır. İran aynı şekilde Avrupa Birliği ile siyasi ilişkileri geliştirerek Nükleer çalışmaları üzerindeki Amerikan baskısını azaltmaya çalışmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

İran Devrim sonrası siyasi tarihini bir kaç zaman diliminde incelemek mümkündür. İlk devre Şah'ın İran'ı terk etmesiyle başlayan ve Ayetullah Humeyni tarafından geçici hükümetin ilan edilmesi ile bir yıl bile sürmeyen bir dönemi kapsamaktadır. Şah'ın İran'ı terk etmeden önce tüm muhalefet Şah rejimine karşı birleşmiştir. Özellikle Sol görüşlü Tudeh partisi 1979 yılı 1 Mayıs'ında büyük kutlama ve gösteriler yapmaya başlamıştır. Şah'a karşı mücadelede çok fazla sıkıntı yaşamayan Liberal, Sol ve İslamcı kesimler bu geçici dönem içerisinde çatışmalara başlamışlardır. Her grup bu dönem içerisinde birbirine üstünlük sağlamaya çalışmış, bir nevi iktidar olma savaşı başlamıştır. Üst düzey yöneticilere suikastlar başlamış, solcu ve Liberal kesim bu çatışmalar neticesinde iktidardan uzaklaşmışlardır. İmam'ın (Ayetullah Humeyni) peşindeki öğrenciler Grubu tarafından Amerikan sefaretinin işgali ile , İslamcı kesim İran siyasetine hemen hemen hakim olmuşlardır. O dönem içerisinde geçici hükümet'in Amerikan yanlısı siyaset izlemek istemesi üzerine bu sefaret baskının gerçekleştirilmesi muhtemeldir. Geçici Hükümet Başbakanı Mehdi Bazargan'ın Amerika ile çatışmanın akıllıca bir siyaset olmadığını hem Sovyetler Birliği'ne hem Amerika Birleşik Devletleri'ne meydan okumanın İran'ın aleyhine olacağını belirtiyordu. İslamcı kesimin partisi olan İslam Cumhuriyeti partisinin temel felsefesi Amerika ve İsrail düşmanlığı üzerine dayanmaktaydı. Sefaret baskının ardından geçici hükümet, ülkedeki olayları kontrol edemediğini öne sürerek istifasını vermişti.

Irak'ın İran'a saldırmasıyla İslam Cumhuriyeti partisi ülkede tam anlamıyla hakimiyeti sağlamışlardı. Hükümete karşı yapılan her saldırı ve faaliyet vatan hainliği sayılıyor ve idamlar tüm hızıyla devam ediyordu. Devrim sonrası ordu'da bir çok üst düzey komutan ya ülke dışına çıkmış yada idam edilmişti. Bu durum savaşın ilk yıllarında Irak'a çok büyük bir avantaj sağlamıştı. Saddam Hüseyin 3 günde Tahran'a ulaşmayı planlıyordu. Bu düşüncede ülkedeki karışıklık ve komuta kademesindeki belirsizliğin büyük payı olduğu büyük bir olasılıktır. 1967 yılından

beri Irak ile Amerika arasındaki diplomatik ilişki kesik bulunmaktaydı. Fakat savaşın başlamışının hemen ardından Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Irak'ta bir büro kurdu ve Saddam Hüseyin'e yardım etmeye başladılar. Hatta İran'ın uydu fotoğrafları ve bombalanacak yerlerin koordinatları Irak Ordusuna veriliyordu. Hemen ardından Irak'a Körfez'deki Arap emirlikleri ve devletlerinden büyük çapta mali yardımlar geliyordu. Ürdün sınırını İran'a karşı savaşmak isteyen Araplara açtığını ilan ediyor, Suudi Arabistan ve Mısır'dan cihat fetvaları ilan ediliyordu. Irak'a Avrupa Devletleri ve Amerikan Birleşik Devletleri her türlü teknolojik ekip ve donanımı satmaktaydı. Ayetullah Humeyni savaşın devam etmesini istiyordu. Fakat İran bu silah ve teknoloji açığı kapatamadığı için 1988 yılında ateşkesi kabul etmek zorunda kalıyordu. Ayetullah Humeyni bu durumu zehir içtim diyerek ifade edecekti. Bu savaş İran yönetimine dünya gerçekleri ile tanışmayı öğrenme açısından çok etkili olmuştur. Bu savaş mutlak İslam hakimiyeti söyleminde bile yapısal değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir. Meclis'ten çıkan kanunların Şeriat'a uygun olup olmadığını denetleyen Koruma Konseyi bir ara meclisten çıkan tüm yasaları geri göndermeye başlamıştır. Bu durum İran için büyük bir zaaf oluşturmaya başlayınca Ayetullah Humeyni Düzeni Koruma Konseyini kurmuştur. Bu kurumun asli görevi eğer bir kanunun şeriata aykırıda olsa ülke menfaati o kanunun çıkarılmasını gerektiriyorsa bu kanunun çıkarılmasını sağlamaktır. Bu dönem içerisinde İran Devleti bölgedeki Arap Emirliklerini ve başta Suudi Arabistan'ı İslam'a aykırı yönetimler ve Amerikan işbirlikçisi ilan ediyordu. Bunları yıkılması için çalışmak gerekiyordu. Fakat İran'ın savaştan çıkardığı dersler bulunmaktaydı. Nitekim savaş sonrası cumhurbaşkanı olan Rafsancani gerçekçi siyaset izlemeye başlamış, Körfez'deki Arap devletleri ile işbirliği içine girmek istediklerini açıklamıştır. Özellikle Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan ile ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

Tüm Müslümanlarının haklarını korumak ve onlara karşı yapılacak her türlü tecavüzü engellemek idealleri ile kurulan İslam Cumhuriyeti bu ilkelere taviz vermeye başlamıştı. Rusya Federasyonuna ekonomik ve Teknolojik bağlılık Çeçenistan'daki Rus katliamlarına İran İslam Cumhuriyeti'nin sessiz kalmasına sebep oluyordu. Aynı şekilde Hindistan ile gelişen ilişkilerde Keşmir'deki

Müslümanların durumunun gözardı edilmesine sebep oluyordu. Fakat İran içerisinde de büyük sıkıntıya sebep olan olay, Karabağ meselesinde ortaya çıkıyordu. İran açık olarak Ermenistan'a yardım ediyor, Müslüman topraklarını işgal eden bir Hıristiyan devlete karşı dostane ilişkiler geliştiriliyordu. Bu açıkça Jeo-stratejik beklentilerin İslam Devrim ideallerinin önüne geçtiğini gösteriyordu. Soğuk Savaşın bitimiyle İran'ın düşman ilan ettiği Amerika Birleşik Devletleri Dünya sahnesine tek süper güç olarak çıkıyordu. Bu İran'ı mecbur olarak Rusya ve Çin'e yakınlaşmak zorunda bırakıyordu. Özellikle Hatemi döneminde Ayetullah Humeyni tarafından gayri meşru ilan edilen Suudi Arabistan ve Körfezdeki Arap emirlikleri ile siyasi, iktisadi ve kültürel anlaşmalar imzalanıyordu. Avrupa Birliği ile ilişkiler 1990'lı yılların başında biraz gergin olsada İran'ın yumuşaması ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1980'li yılların başında başlayan İran'a karşı baskıcı tutumu 1990'lı yıllarda çevreleme siyasetine dönüşmüş, İran'a karşı ekonomik ambargo yasaları çıkarılmıştır. İran tek kutuplu dünya düzeninde Rusya ile ilişkilerini daha da derinleştirmiş özellikle Nükleer teknoloji temini için Rusya'nın Kafkasya'daki Müslümanlara karşı her türlü saldırısına göz yummuş, Rusya aleyhine açıklama yapmamıştır. İran Rusya ve Ukrayna'ya binlerce öğrenci göndermiş ve Nükleer mühendislik alanında bir çok öğrenci yetişip İran'a dönmüştür. İran, NATO'nun giderek bölgede artan askeri gücü ve çevresinde bulunan İsrail, Pakistan ve Hindistan'ıda göz önünde bulundurarak nükleer enerji ve teknolojiye sahip olmak istemektedir.

İran'ın artan Nükleer teknoloji bilgisi başta Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail olmak üzere bazı batılı devletleri son derece rahatsız etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak işgali sonrası özellikle İsrail Devleti'nin İran'a yönelik sert açıklamaları olmuştur. Amerika'da bulunan İsrail lobisinin A.B.D. hükümetini İran aleyhine yönlendirmesi muhtemeldir. Bugün henüz A.B.D. Hükümeti'nin İran siyasetinin nasıl şekilleneceği tam olarak net değildir. Önümüzdeki günlerdeki iki ülke iç siyasetindeki gelişmeler sorunun nasıl çözüleceğini gösterecektir.

İran'ın dış politikasındaki değişikliklerin iç politikasında ne gibi gelişmeler olacağı ile doğrudan bağlantılı olacaktır. Bu sene ki 7. Yasama yılı seçimlerinde, Mecliste muhafazakârların çoğunluğu ele geçirmesi ile sorulan soru, İran'ın dış

siyasette içine girdiği realist ve pragmatist sürecin devam edip etmeyeceğidir. Nükleer silahların yayılması ile ilgili ek protokolün imzalanması, Sadabat Beyannamesi'nde Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri Hasan Ruhanî'nin yaptığı ılımlı konuşma, son olarak belki de en önemlisi, Mısır'da idam edilen Müslüman Kardeşler Üyesi Halid İslâm Buli'nin isminin verildiği caddenin adının değişmesidir. Halid İslâm Buli, -bu kişi Enver Sedat'ın öldürülmesine karışmış bu sonuçtan dolayı- Mısır Devleti'nce idam edilmiştir. İran'da devrim sonrası bu kişi şehit ilân edilmiş ve ismi Tahran'da bir caddeye verilmiştir. Tahran Yönetimi bu sene Mısır ile diplomatik ilişkiye girmek için, bu caddenin adını İntifada olarak değiştirmiştir.¹²⁶ Bu dış siyasette atılan en önemli realist adımlardan biridir. Bugün bile Halit İslâm Buli'nin resimleri Tahran'da binaların üzerinde bulunmaktadır. Fakat günümüzde İran dış siyasetinin temel meselelerinden biri, nükleer çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. İlk başlarda hâkim muhafazakâr ruhanî kesim, nükleer çalışmaların denetlenmesinin, önceden haber vermeden UAEK mensuplarının İran'ın her yerinde denetleme yapılabilmesinin İslâm Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlık esasının zedelediğini düşünmekte ve buna karşı çıkmaktaydılar. Bugün bile sıkıntılı da olsa UAEK ile işbirliği hızlı bir şekilde devam etmektedir. Nitekim UAEK Başkanı Muhammed Elbaradey, en son Brüksel'de yaptığı basın açıklamasında; "İran'ın iyi yolda gittiğini fakat hem kötü hem iyi haberleri olduğunu söylemiş, iyi haber olarak İran'ın gittikçe kendileri ile daha fazla işbirliği yaptığını, bundan memnun olduklarını ve uranyum zenginleştirme çalışmalarını tamamen durdurduklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Kötü haber ise daha önce bildirilmeyen bazı çalışmalar tespit etmiş bulunmaktayız." Açıklamasının devamında, AB'nin özellikle İngiltere, Almanya ve Fransa'nın çalışmalarını yakından takip ettiğini, bu çalışmaların neticesinin AB-İran'ın ticarî ilişkilerinde önemli olduğunu belirtmiş, "Yeniden uranyum zenginleştirmesinin başlaması yaratılacak güvene bağlıdır," demiştir¹²⁷.

İran, AB' ile olan teknolojik ve ticarî ilişkisini hayatî olarak görmekte, son derece realist politikalar çerçevesinde davranmaktadır. UAEK mensuplarının önceden haber vermeden İran İslâm Cumhuriyeti topraklarındaki her tesise izin

¹²⁶ Ayende-i Muhafazakaran, **Ruznameyi Şark**, 2004/2/17 s.1.

¹²⁷ El-baradey; "İran der mesir durusti piş mi reved", **Ruznameyi şark**, 2004/314, s.5.

almadan girebilmeleri, bunun en önemli göstergelerinden biridir. AB'nin İran, ek protokolleri imzalamazsa; İran'a ticarî ambargo sinyali içerde, büyük direniş gösteren muhafazakârların geri adım atmasını sağlamıştır. İran'da yüzde 70'lere varan 30 yaş altı genç nüfus oranı, İran Yönetimi'ni içerde yeni açılım ve özgürlük alanlarının artırılması için baskı altına almaktadır. Son seçimlerde katılımın düşük olmasıyla, Meclis'te çoğunluğu muhafazakârlar ele geçirse de bunun temel sebeplerinden birinin, artık değişim isteyen genç nüfusun, seçimlere olan güvenini yitirmesidir. Yapılan bu çalışmada da belirtildiği gibi, İran İslâm Cumhuriyeti zaman içerisinde kendi çizdiği devrim felsefesinden taviz vermektedir. Dünya çapında hızla artan etkileşim ve iletişim, İran Yönetimi'ni içerde bir çok konuda zora sokmaktadır. İnternetin olduğu bir ülkede, uydunun yasak olması esas itibari ile bir anlam ifade etmemektedir.

İran İslâm Cumhuriyeti'nin dış siyaset uygulamalarının, önümüzdeki günlerde değişmesi muhtemel gözükmemektedir. Rejimin hâkim unsuru olan ruhanîler bu değişimin ne yönde ilerleyeceğini, ortaya koyacağı tavırlarla belirleyecektir. Halk gün geçtikçe değişimin seçimle olacağı inancını kaybetmemektedir. Tahran Yönetimi'nde ki değişim, doğrudan dış politikasına yansiyacak, AB ve Türkiye gibi komşu ülkelerle ilişkilerin gelişmesi, İran'da ki değişimi hızlandıracaktır. Amerika'nın Irak'ı işgali, bölgede İran'ın önemini daha da arttırmıştır. Amerikan Yönetimi, Tahran Yönetimi'nin nükleer silah yapma peşinde olduğunu ve bölgede ki direniş hareketlerine destek vererek, Orta Doğu barış sürecini engellediğini belirtmektedir. Amerikan ve İsrail basınında, İran'ın nükleer tesislerinin vurulması tartışılmaktadır. İran coğrafî olarak, Amerikan askerî kuvvetleri tarafından bir nevi kuşatılmış durumdadır. İran bu bağlamda, Rusya, Çin ve Avrupa Birliği ile yakınlaşmak istemekte fakat, Avrupa Birliği'nin siyasî isteklerinden Tahran Yönetimi rahatsız olmaktadır. Afganistan, Irak, Basra Körfezi, Katar, Kuveyt askerî iş birliği çerçevesinde, Azerbaycan'da Amerikan askerî kuvveti bulunmakta, bu İran ulusal güvenliği algılaması çerçevesinde son derece tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Bugün İran nükleer çalışmaları, uluslararası alanda en çok tartışılan konudur. İran Hükümeti her açıklamasında barışçıl amaçla nükleer enerji kullanmanın en yasal hakları olduğunu vurgulayıp, nükleer çalışmalarından

vazgeçmek istemediklerini belirtmektedir. Tahran Rejimi, nükleer çalışmaları gerek enerji açısından gerek ulusal güvenlik algılaması açısından, stratejik bir unsur olarak görmektedir. İran'ın, devlet olarak tanımadığı ve Siyonist işgal kuvveti olarak kabul ettiği İsrail, nükleer güce sahiptir, Hindistan, Pakistan ve NATO çerçevesinde Türkiye'yi de bir nükleer güç olarak algılamaktadır. Bu bağlamda, İran askerî güvenlik algılaması açısından nükleer güce ihtiyacı vardır. İran, bölgede en çok balistik füze üreten ülkeler arasındadır. Bunda yeterince güçlü ve modern konvansiyonel orduya sahip olmamasının etkisi vardır. İran'ın dış politikasında ki değişim ve açılımları iç dinamiklerin etkilediği kadar, bölgesel ve küresel bazda, özellikle ABD'nin tavrı, gelişmeler de etkili olacaktır.

Tahran Yönetimi, başta Fransa ve Almanya olmak üzere, nükleer çalışmaları konusunda AB'den umduğu desteği bulamamaktadır. Bu bölgede dolaylı olarak Irak, Lübnan ve Filistin üzerinde önemli bir etken olan İran üzerinde ki baskıyı arttırmakta, bu da bölgede ki gerilimi tırmandırmaktadır. Amerikan Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı'nın, İran nükleer çalışmaları hakkında sert açıklamalar yapması var olan gerginliği daha da arttırmaktadır. İsrail, Azerbaycan ile olan ilişkilerini geliştirmekte, İran sınır bölgelerinde ticarî faaliyetler gerçekleştirmekte, bu ise İran tarafından kendi güvenliği açısından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Aynı şekilde Hazar'da artan Amerikan askerî varlığı, İran ulusal güvenliği açısından bir tehdit ve baskı unsuru oluşturmaktadır. İran bölge ülkeleri ile siyasî ve ticarî ilişkilerini geliştirip, bölge dışı kuvvetlerin etkisini kırmaya çalışmaktadır. Fakat bu iş birliği, yapısal sorun ve dış politikada ki anlayış farklılıkları yüzünden tam olarak yerine getirilememektedir. İran ulusal güvenliği üzerinde ve dışarıda bu kadar baskı oluşması, askerî yatırım ve harcamaları arttırmaktadır. Bu artan askerî harcamalar kapalı bir ekonomik yapıya sahip İran'ın, bir çok temel üründe verdiği devlet desteğini azaltmasına sebep olmakta, bu da içerde sıkıntılar meydana getirmektedir. Tahran Yönetimi'nin bugün ortaya koyduğu tavır, hiçbir şekilde barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarından vazgeçmeyeceği yönündedir. Meclis, Hükümet ve Ruhânîler bu konuda aynı görüşte ve bunun İran Devleti için vazgeçilmez bir siyaset olduğunu düşünmektedirler. Nükleer enerji ve nükleer silah sahibi olmayı İslâm Cumhuriyeti'nin sigortası gibi gören ruhanîler bulunmaktadır. İsrail ve Amerikan

basınında ve akademik çevrelerinde, İran'ın nükleer tesislerinin vurulmasının tartışılması bu gibi düşünceleri kuvvetlendirmektedir.

Amerika, İran'ı Ortadoğu barış sürecini olumsuz yönde etkileyen devletlerin başında görmektedir. Lübnan ve Filistin'de ki silahlı İslâmî hareketlere destek verdiğini ve bölgede terörü desteklediğini açıklamaktadır. İran ise bunların terörist örgütler değil, kendi topraklarını savunan direniş grupları olduğunu iddia etmektedir. İran Yönetimi her fırsatta, Amerika'nın terör tanımıyla kendi terör tanım ve anlayışlarının farklı olduğunu vurgulamaktadır. İran, her ne kadar AB ve batı ülkeleri ile ilişkilerini kuvvetlendirmek istese de arada ki yapısal sorunlar nedeniyle bu ilişkiler derinleşmemektedir. Devrim sonrası günümüze kadar olan dönemde, Amerika ve İsrail'i düşman ilân eden bir rejimin bugünden sonra bu ülkelerle sağlıklı ilişkiler kurabilmesi çok zordur. Bu bağlamda İran kendi varlığını Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve Japonya ile ilişkilerini geliştirerek sağlamlaştırmak istemektedir. Hatemi, en son açıklamasında İran halkının kendi en doğal hakları olan barışçıl amaçlarla nükleer enerji ve teknoloji kullanımından vazgeçmeyeceklerini, hatta Güvenlik Konseyi kararına bile bu konuda direneceklerini açıklamıştır. İran Rejiminin nükleer çalışmalarından vazgeçmesi demek, artık bir çok konuda taviz vermesi anlamına gelecektir. İran, fiilen 1996 yılından beri nükleer tesis çalışmalarında bulunmakta ve buna büyük maddî kaynak ayırmaktadır. Kendi sınırları içerisinde dünyanın en büyük çöllerinden birine sahip İran'da su sıkıntısı çekilmektedir. Bu bağlamda İran, elektrik üretimi için nükleer enerjiden yararlanmak istemektedir. Amerikan ve İsrail Yönetimi, amacı ne olursa olsun İran'ın nükleer teknolojiye sahip olmasını kabul etmemektedir. Bunda ki amaç nükleer enerji üretebilen bir ülkenin, nükleer silah yapabilme kapasitesine de istediği zaman ulaşabilmesidir. Bu konu üzerinde bölgede ki Amerika ve İran arasında ki gerilimin daha da tırmanması muhtemel gözükmektedir.

KAYNAKÇA

MAKALELER

“Ayende-i Muhafazakaran”. **Ruznameyi Şark**, 2004/2/17.

Çenki İstvar “**Vurud-u İran be cami keşverhayi imza konendeyi ve protokol ra haşamed mi guyim**” **Ruznameyi Hembestegi** 2003/10/22

Cihan der İnternet, **Ruznameyi Afitab**, 1380/2/29

Defteri Siyasî Sıpah, **Mahname ruyidalha**, Şomara 46, murah, 67/5/29

Der Cumhuri Hahan ve Demokrathayı Amerika eliyhi İran be icma residend”, **Ruznameyi Nesim saba** 1382, 6, 2

Der Menabia neftugaz havze Deryayı Hazar ve Münakaşayı da Keşver

El-baradey; İran der mesir durusti piş mi reved, **Ruznameyi şark**, 2004/3/14

Farlane R.M.C., “How America Wonthe Peace” **Los Angeles Times**, Aug. 1988

Ferhi Feride “Şinahtı tahrımı Amerika aleyhi İran”), **mecelle-i Siyasî harici**, Sali Yezdeham, şomarc-i 1, bahar, 1376

Gafilgiri Solana, der Çahoromin sefer be tehran **Ruznameyi İran** diplomatik. 2004/1/20

Haberi Kabik, “Ayendeyi Teamulatı İran ve Avrupa, fırsatha ve tehditha” **ruznameyi İran** (diplomatik) 1382/10/30, s. 11

Haydari Muhammet Ali, Salih Rızai Berresi İbad-ı Siyasî ve Hukuki Buhran-ı Kosova, **Mecelle Meclis ve Pejuheş**, Şomara 28 Saalı Şeşom, Mehr ve Aban 1378

Haydari Muhammet Ali, Neft ve Gaz ve Hat-ıluk Bakü-Tiflis-Ceyhan **Erdem Neşriyeyi, İlmi Ferhengi ve İctimai Danuşcuyan Türk Danişgahı Tahran**, Saalı Dovvom, Şomara Şeşom, Hordad 1382

Huntington Samuel, P., “The Clash of Civilizations” **Foreign Affairs**, Summer 1993

Indyk Martin, Special Assistant to the President for Near East and South Asian Affairs, Adress to the Sorej Symposium, **the Washington Institute Magazine**, 18 May 1993

Iranian International terrorism, us foreign policy” **United Press International Magazine**, 9 March 1995.

İran ve Azerbaycan “**Ruznameyi Hemşehri** (İktisadi), 1380/518

İran Hahani Taksim Kamil Deryayı Hazar est. **Ruznameyi Asr İktisat**, 1382/10/8

İntihabat-ı İran 2004/2/24

İran Hahani Taksim Kamil Deryayı Hazar est. **Ruznameyi Asr İktisat**, 1382/10/8

İstrow.İntihabat İran Ez ibtida Eşkal daşt. **Ruzname Hembestegi**, 2004/2/24

Kazım Garibabadi, “Protokolü El-Haki bemuahedei men-i Gastereşi silahhayı hesteyi (NPT) ve tesiri an ber Cumhuri İslâmi İran **Mecelle-yi İttılaat-ı Siyasî – İktisadi**, Saali Heftom Şomareyi Nahom ve dehom Hordad ve tir, 1382

Laricani Muhammed Cevad, ”Noktayı Şuru muhimest” **Ruznameyi şark** 1382/10/29

Middle East Journal, 44, No, 3 (Summer 1990), say. 458-99

Moberli Can, Hemgerayi Avrupa, **İran ve havverimiyane, Gafteguhayı İran ve Avrupa**, defter-i Mutaalatı siyasî ve beynel mineli, Tehran, 1375

Mubadalat-ı ticari İran ve Amerika 40 der sed efzayeş yaft, **Ruznameyi Donyayıktisad**, 17 Şubat 2004

Muayyerhayı İslâmi bayed ber Siyaseti harici hakim başed-**Neşriyeyi Horasan**, 1379/12/6

Nohzedi Zenan-ı Müselmanan, **nohzedi Azadi der beraberı İngilabi İslâmi**, 1361, 27, Tahran

Olguyu erziyabi siyaseti Harci Çist? **Neşriyeyi Horasan** 1379/12/14.

Rukerdi Esasi der Siyaseti Harici İngilabi, İslâmi, **Mahnameyi Pasdaran-ı**, 215

Ruznameyi Cumhuri İslâmi İran, 15 Şubat 1990 (Ferverdin) 1370.

Ruznameyi Cumhuri İslâmi, 1382-2-20

Ruznameyi İttılaat 1376/9/20

Şenbe 6 Urdubehest 1382, Şamarayı 441, Sedayi Adalet

Sick Gary, “Rethinking Dual Containmant” Survival Spring 1998, Vol, 80, No. 1, P. 24

Sohanrani Hüccetül İslâm Seyyit Muhammd Hatemi, Riyaseti Cumhuri İslâmi İran ve Reisi Heştamin Eclası Serani Konferansı İslâmi, **İttılaat** 1376/9/20

Wallstreet Journal 1 April 1995

Washington Post, November 2, 1991

Vahdi Musa Er-rıza “Huzuru Nizami Amerika dur Aryayı Merkezi ve Kafkas Vakonişi Rusiye, **Faslname Merkezi Mutalatı Asyayı Merkezi ve Kafkaz**, Şamare 37 (bahar 1371)

Veziri Harici Japon der Tahran, **Ruznameyi Hemşehri** 1382/11/7

Yusufl Emir Muhammed Hac, “**Siyaseti Rus der Kibali İran Pes ez İşgali Irak**, Berdaştı Evvel, Sali devrom, Şomarayı Panzdehom, abanmah 1382

Ziyadabadi Ahmet , ”bari diğeri İran “**Ruznameyi Şark**, 1382/11/26

KİTAPLAR

Anayasanın 171 ve 182 inci maddesi.

Ayetullah Humeyni'nin bu hükmü, 25 Behmen 1367'de saat 14.000'de Seda Sima-yı Cumhuri-İslâmiden yayımlanmıştır.

Azgandi Ali Rıza. **Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran**. Tahran: Neşr Kamus, Çapı Evvel 1381.

Bazargan Mehdi. **İnkılabı İran dur der do hareket**. 4 üncü baskı. Tahran: İntişarati mazahir, 1363.

Bazargan Muhendis Mehdi. **Bazyabi Erzeşhi**. Cilt 2 Çapı davvam, Tahran: 1362, S. 116, Tahran

Fasnamei siyaseti Harici 13. yıl, 1378 Zemistan, sayı 1042.

Foreign Broadcast Information Service, Daily Reports, Middle East and North africa

Foreign Broadcast Information Servici, Deily Report – Near East and Sout Asia (FBIS –NES) March 12, 1991

Galston William, “**Perils of Prcemptive War**”, The American Prospect 2002.

Ioannides C.P., **America İran, Injury and Catharsis.**, Üniversity Press Of America, 1984

İsnad-ı lanc-i Casusi, Danuscuyan-ı Peyru hat-ı İmam, Cilt 24

Kaempfer William H. and Antond, “**Lowenberg, international Economic Sanetions, A Public choice perspective**”(Boulder, Westview, 1992

Kanun-u Esasi Cumhuri İslâmi İran, Muavinat Pejuheş, Tedvin ve Tenkic Kavanin ve Mukarrerat, Tahran, Tabistan 1380

Laricini İsmail Mansuri “**Tarih-i Defa-i Mukaddes** ” Çapı evvel, İntişarati Hadimi Errıza, kum, tabistan 1382

Meclisi Şeşom ve Çeşmendazi Siyaseti Harici, Goftegu bateni çend nefteri Ez sahibin nazarı Siyasî –**Hem Mihmun.**

Muhammedi Menuçehr **Siyaseti Harici Cumhuri İslâmi İran, Usul ve Mesail,** Tahran, 1376

Mukayese-i Amelkerd-i Salhayı 13VI-1341, beylan-saderat ve Varidat-ı Keşver, Sazman-ı Bername ve Bodce

Novarzani Behram “**Gah Şomar Siyaset-i Harici İran Ez Agust 1988 ta Juen 2001**” İntişarati Isnad-ı İngilabı İslâmi Tehran 1381

Parsadust Menuçehr, Zeminhayı Tarihi İhtilaf İran ve Irak, Çapı evvel, Tahran İntişar, 1365

Rafsanjani Ekber Haşimi, Musahabe Radyo Televizyon ve Matbaati evvelin salgerd-i Riyaseti huri Cuna 15 Şehriver 1359, tehran.

Ramazani R. K. “**Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East**” Charlottisville University Press of Virginia, 1986

Peyam-ı Haciz Neşriyeyi Camia-yı Zenan-ı İngilabi İslâmi İran, 1361 Şomara 47

Şeriatmedari Hüseyin, “**Berayı ma çe hubi didid?**”. İntişarati Keyhan, 1382, Tahran

Sahife-i Nur, Cilt 12

Sahife-i Nur, Cilt 5

Veldani Esgari Caferi, **Kanunhayı Bahran** Müessesiyi Keyhan, 13 VI, Tahran

Yahya Harun, **İsrail’in Kürt Kartı,** İstanbul, Vural Yayıncılık, Mart 2000,

İNTERNET ERİŞİM KAYNAKLARI

http://www.euroasia.net.org/departmens/insigh/articles/pp_081302.shtml.

<http://japan.usembassy.gov/c/p/tp-20030930a3.html>

<http://www.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/10/iran.leaul>.

http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2004/iran-040112-irna_02.htm..

<http://www.globalpolicy.org/Janson> Leopold.”Us Planı to overthrow Iranian regime” May 28, 2003.

<http://www.iranianvoice.org>, Ben, Barber "Us Shifts Iran Policy" Washington times
2002.

<http://www.jomhouricslami.com/1382/13821101/index.html>.

<http://www.mfa.gov.ir/mfa/english/documents/doc.2144.html>.

<http://www.washtimes.com/op-ed/20031019-112014-6214r.htm>.

<http://nws.bbc.uk/1/hi/world/middle.east/3023225.stm>..

<http://www.iran-pres-service.com/articles-2002/Jun-2>.

<http://www.iran-press-service.com/articles/İran-russiamus/ims.htm>.

<http://www.bbc.co.uk/1/hi/wor/d/middle-cast/1535659stm>.

<http://www.payvand.com/news/02/Jul/107htm>